

**МИНИСТЕРСТВО ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА
БИРО ЗА РАЗВОЈ НА ОБРАЗОВАНИЕТО**

КОНЦЕПЦИЈА

ЗА ДЕВЕТГОДИШНО ОСНОВНО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

**февруари, 2007
Скопје**

Концепцијата за деветгодишно основно воспитание и образование ја изработи комисија формирана од страна на министерот за образование и наука.

Комисијата во својата работа се раководеше од современите научни достигнувања во областите коишто се однесуваат на образованието на децата на возраст од 6 до 15 години, како и на својата стручност, компетентност и одговорност.

Нејзините членови работеа независно и без притисоци и се вклучуваа во подготовката на концепцијата во зависност од своите можности и подрачје на интерес и стручност.

За предложените решенија во концепцијата членовите на комисијата не се надгласуваа, туку сите ги изнесуваа своите размислувања и сугестии за определени прашања. Секој член ја прифати конечната верзија на концепцијата и покрај поединечното поинакво размислување по некое одредено прашање.

Конечните решенија ги содржат и забелешките и сугестиите добиени од стручната јавност по јавната расправа за предложениот документ.

Членови на комисијата за изработка на Концепцијата за деветгодишно основно воспитание и образование:

- *Членови за создавање на законската рамка, консултации и поддршка при изработката на концепцијата:*
  - Сулејман Рушити, министер за образование и наука
  - Перо Стојановски, државен секретар во Министерството за образование и наука

- *Членови за изработка на концепцијата:*
  - м-р Тапе Стојановски, раководител на Одделението за истражување, развој и системски прашања
  - Митко Чешларов, раководител на Секторот за развој на воспитно-образовниот систем и развој на стандарди, наставни планови и програми
  - Весна Хорватовиќ, директор на Бирото за развој на образованието
  - Љиљана Самарџиска - Панова, раководител на Одделението за развој на воспитно-образовниот систем и развој на стандарди, наставни планови и програми во предучилишното воспитание и одделенската настава
  - Силвана Ветероска, раководител на Секторот за професионален развој на воспитно-образовниот кадар и советодавна стручна работа
  - д-р Николина Кениг, Институт за психологија, Филозофски факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” - Скопје
  - д-р Лена Дамовска, Институт за педагогија, Филозофски факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј” - Скопје
  - д-р Целадин Мурати, Педагошки факултет - Скопје
  - д-р Љуљита Исаку, Државен универзитет - Тетово
  - д-р Рухи Бакиу, Универзитет на Југоисточна Европа -Тетово

Содржина

<i>ПРВ ДЕЛ – АНАЛИЗА НА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ</i>	
<i>В О В Е Д</i>	7
<i>ОРГАНИЗАЦИЈА И УПРАВУВАЊЕ</i>	8
<i>Основни показатели за основното образование</i>	9
<i>ТРАЕЊЕ НА ЗАДОЛЖИТЕЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И НЕГОВАТА ВНАТРЕШНА ОРГАНИЗАЦИЈА</i>	10
<i>Искусства во Европа</i>	10
<i>Искусства во Македонија</i>	12
<i>Организација на наставама и одморите на учениците</i>	13
<i>СТРУКТУРА НА НАСТАВНИОТ ПЛАН</i>	16
<i>Поврзување на предучилишното со основното воспитување и образование</i>	16
<i>Карактеристики на наставниот план и наставните програми за основното училиште</i>	18
<i>Задолжителни предмети во нижите одделенија</i>	18
<i>Задолжителни предмети во вишите одделенија</i>	20
<i>Изборни предмети</i>	24
<i>Факултативни предмети</i>	26
<i>Час на одделенската заедница</i>	26
<i>Дополнителна и дополнителна настава</i>	26
<i>ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦАТА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ</i>	27
<i>НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ</i>	29
<i>ПЛАНИРАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА</i>	31
<i>Наставни предмети по периоди или циклуси</i>	31
<i>Наставни предмети во завршниот период или циклус</i>	34
<i>Индивидуализирана настава и формирање на паралелките</i>	35
<i>Планирање и организација на наставама во нашите училишта</i>	38
<i>ОЦЕНУВАЊЕ НА ЗНАЕЊАТА И НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ</i>	39
<i>Искусство во развиените земји</i>	39
<i>Искусство за оценувањето на знаењата на учениците во нашите училишта</i>	42
<i>ОБРАЗОВАНИЕТО НА НАСТАВНИЦИТЕ И НИВНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ</i>	46
<i>Актуелни прашања и проблеми</i>	48
<i>Развивање на систем за обука на наставниците</i>	50
<i>СОРАБОТКА СО РОДИТЕЛИТЕ</i>	51
<i>Функции на стручната служба во училиштето</i>	53
<i>Што покажува нашето искусство</i>	54
<i>УЧЕБНИЦИ, ПРИРАЧНИЦИ И РАБОТНИ ТЕТРАТКИ</i>	56
<i>ДРУГИ РЕЛЕВАНТНИ АНАЛИЗИ И ИСТРАЖУВАЊА</i>	57
<i>ПРЕВОЗ НА УЧЕНИЦИТЕ ДО УЧИЛИШТЕТО И ДО НИВНИОТ ДОМ</i>	59
<i>ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА КАКО ОСНОВА ЗА ПРОМЕНАТА</i>	60

ВТОР ДЕЛ – КОНЦЕПЦИЈА ЗА ДЕВЕТГОДИШНО ОСНОВНО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ	66
В О В Е Д	67
ПРИНЦИПИ НА ОСНОВНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ	69
Принцип на демократиичносѝ	69
Принцип на недискриминација	70
Принцип на почитување на индивидуалниите разлики меѓу ученициите	70
Принцип на целосен развој на личносѝа на ученикојѝ	71
Принцип на најдобар интерес на деѝејѝо	71
Принцип на активно учесѝиво на ученициите во живојѝојѝ на училишѝејѝејѝо	71
Принцип на квалиѝејѝи на образованиејѝо и меѓународна сѝоредливосѝи на знаењѝајѝа	72
Принцип на ојѝишѝообразовен каракѝејѝер на основнојѝо училишѝејѝе	73
Принцип на подојѝивување на ученициите за доживојѝино учење	73
Принцип на разбирање на друшѝејѝе и мулѝикулѝурносѝи	73
Принцип за вклучување на ученициите со посебни образовни појѝреби во основнојѝо образование	74
Принцип на физичка безбедносѝи и здравје	74
Принцип на автономносѝи, комѝејѝененосѝи и одгѝоворносѝи	75
Принцип на партнерсѝиво помеѓу училишѝејѝејѝо, родитѝелниите и локалнајѝа средина	75
ЦЕЛ НА ОСНОВНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ	76
ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА ВО ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ	79
Почетѝок на школувањејѝо	80
Прв ѝериод на наставајѝа од I до III одделение	82
Вѝтор ѝериод од IV до VI одделение	83
Завршен ѝериод од VII до IX одделение	84
Основно образование на возрастниите	85
План на наставајѝа во учебнајѝа година	85
ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВАТА	86
НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ ОД I - IX ОДДЕЛЕНИЕ	88
Основни каракѝејѝерисѝиѝики на наставајѝа	90
Задолжитѝелни ѝредмејѝи	90
Изборни ѝредмејѝи	93
Ојѝределување на ученициите за изборниите ѝредмејѝи	93
Должносѝи на училишѝејѝејѝо за изборниите ѝредмејѝи	96
Индивидуализирана и грујѝна рабојѝа во наставајѝа	97
Дојѝолнийѝелна настава	99
Додајѝна настава	100
Одделенска заедница	101
Проширена ѝрогѝрама на училишѝејѝејѝо	102
ОЦЕНУВАЊЕ НА ЗНАЕЊАТА И НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ	102
ШКОЛУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОСЕБНИ ОБРАЗОВНИ ПОТРЕБИ	107
ВОННАСТАВНИ АКТИВНОСТИ	109
Грижа за здравјејѝо на ученициите	112
Сорабојѝка со локалнајѝа средина	112
ОСНОВНО МУЗИЧКО И БАЛЕТСКО ОБРАЗОВАНИЕ	114
ОБРАЗОВАНИЕТО НА НАСТАВНИЦИТЕ	118

<i>НАДЛЕЖНОСТИ, ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ</i>	121
<i>Права и должности на учениците, училищните, родителите и општината</i>	123
<i>Воспитни мерки</i>	126
<i>ИЗДАВАЊЕТО, ИЗБОРОТ И ВРЕДНУВАЊЕТО НА УЧЕБНИЦИТЕ И ДРУГАТА УЧИЛИШНА ЛИТЕРАТУРА</i>	127
<i>НАЧИНИ НА ВОВЕДУВАЊЕ НА ПРОМЕНИТЕ ВО УЧИЛИШНИОТ СИСТЕМ</i>	128
<i>Посајности и обезбедување на соодветни услови</i>	128
<i>Одговорности за квалитет на образованието</i>	130
<i>Развивање системи за следење на квалитетот на образованието</i>	131
<i>Поврзување и интегрирање на наставните програми</i>	132
<i>ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ</i>	132
<i>ДИНАМИКА НА ВОВЕДУВАЊЕ НА ДЕВЕТГОДИШНОТО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ</i>	135
<i>АКТИВНОСТИ, ВРЕМЕНСКА РАМКА И ОДГОВОРНИ ИНСТИТУЦИИ ЗА ВОВЕДУВАЊЕ НА ДЕВЕТГОДИШНОТО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ</i>	137
<i>ТРЕТ ДЕЛ – ПРИЛОЗИ КОН КОНЦЕПЦИЈАТА</i>	140
<i>Статистички податоци за основното образование во Македонија</i>	141
<i>Прегледи за основното (и нижото средно) образование во други држави</i>	144
<i>Наставни планови на европските земји за основното (и нижото средно) образование</i>	146
<i>РЕЛЕВАНТНА ЛИТЕРАТУРА</i>	176

А Н А Л И З А
НА ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
И ВО ДРУГИ ДРЖАВИ

I ДЕЛ

1. В О В Е Д

Целта на анализата е да даде приказ на развојот на основното образование во Република Македонија и во други развиени држави особено во Европската унија. Анализата ќе се користи во размислувањата за градењето на Концепцијата за деветгодишно основно образование и Наставниот план за основното училиште. За таа цел овде се опфатени клучни аспекти што се однесуваат на:

- организацијата и управувањето во основното образование;
- структурата на наставниот план;
- начинот на формирањето на групите во наставата;
- планирањето на наставата;
- образованието на децата со посебни образовни потреби;
- оценувањето на учениците и напредувањето во образованието;
- образованието на наставниците и нивните компетенции;
- соработката со родителите;
- учебниците и прирачниците.

Покрај наведените аспекти вклучени се и битните прашања за основното музичко и балетско образование и основното образование на возрастите. Се разгледуваат состојбите за соработката на основното училиште со локалната средина, а особено со родителите.

Посебно се направени оценки за актуелните проблеми во однос на квалитетот на учебниците и прирачниците за учениците и за наставниците, детските списанија и другата литература што е поврзана со дејноста на основното образование и воспитание.

Во анализата се избрани овие аспекти, пред сè, поради потребата да се добијат потемелни аргументирани сознанија за слабостите, но и за добрите страни на основното образование во Република Македонија. Притоа, како што беше наведено, се земаат предвид податоците за основното образование во оние држави со подолга традиција во школството во Европа и што имаат успешни реформи.

За многу прашања и оценки, што се покренати во анализата, уште поконкретни одговори, показатели или аргументи може да се најдат во

споредбените прегледи, а особено за почетокот на школувањето, траењето на задолжителното образование, неговата внатрешна организација, структурата на наставните планови, организацијата на наставата и одморите за учениците, како и податоци за оптовареноста на учениците во основното училиште и во задолжителното образование.

Во прилог има и други важни податоци за состојбите во основното образование во Република Македонија.

Анализата целосно е оформена со заклучни согледувања што се земаат како основа за промените.

II. ОРГАНИЗАЦИЈА И УПРАВУВАЊЕ

Во Уставот на Република Македонија во член 44 одредено е дека основното образование е задолжително и бесплатно. Основното образование се уредува со Законот за основно образование. Тоа се изведува во основните училишта, а за учениците со посебни образовни потреби, зависно од видот и степенот на нивните потреби, се организираат и посебни основни училишта или паралелки при основните училишта. Наставата и другите облици на воспитно-образовна работа во училиштето во рамките на гарантираните програми за учениците е бесплатна и се финансира со средства од буџетот на Република Македонија.

Општините основаат основни училишта по претходно прибавено мислење од Владата на Република Македонија. Основното училиште во својот состав може да има едно или неколку подрачни училишта што се организираат во населени места со мал број ученици, за што одлучува основачот по претходно мислење од Министерството за образование и наука.

Воспитно-образовната дејност на основното училиште се изведува според наставен план и наставни програми што ги донесува министерот за образование и наука. Основните училишта им овозможуваат на сите државјани на Република Македонија да го остварат правото на основно образование со организирана настава и други облици на воспитно-образовна работа и тоа во обем што се одредува со Законот за основно образо-

вание, односно со наставниот план и наставните програми за основното училиште.

Обврските за финансирање на наставата и другата воспитно-образовна работа, што се предвидени со наставниот план и со наставните програми, усогласени се меѓу општините и државата. Од извори на државата се издвојуваат наменски средства за платите и личните примања на вработените за изведување на наставата и другите воспитно-образовни активности според наставниот план за основното училиште, за платите на наставниците за продолжениот престој и целодневната настава за учениците од I до IV одделение, како и за основното музичко и балетско образование и основното образование на возрасните. Од исти извори се покриваат материјалните трошоци на училиштата за одржување на училишниот простор и набавка на наставни средства и опрема. Општините во соработка со централната власт обезбедуваат средства за превоз на учениците и за сместување и исхрана во ученичките домови.¹

- **Основни показатели за основното образование**

Основен статистички показател за тенденциите во основното образование е бројот на учениците што се запишуваат во I одделение. Во периодот од 1991 година до 2005 година во основното образование во Република Македонија започнува позначително да опаѓа бројот на учениците. Од 33 993 запишани ученици во I одделение во учебната 1991/92 година бројот е опаднат на 25 791 ученик во I одделение во 2004/05 година. На почетокот на 2006/07 година во подготвителната година на основното училиште запишани се 23 684 ученици, од кои 17 779 ученици во основните училишта и 5 905 во градинките, додека, пак, во истата година во I одделение се запишани околу 23 562 ученици.

Во учебната 2004/05 година во Република Македонија има 512 осмоодделенски училишта, 496 четириодделенски и 2 шестоодделенски училишта. Во истата учебна година воспитно-образовната работа е организирана во 9920 паралелки со 223876 ученици, а наставата и другата

---

¹ Од јуни 2007 година финансирањето на основното образование е во надлежност на општините.

воспитно-образовна работа ја изведуваат 13970 наставници, воспитувачи и стручни соработници.

Просечниот број на учениците во паралелките од I до IV одделение во учебната 2004/05 година се движи по 25,27 ученици на еден одделенски наставник, додека во паралелките од V - VIII одделение по 24,37 ученици на еден наставник.

III. ТРАЕЊЕ НА ЗАДОЛЖИТЕЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ И НЕГОВАТА ВНАТРЕШНА ОРГАНИЗАЦИЈА

- **Искуства во Европа**

Во повеќето европски и други развиени држави во задолжителното образование децата се вклучуваат на возраст од пет или шест години, додека во Северна Ирска, Луксембург, Норвешка, Холандија, Англија и во некои други земји и со навршени пет или четири години. Во Република Македонија, од учебната 2005/06 година, во основното училиште во подготвителната година се запишуваат сите деца кои до крајот на календарската година ќе наполнат шест години. Всушност, основното образование заедно со подготвителната година трае 9 години. Види дел III, прилог 2. Имено, според Законот задолжителното основно образование опфаќа: подготвителна година; четири години одделенска настава и четири години предметна настава.

Во развиените држави внатрешната организација на задолжителното образование е различна во зависност од целокупната структура на училишните системи, вклучувајќи ги предучилишното воспитание, основното образование, како и нижото средно и вишото средно образование. Така, на пример, во Белгија основното образование што започнува на 6 - годишна возраст на децата трае 6 години, а расчленето е на три периоди (секој од нив трае две години). По основното образование следи уште еден период на задолжително образование што трае 3 години.

Во Италија првото ниво на задолжителното образование е *Schola elementare* и опфаќа ученици на возраст од 6 до 11 години, а организирано е во два циклуси: првиот трае две, а вториот три години. Второто ниво на задолжителното образование (ниже средно) (*Schola media*) трае три години.

Во Португалија задолжителното образование трае од 6-та до 15-та година на учениците и е поделено на три периоди: првиот период трае четири години, вториот две години и третиот период три години.

Во Велика Британија (Англија и Велс) задолжителното образование започнува на петгодишна возраст. Првото ниво трае од 5-та до 11-та година на учениците и се дели на два периоди, а потоа следи второто ниво кое опфаќа, исто така, два периоди.

- период I: од 5 до 7 години;

- период II: од 7 до 11 години;

- период III: од 11 до 14 години;

- период IV: од 14 до 16 години.

Клучните периоди I и II припаѓаат на првата фаза, а периодите III и IV ја сочинуваат втората фаза.

Во Шведска од 1997 година училиштата мора да обезбедат место за шестгодишните и седумгодишните деца. Задолжителното школување трае 16 години. За Шведска карактеристично е задолжителното основно училиште кое внатрешно е доста расчленето. Всушност, деветгодишното основно училиште е поделено на три циклуси, а секој од нив трае по три години.

Во некои држави основното училиште не е организирано по циклуси, како на пример во Данска, а специфичен пример е моделот на основното училиште во Германија, каде основното училиште во некои покраини трае четири години, а во други пет или шест години. По основното училиште следат уште пет или шест години од задолжителното образование во рамките на различни видови на нужни средни училишта: Hauptschule, Realschule, Gymnasium, Gesamtschule. Нижото средно училиште е за ученици од 10 до 16 години, а вишото од 16 до 19 години.

Во Република Словенија деветгодишното основно училиште е поделено на три воспитно-образовни циклуси кои траат по три години.

- **Искуства во Македонија**

Според Законот за основно образование во Република Македонија од учебната 2005/2006 година во подготвителната година на основното училиште се запишуваат децата кои до крајот на календарската година ќе наполнат шест години. Така, хронолошката возраст на децата во подготвителната година се движи меѓу 5 години и 8 месеци и 6 години и 7 месеци. Меѓутоа, оваа законска одредба сè уште не се применува доследно, така што приближно 3% од децата не се опфатени во подготвителната година во групите во основните училишта или во градинките. Затоа значителен број од учениците во I одделение се запишуваат без неопходната подготовка за основното училиште. Тое е карактеристично за децата од руралните средини, како и од семејства со пониско образование на родителите и од посиромашни средини. Овие состојби имаат неповолно влијание на развојот на децата уште во I одделение, особено поради недоволната подготвеност за следење на наставата, а со тоа и за редовното напредување во основното училиште.

Проблеми има и со наставниот кадар. Со Основите на програмата за воспитно-образовната работа, донесена 2005 година утврдено е со децата во подготвителната година да работат воспитувачи со високо или со више образование и со завршени студии на Институтот за педагогија.

Но, од друга страна, беше воведена законска обврска воспитувачите во подготвителната година да имаат завршено студии за одделенска настава со што се создаде сериозна неусогласеност во однос на иницијалното образование на воспитувачите и наставниците што работат со децата на 6-годишна возраст. Имено, и одделенските наставници не се целосно подготвени за воспитно-образовна работа со деца на шестгодишна возраст.

Кон изнесените податоци треба да се додаде и фактот дека во нашата држава многу мал е опфатот на децата во предучилишното воспитание (околу 11% од децата на возраст до 6 години). Тоа неповолно влијае на подготвеноста на децата за поаѓање на училиште.

- **Организација на наставата и одморите на учениците**

Меѓу државите постојат разлики во поглед на почетокот и траењето на наставната година. Вкупниот број на работните денови во училиштата во одделни држави се движи во рамките од 175 до 200 работни дена. На пример, во Словенија 190 дена, Грција 175, Белгија 182, Франција 180, Англија и Велс минимум 190, Германија од 188 - 208, Шведска 200.

Република Македонија според бројот на работните денови во текот на наставната година во основното училиште се вбројува меѓу државите со најмал број на работни денови (Грција, Шпанија, Франција, Белгија). (Види дел III, прилог 2)

Постојат разлики и според должината и распоредот на одморите за учениците во текот на учебната година и во текот на наставниот ден. Па, сепак, преовладуваат два модели: *полудневна настава* и *целодневна настава*. Според првиот модел наставата се организира со планиран број часови претпладне или попладне, а според вториот модел учениците престојуваат во училиштето во текот на работниот ден и имаат одмор за ручек (на пример, во Белгија, Шпанија, Франција, Англија). Одморот за ручек трае до 1 час (на пример, во Данска, Ирска и Англија), а во некои држави и цел час (на пример, Луксембург, Франција, Шпанија).

Постојат разлики и според времето кога започнува наставата. Во повеќе држави прифатено е учениците да доаѓаат во училиште меѓу 8 часот и 15 минути и 9 часот. Во Германија децата одат на училиште меѓу 7 часот и 30 минути или од 8 часот наутро, а во Португалија меѓу 9 и 10 часот.

Во основните училишта во Република Македонија организацијата на учебната година се уредува согласно со наставниот план и Законот за основно образование.

Учебната година во основното училиште започнува, по правило, на 1 септември, а завршува на 31 август наредната година.

Во времето од 10 јуни до 20 јуни се организира дополнителна настава, а од 15 до 31 август се изведуваат поправни испити и се вршат подготовки за новата учебна година. Наставата се остварува во траење од 180 наставни дена. Организирањето на учебната година и одморите на

учениците се уредува со календар за организацијата и работата на основните училишта што го донесува министерот за образование и наука.

Во Република Македонија наставата во основните училишта се организира во смени, така што една или две недели учениците одат во училиште претпладне, а наредните недели попладне. Наставата во учебната 2004/05 во две смени ја следат 85 237 ученици или 38,07% од вкупниот број ученици (претпладне или попладне во истото училиште), а 136 811 ученици или 61,11% во една смена (односно само претпладне). Сè уште 1 702 ученици наставата ја следат во три смени.

Недостатокот на училиштен простор негативно се одразува на организацијата на наставата. Поради тоа, во училиштата најчесто се запоставува вклучувањето на учениците во додатната и дополнителната настава, како и во слободните ученички активности. Оскудниот простор има влијание и во планирањето и ангажирањето на наставниците за дополнителната и додатната настава, па поради тоа наставниците, особено во предметната настава, како свои обврски најчесто ги сметаат само планираните часови за задолжителните и изборните предмети според училишниот распоред. Со распоредот нема одредено наставни часови за дополнителна и додатна настава во текот на работната недела.

Од изнесените податоци очигледно е дека голем број ученици немаат услови подолго да престојуваат во училиштето во текот на денот. Меѓутоа, освен тоа во значителен број основни училишта што работат само во една смена 442 четириодделенски и 155 осмоодделенски и 2 шестоодделенски училишта со 136 811 ученици, или за 61,11% од вкупниот број на учениците во основното образование, не се организира продолжено престојување на учениците во основното училиште во текот на работниот ден. Во други држави состојбите се сосема поинакви. Учениците најчесто престојуваат во училиштето повеќе часови и имаат можности, освен за задолжителната настава, да се ангажираат за пишување на домашните задачи, да учествуваат во факултативните активности или да посетуваат дополнителна и додатна настава, меѓусебно да соработуваат и сл.

Во Република Македонија учениците во најголем број училишта по редовната настава имаат домашни задачи. На тој начин се создава не само временска, туку и психофизичка оптовареност, бидејќи, ученичкиот ден најчесто е продолжен по редовната настава во семејниот дом уште најмалку 2 до 3 часа за усвојување на содржините, изработка на домашните задачи и подготовка за наставата во наредниот ден.

Временската ангажираност на учениците во основното училиште во Република Македонија е прикажана во следниов преглед:

Неделен број на часови за наставата и другите активности:

Одделение	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Неделно: - часови за задолжителна настава	18	18	19 (21)	20 (22)	23 (26)	25 (28)	28 (30)	28 (30)
- часови за изборни предмети	-	-	-	1	2- (4)	2- (4)	2- (4)	2- (4)
Вкупно:	18	18	19 (21)	20 (22)	25 (28)	27 (29)	30 (32)	30 (32)
- факултативни предмети	-	1	2	2	2	2	2	2
- дополнителна настава	1	1	1	1	2	2	2	2
- додатна настава	-	-	-	2	2	2	2	2
- слободни ученички активности	1	1	1	2	2	2	2	2
- час на одделенскиот наставник	-	-	-	-	1	1	1	1

Извор: Наставен план за основното училиште 2006.

Неделниот број на часовите за задолжителната и изборната настава за учениците од I до IV одделение во Република Македонија е приближно еднаков со повеќето од другите држави. Но, во предметната настава нашите ученици се оптоварени. Па сепак, оптовареноста во наставата не може да се споредува во целост со онаа во државите во кои таа е поинаку организирана затоа што барем поголемиот број од учениците во училиштето ги подготвуваат домашните задачи, а имаат и дополнителна и додатна настава што е многу значајна за развивање на способностите за учење и примена на знаењето.

Задолжителната програма во нашето основно училиште опфаќа настава по задолжителните предмети и од изборните предмети за кои ќе се определат учениците во V или VII одделение. Ученикот избира најмалку еден предмет, а може да се определи и за два изборни предмети. Еден наставен час е наменет за одделенската заедница. Меѓутоа, тука спаѓаат и слободните ученички активности и дополнителната и додатната настава. Сите овие активности, по правило, треба да се одвиваат претпладне, односно попладне (според распоредот на смените во коишто учениците ја следат наставата). Наставата започнува во 7 часот и 30 минути или во 8 часот, а по четири, пет или шест часа за редовната настава со неколку кратки и еден подолг одмор, учениците го заокружуваат училишниот ден. Учениците од одделенска настава од I - IV одделение можат да останат во продолжена настава, а во тој период неопходно е да имаат ручек и да работат на домашните задачи, да се рекреираат, да се организираат во различни слободни ученички активности и сл. Сепак, во нашата практика за учениците од I -IV одделение, само во 28 училишта има организирано продолжен престој, а целодневна настава во 32 училишта.

Сé уште не е воспоставена пофункционална организација на наставата со продолжен престој на учениците во одделенска и во предметна настава. Всушност, не е искористена можноста за учениците во попладневните часови или непосредно по завршувањето на редовната настава да се организираат различни активности според нивните интереси и потреби (дополнителна и додатна настава, пишување на домашни задачи, разни секции, рекреативни активности и сл.). Не е воспоставена практика редовно да се одржува дополнителна настава, по правило, пред или по завршувањето на часовите за редовната настава.

IV. СТРУКТУРА НА НАСТАВНИОТ ПЛАН

- **Поврзување на предучилишното со основното воспитание и образование**

Во развиените држави целите и содржините во образованието се систематизираат од предучилишното воспитание кон наредните образовни циклуси во елементарното и во задолжителното образование. Во

Република Македонија со воведувањето на задолжителната обврска учениците да се вклучуваат во подготвителната година се создаваат можности да се постигне поголемо растоварување на наставните програми особено во прво и второ одделение, а аналогно на тоа промените ќе се одразат и со растоварување на наставните програми за предметна настава (со пообјективно одредување на наставните цели, рационален избор на содржините и методите на учење, обезбедување наставни средства по образовни циклуси), како што се практикува во други развиени земји. Сепак, со оглед на објективните услови опфатот на децата со организирана воспитно-образовна работа во подготвителната година сè уште е на пониско ниво, а како што беше наведено, не е постигнато ниту оптимално поврзување (организационо и содржинско) на воспитната работа во подготвителната година со одделенската настава на основното училиште. Сето тоа има негативно влијание во наставата со учениците во I одделение, бидејќи на оваа возраст постојат големи разлики не само во однос на предзнаењата, туку и во социјализацијата особено меѓу децата во I одделение кои не биле опфатени во подготвителната година со оние што се опфатени во подготвителните групи во училиштата и градинките.

Освен тоа нужно е да се утврди, како што е наведено погоре, современ модел за програмирање на наставата по одделенија и во рамките на првиот и наредните образовни циклуси во основното образование во сообразност со развојните карактеристики на учениците. Ако се имаат предвид реалните просторни, кадровски и економски услови во Република Македонија може да се оцени дека во наредниот период треба да се вложат максимални напори за целосен опфат на децата кои се на возраст од 6-14/15 - години во основното деветгодишно образование.

Со развивањето на нов наставен план и нови наставни програми може да се подобрува содржината и организацијата за целокупното задолжително образование во согласност со наведените тенденции во образованието во развиените држави.

- **Карактеристики на наставниот план и наставните програми за основното училиште**

Тргувајќи од законската регулатива за основното образование во нашата држава се применува заеднички наставен план со програми за задолжителните, изборните и факултативните предмети. Овој начин на програмирање е застапен и во образованието во развиените држави. (Види дел III, прилог 3). Исто така, во повеќе наврати од 1996 година се правени измени и дополнувања на наставниот план и наставните програми, а особено познати се обидите за растоварување на наставните програми од преобемни или информативни и помалку значајни содржини што ја зголемуваа психофизичката оптовареност на учениците.

Поконкретно, сознанијата и оценките за структурата на наставниот план се пренесени во следните поглавја.

- **Задолжителни предмети во нижите одделенија**

Анализата на Наставниот план за учебната 2006/07 година покажува дека за наставата по мајчин јазик од I-IV одделение во нашите училишта има помалку часови во споредба со наставата по мајчин јазик во училиштата во други држави. На пример, за наставата по мајчин јазик во првите четири одделенија на основните училишта во Данска има 33,70% од вкупниот број на часови; во Финска 25,00%; Австрија 30,42% Германија - Баден Виртемберг 24,07; Словенија 28,73, Хрватска 27,77 итн., а во Република Македонија 25,67%.

Во Австрија во првите четири одделенија на основното училиште изучувањето на странскиот јазик се воведува (без да се планира неделниот фонд на часови уште во I и II одделение). За наставата по странски јазик од I - IV одделение има 2,17% од вкупните часови за задолжителните програми. Во Германија Баден-Виртемберг за наставата по странски јазик од I-IV одделение има 7,40% од вкупниот број на часови, во Словенија странскиот јазик се изучува од IV одделение со по 2 часа неделно или 2,29%; во Хрватска странскиот јазик се изучува од I - IV со по 2 часа неделно; или со 11,11% од вкупниот број часови за задолжителните програми. Во Република Македонија во училиштата каде што се создадени услови учениците

почнуваат континуирано да го изучуваат првиот странски јазик од IV одделение.

За наставата по математика во Данска во првите четири одделенија на основното училиште има 17,97% од вкупниот број часови; Финска 17,18%; Австрија 21,73%, Германија - Баден Виртемберг 17,59%; во Словенија 20,68%, Хрватска 22,22, а во Македонија 25,67%.

Наставата за предметите по природа/технологија и рачна работа во првите четири одделенија на основното училиште во Данска е застапена со 9,18% од вкупниот број часови; во Австрија за предметот ракетворби 6,52%; во Словенија за предметот природа и техника 3,44%. Овие содржини во основното училиште од I - IV одделение во нашата земја се вградени во наставата по природа и општество.

Во Австрија за образованието за безбедност на патиштата од I - IV одделение во задолжителните часови се планирани 10 часа годишно.

Поконкретно за содржините од областа на природата, општеството и човекот и покрај различните наслови на предметите има издвоено солиден фонд на часови, како на пример во Германија за предметот татковината и светот 11,11% од вкупниот број на часови, во Словенија за предметите запознавање на околината и природа и техника 13,78%, во Хрватска за природа и општество 11,53%; во нашите училишта за предметот природа и општество 13,51%.

За наставата по музичко образование во училиштата во Данска има издвоено 7,86% од вкупниот фонд на часови, во Финска 4,68, во Австрија 3,26%, во Германија 3,70%, во Словенија 8,62%, во Хрватска 5,55% и во Македонија 8,81%.

Наставата по ликовно образование во училиштата во Данска е застапена со 7,86% од вкупниот фонд на часови, во Финска 4,68%, во Австрија 2,17%, во Словенија 9,18%, во Хрватска 5,5% и во Македонија 8,81%.

За наставата по физичко и здравствено образование во училиштата во Данска се издвојуваат 8,98% од вкупниот фонд на часови, во Финска 9,37%, Австрија 10,86%, Германија 11,11%; Словенија 13,79%; Хрватска 15,27% и во Македонија 16,21%.

- **Задолжителни предмети во вишите одделенија**

Од анализата на наставните планови за училиштата од V до VIII, односно IX одделение (во рамките на основните, односно нижите средни училишта) како што е определено во соодветните земји се гледа дека за наставата по мајчин јазик и литература се издвојуваат повеќе наставни часови, како на пример во Данска 20,54% од вкупниот број на часови за задолжителните предмети; во Австрија во нижото средно училиште хауптшULE и гимназиум 13,38%; во Германија во нижото средното образование од V до X одделение во Баден Виртемберг 12,56%; во Словенија 14,13%, Хрватска 18,55% и во Македонија од V до VIII одделение 15,38%.

За изучувањето на странскиот јазик во училиштата во Данска од V до IX одделение се издвојува 10,27% од вкупниот број на часови за задолжителните програми, во Австрија во нижото средно училиште од I до IV одделение 11,02%; во Германија од V до X одделение во средното образование во Баден Виртемберг 12,56%; Словенија 12,01%, Хрватска 12,37% и во Македонија 11,53%.

Вториот странски јазик или латински јазик во Австрија во гимназиумот на пониското ниво на задолжителното образование е застапен 7,08% од вкупниот фонд на часови; во Германија во училиштата на Баден Виртемберг од V до X одделение за вториот странски јазик се издвојува 10,98% од вкупните часови за задолжителната програма; во Хрватска вториот странски јазик се изучува во изборните предмети со по 2 часа неделно од IV до VIII одделение и во Македонија за вториот странски јазик се издвојуваат 5,76% од часовите за задолжителните програми.

Наставата по математика во училиштата во Данска од V до IX одделение е застапена 13,69% од вкупните часови за задолжителните програми, во Австрија во гимназиумот на пониското ниво 11,02%, а во хауптшULE 9,44%; во Германија Баден Виртемберг од V до IX одделение 13,33%, во Словенија од V до IX одделение 14,13% , во Хрватска од V до VIII одделение 17,22% и во Македонија од V до VIII одделение 15,76%.

За природните науки во училиштата во Данска од V до IX одделение за предметот природа и технологија се издвојува 3,42%, за биологија 2,78% од вкупните часови за задолжителната програма и за физика и хемија 4,10%.

Во Австрија во хауптшколе нижо средно училиште од I до IV одделение за предметите биологија и образование за средината се издвојува 6,29% и за физика и хемија 6,29% од вкупните часови за задолжителната програма, додека во гимназиумот - на пониското ниво за биологија и образование за средината 6,29%, за хемија 1,57% и за физика 4,72%, во Германија во училиштата во Баден Виртемберг од V до IX одделение за предметот природни појави 1,09%, за физика 4,91%, хемија 3,82% и за биологија 5,46% и за практичен курс од природните науки 1,63% од вкупните часови за задолжителните програми, во Словенија за предметот природа и техника 2,12%, природа 3,50; биологија 2,47%, хемија 2,82% и физика 2,82%, во Хрватска за предметот природа 4,86%, биологија 4,12%, хемија 4,12% и физика 4,12% и во Македонија за биологија 6,84%, физика 3,88% и хемија 3,88%. Но, освен овие часови во училиштата во Република Македонија се остварува и факултативна програма по екологија од V до VIII одделение со по 1 час неделно со што се зголемува уште повеќе фондот на часовите по овој наставен предмет, како и со изборниот предмет основи на природните науки со 2 часа неделно од V до VIII одделение.

За наставата по општествените предмети историја, географија, граѓанско образование во училиштата во Данска од V до IX одделение за предметот општествени науки се издвојува 3,42%, за историја 4,79% и за географија 2,73% од вкупните часови за задолжителната програма, во Австрија за предметот историја, општествени науки 4,72% и географија и економија 6,29%, во Германија во училиштата во Баден Виртемберг за предметот географија 3,82%, за историја 4,91% и за општествени науки 2,18%; во Словенија за предметот општество 2,12%, географија 4,59%, историја 4,94% и за граѓанско образование и етика 1,41%; во Хрватска за предметот историја 8,24% и за предметот географија 7,73%; во Македонија за предметот историја 7,69%, географија 6,73% и граѓанска култура 1,92%.

За наставата по музика и по уметност во училиштата во Данска од V до IX одделение се издвојува: за музика 1,36% и за уметност/ликовна 0,68%, во Австрија во хауптшуле и гимназиум (ниже средно училиште) за музика 5,55% и за цртање и пишување 6,29%; во гимназиумот на пониско ниво за музика 4,72 и за уметност 6,29%; во Германија - Баден Виртемберг во нижите средни училишта од V до X одделение (гимназија, профил природни науки) за предметот музика 4,91% и за предметот фини уметности 3,27%; во Словенија за предметот ликовно образование 4,24% и за музичко образование 3,88%, во Хрватска за ликовна култура 4,12% и за музичка култура 4,12% и во Македонија за ликовно образование 4,80% и за музичко образование 4,80% од вкупните часови за задолжителните предмети.

Во училиштата во Данска од V до IX одделение за рачна работа со дрво/метал 7,53% од вкупните часови за задолжителната програма, во Австрија во хауптшуле и гимназиум (ниже средно) за предметот основи на техничка работа се издвојува 5,90% или за работа со текстил 5,90% (како алтернативни задолжителни предмети), а на пониското ниво во гимназиумот од академското средно училиште за предметот ракетворби 3,14% од часовите за задолжителната програма. Во Германија-Баден Виртемберг во средните училишта (гимназиски профил природни науки) во предметот математика во VII одделение еден период се користи за воведување на учениците во информатичката технологија. Во Словенија за предметот техника и технологија се издвојува 2,82% од вкупните часови за задолжителната програма и за предметот природа и техника 2,12%; во Хрватска за предметот техничка култура 4,12%, а во Македонија за предметот техничко образование 3,84% од вкупните часови за задолжителните предмети и за предметот информатика како избран предмет во VII и VIII одделение по 2 часа неделно.

Во училиштата во Данска од V до IX одделение од вкупните часови за задолжителните предмети за наставата по спорт се издвојуваат 7,53%. За физичко образование во училиштата во Финска од VII до IX одделение се издвојува 8,57% од часовите со тоа што некои содржини се за здравствено образование, во Австрија во нижото средно образование (хауптшуле и

гимназиумот од I - IV одделение) 11,02% и во академското нижо средно училиште 11,81%, во Германија - Баден Виртемберг во нижото средно образование (гимназија, профил природни науки) 8,74%, во Словенија за предметот спорт од V до IX одделение 8,48%, во Хрватска за физичка и здравствена култура од V - VIII одделение 8,24% и во Македонија од V до VIII одделение за физичко и здравствено образование 7,69% од вкупните часови за задолжителните предмети.

Во основните и нижите средни училишта во развиените држави во Европа учениците изучуваат предмети за христијанското или религиското учење. На пример, во Данска предметот студии за христијанството/христијанско учење е застапен во основните училишта од I до IV одделение, како и од V до VI и во VIII и IX одделение. За овој предмет од вкупниот неделен фонд на часови од I - IV одделение се издвојува 5,61% и од V до IX одделение 3,42%. Ученикот може да биде ослободен од овој предмет доколку родителот/старателот потпише изјава со која од лични причини не дозволува детето да ја посетува оваа настава.

Предметот религија/етика се изучува и во училиштата во Финска. Од I до IV одделение за овој предмет се издвојува 6,25% и од VII до IX одделение 4,28% од вкупниот минимален број на часови за задолжителните предмети.

Во училиштата во Австрија за предметот религиско образование од I до IV одделение се издвојува 8,69% и во нижите средни училишта (од I до IV одделение) 6,29% од вкупните неделни часови за задолжителните предмети. Овој предмет со ист назив - религиско образование е застапен и во училиштата во Германија. Во покраината Баден Виртемберг во училиштата од I до IV одделение за религиско образование се издвоени 7,40%, а во нижото средно училиште од V до X одделение за предметот религија/етика 6,01% од вкупните часови за задолжителните предмети.

Во Словенија предметот религии и етика се изучува со по 1 час неделно во VII, VIII и IX одделение. Овој предмет спаѓа во групата на изборните социолошко-хуманитарни предмети. Со Законот е пропишано дека училиштето им ги нуди овие предмети на учениците, а изборниот

предмет религии и етика се учи доколку за него има доволен број заинтересирани ученици.

Посебна предметна комисија има направено анализа и процена дека зголемената отвореност и поврзаност на светот, како и слободното движење на луѓето и идеите овозможува не само подобро запознавање на другите култури, религии и верски традиции, туку и заемно почитување помеѓу луѓето од различни верски или атеистички погледи. Затоа, комисијата нагласила дека посебно е важно познавањето на христијанството кое на различни нивоа ја оформило цивилизацијата во западните држави заедно со хуманизмот, просветителството и другите духовни погледи кои се зачувале или продреле во критичкото соочување со светот и стварноста.

Во Хрватска, исто така, предметот веронаука е застапен во изборните предмети од I до IV и од V до VIII одделение со по 2 часа неделно.

- **Изборни предмети**

Што се однесува до изборните предмети споредбената анализа покажува дека во училиштата во Данска изборните предмети се застапени во VIII и IX одделение со по 2 часа неделно или со 2,73% од часовите за задолжителните предмети.

Во Финска за изборните предмети се издвојува 3,03% од вкупниот минимален број на часови од I до VI одделение, а изборноста се зголемува за максимум 20 часа или речиси за 28% во однос на вкупниот минимален број на часови во VII и VIII одделение.

Во Германија во покраината Баден Виртемберг во училиштата за нижо средно образование учениците кои не го следеле религиското образование го изучуваат предметот етика почнувајќи од VII одделение.

Во Словенија заедничко за сите изборни предмети е тоа што за нив учениците се одлучуваат во VII, VIII и IX одделение. Освен странските јазици другите предмети, по правило, се едногодишни. За нив во распоредот има по 1 час неделно, додека за изучувањето на јазиците што ќе ги избере ученикот по 2 часа неделно. Предметот што ќе го избере ученикот е задолжителен дел од неговиот распоред за училишната

настава. Ученикот за изборниот предмет се оценува како и по задолжителните предмети.

Исто така, во Словенија училиштето им ги нуди на учениците изборните предмети кои се во сообразност со можностите и интересите на учениците. Секое училиште на учениците треба да им ги понуди предметните религии и етика, втор странски јазик и реторика. Секогаш треба да биде обезбедена можноста ученикот да може да избере два социолошко-хуманитарни предмети и еден природо-научен и технички предмет, или два природо-научни и технички предмети и еден социолошко-хуманистички предмет. Според тоа, ученикот не смее да избере три предмети од иста група. Во листата на предметите спаѓаат: народни ора, астрономија, биологија, човекот и Земјата, електроника со роботика, етички истражувања, етнологија, филозофија за деца, музички дела, театарски клуб, информатичко описменување, италијански јазик, изборен спорт, јас и другите, што ни говорат уметничките дела, критичко мислење, латински јазик, книжевен клуб, логика, мултимедија, начини на исхрана, германски јазик, облик и стил, воспитување за околината, организми во природата и вештачката околина, игри и танц, проекти од физиката и техниката, компјутерски мрежи, радио, растенијата и човекот, истражување за домашниот крај и заштитата на неговата околина, истражување на живите битија во домашната околина, реторика, современо подготвување на храната, среќавање со култури, современостите и наследството, училишно новинарство, спорт за релаксација, спорт за здравје, телевизија, печат, средување на текстови, животот во историјата на уметноста.

Како што беше наведено, во Хрватска во изборните предмети освен предметот веронаука припаѓаат странските јазици што се изучуваат со по 2 часа неделно од IV до VIII одделение и за другите изборни предмети се предвидени по 2 часа неделно од V до VIII одделение. Во Хрватска има посебни програми по латински јазик со по 3 часа неделно од V до VIII одделение и за грчки јазик по 3 часа неделно во VII и VIII одделение.

Во Република Македонија во Наставниот план од I до IV одделение во изборните предмети е задржан првиот странски јазик којшто учениците

почнуваат континуирано да го изучуваат од IV одделение во училиштата во кои се создадени услови.

Од VI до VIII одделение од учебната 2006/07 година се застапени изборните предмети: албански јазик, техничко образование, основи на природните науки и информатика. Во V или VII одделение учениците избираат најмалку еден предмет, а можат да се определат и за два изборни предмети.

- **Факултативни предмети**

Со оглед на специфичностите на македонското општество и традициите во образованието на учениците во нижите одделенија им се овозможува да изучуваат влашки, ромски, бошњачки јазик, екологија, а во погорните одделенија покрај овие предмети се застапени и други - ликовно образование, музичко образование, спорт, сообраќајно воспитание и др.

- **Час за одделенската заедница**

Со наставните планови е предвидено соодветно време и за часот за одделенската заедница. На пример, во училиштата во Данска е предвидено по еден час неделно од I до X одделение, во Финска за советување со учениците од VII до IX одделение има по 2 часа неделно, во I и II одделение во Грција има по 1 час неделно за училиштен живот, во Словенија часот со одделенската заедница трае по половина час неделно од IV до IX одделение, во Хрватска по 1 час неделно од I до VIII одделение и во Република Македонија по еден час неделно од V до VIII одделение.

- **Дополнителна и додатна настава**

Според наставниот план за задолжителното ниже средно образование во Германија во покраината Баден Виртемберг од I до IV одделение е планирано по 2 часа неделно во I и II и по 3 часа неделно во III и IV одделение за поддршка на учениците од страна на наставникот (за индивидуална работа или, пак, за работа во групи). Исто така, и од V до X одделение се предвидени 12 таканаречени периоди за компензација. При

одредувањето на периодите за работа на групите не треба да се надминуваат повеќе од 3 недели за пропишаниот број на периоди. Освен тоа, наставниот план е проширен со часови за организирана индивидуална и заедничка помош на учениците со проблеми во учењето за половина час неделно од I до IX одделение и со по 1 час неделно од I до IX одделение за дополнителна и додатна настава. За општествени активности се издвоени по 2 часа неделно од II до IX одделение.

Во училиштата во Хрватска дополнителната и додатната настава е застапена со 1+1 час неделно од I до VIII одделение, а за воннаставните активности е одреден по еден час неделно од I до VIII одделение.

Во училиштата во Република Македонија е планирана дополнителна настава со по 1+1 час неделно од I до IV одделение и со по 2 часа неделно од V до VIII одделение. За додатна настава се предвидени по 2 часа неделно од IV до VII одделение. За слободните ученички активности има одредено по 1 час неделно од I до III одделение и по 2 часа неделно од IV до VIII одделение. Се планира и времето за училишниот хор и оркестар од V до VIII одделение од 72 часа до 144, односно 180 часа годишно.

V. ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦАТА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ

Во развиените држави поимот посебни образовни потреби се однесува на деца со пречки во психичкиот развој, со оштетен вид, слух и деца со пречки во говорот. Со овој поим се опфаќаат децата со пречки во движењето, долготрајно болните деца, како и децата со пречки во поведението и карактерот кои имаат потреба за дополнителна стручна помош или за прилагодени, односно посебни програми за воспитно-образована работа. Овој поим се однесува и на учениците со тешкотии во учењето.

Така, основните училишта се задолжени да изведуваат програми за децата со посебни образовни потреби, да обезбедат стручни кадри за подготовка и за изведување на наставата, како и следење и вреднување на постигањата на учениците. На пример, децата со посебни потреби во Словенија се вклучуваат во вообичаените одделенија во училиштата само таму каде што има соодветни учители и услови, како и соодветни

стручњаци за дополнителна работа со овие деца (дефектолози и др.). Исто така, никој не ги присилува училиштата за прифаќање на децата со посебни потреби, а особено доколку немаат соодветна опрема и стручен кадар.

Освен тоа во Словенија работат и различни заводи за деца со посебни потреби, како и училишта со прилагодени програми, бидејќи само децата со одреден вид и степен на пречки во развојот можат успешно да се вклучат во вообичаената училишна средина и да напредуваат во неа. Соодветни стручни комисији во присуство на родителите на децата со посебни потреби оценуваат за секој ученик каде е најдобро да се упати и за него предлагаат соодветни програми. Комисиите предлагаат можна дополнителна и прилагодена опрема и потребен стручен кадар.

Во одделението, односно паралелката во која ќе биде вклучено детето со посебни образовни потреби има помалку ученици од вообичаениот број, а во иста паралелка можат да се вклучат најмногу тројца ученици со посебни потреби.

Децата со посебни образовни потреби го завршуваат деветгодишното основно образование согласно со програмата којашто може да предвиди да нема завршна проверка на знаењето. Тогаш ученикот само со позитивни оценки од IX-то одделение ќе добие училиштен документ со описна оценка за постигањата дека ги исполнил обврските за задолжителното образование.

Децата со посебни образовни потреби можат да се образуваат и во домашни услови.

Во Република Македонија прифатено е начелото на децата со посебни образовни потреби колку што е можно повеќе да им се овозможи образование во вообичаената училишна средина којашто е поблиску до нивниот дом. Така, кога се во прашање кај децата лесни пречки во психичкиот развој тогаш тие се вклучуваат во редовните паралелки во основните училишта, а во случаите кога се работи кај децата за потешки пречки во развојот тогаш се вклучуваат во посебни училишта или во посебни паралелки за основно образование при редовните основни училишта.

Освен органите и службите за образование за децата со посебни образовни потреби соодветна грижа водат и центрите за социјална работа.

За основното образование на учениците со посебни образовни потреби изработени се посебни наставни планови и програми со кои им се дава можност за социјализација, усвојување знаења, навики и други вредности. Со програмите и методите во наставата поголемо значење се придава на оспособувањето на учениците за живот и работа.

Училиштата за основно образование за учениците со посебни образовни потреби се организираат според исти принципи како и редовните основни училишта. Во нив нужно е поголемо внимание да се посветува на стручното и педагошкото оспособување на наставниците и воспитувачите и на развојот на службите за советодавна помош и стручна работа со учениците и родителите.

Од 1998 година во Република Македонија во редовните училишта се реализира проект за инклузија на децата со посебни потреби.

Со овој проект најпрво беа опфатени пет основни училишта, а потоа се вклучени 13 градинки. Целта беше во редовните основни училишта и воспитните групи во градинките да се создаваат поволни услови (претпоставки) за вклучување на децата со тешкотии во психо-физичкиот развој, со емоционални проблеми, деца без родители или деца кои имаат тешкотии во учењето. Овој проект помага да се менуваат сфаќањата и ставовите кај родителите за вклучување на нивните деца во редовните образовни групи, а, исто така, да се поттикне поголем интерес во јавноста за образованието и воспитанието на децата со посебни потреби. Проектот е проширен во 72 основни училишта.

VI. НАДАРЕНИ УЧЕНИЦИ

Во развиените држави со посебно внимание се разгледуваат прашањата за откривање на надарените ученици и создавање услови за нивниот побрз развој. На пример, во новото деветгодишно основно училиште во Словенија надарените ученици се откриваат за да им се понудат можности за подобар и поадекватен развој на нивните

способности. Посебна стручна група работи на развивање на модел за да се овозможи следење и откривање на надарените деца уште во најраната училишна возраст во основното училиште, како и во погорните одделенија.

Новиот модел на откривање на надарените ученици опфаќа три чекори. Првиот се однесува на откривање на поголеми групи ученици за кои има согледувања дека се надарени. Притоа важни се неколку показатели: успехот во учењето; постигањата на ученикот на различни подрачја од уметноста, техниката, спортот итн.; како и мислењето на учителот, при што големо внимание се посветува на децата од пониските социјални слоеви и на децата од различни културни средини. Како критериум се земаат и резултатите и постигањата на ученикот на регионалните и државните натпревари, мислењето на училишните служби за советодавна работа и податоците од личната евиденција за ученикот почнувајќи од градинката во целиот процес на образованието. Во пошироката група, всушност, може да влезе секое дете што ќе исполни барем еден од сите наброени критериуми.

Со вториот чекор започнува конкретното откривање на надарените ученици во широката група. Притоа треба да се одреди оценка за специфичната надареност на учениците на посебна скала. Со тестовите за способностите се откриваат оние ученици со количник на интелигенција од 120 или повеќе. Тестовите помагаат за откривање на 10% од најталентираните кои ќе се придружат кон 15 до 20% надарени ученици. Тука спаѓаат и учениците кои се надарени за различни подрачја од уметноста, техниката, спортот итн.

Третиот чекор е запознавање на родителите со фактот дека нивното дете е надарено и дека со него ќе биде потребна потемелна работа. Стручњаците што се надлежни во оваа област сметаат дека со надарените ученици најдобро може да се работи во училиштето во текот на целиот период во деветгодишното образование.

Во основното образование во Република Македонија работата со надарените ученици не е посебно дефинирана. Во практиката се применува концептот за развивање на додатната настава, како и за развивање на

проширени и продлабочени програми и активности во училишните секции за надарените ученици. Редовно се организираат регионални и републички натпревари по одделни области и предмети што се поддржани од соодветни друштва и асоцијации на регионално, општинско и републичко ниво. Со Законот за основно образование овозможено е побрзо напредување на учениците во текот на школувањето во основното училиште. Сепак, нема воспоставено критериуми и постапки за рано откривање на надарените ученици, како и за создавање подобри можности за развој на нивните способности.

VII. ПЛАНИРАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

• Наставни предмети по периоди или циклуси

Компаративната анализа на училишните системи на основното и нижото средно задолжително образование во развиените држави дава доволно аргументи од кои се гледа дека постои различна организација на училиштата. Меѓутоа, во сите држави има нагласени тенденции да се создадат подобри услови во училишта за да им се гарантира на сите ученици поквалитетно општо образование, а истовремено да им се понуди можност за избор на одредени предмети во сообразност со нивните интереси и очекувања. Во училиштето учениците треба да се оспособуваат сигурно и активно да го исполнат преостанатото време по наставата во различни облици за заштита, релаксација, спортски и културни активности. Оваа потреба, меѓу другото, произлегува и од сè поголемата ангажираност на родителите на своите работни задачи во стопанството и во другите дејности.

Притоа со концептите за наставата и учењето се нагласува дека ученикот е самостојна личност и дека оптоварувањето треба да биде во сообразност со неговите интереси и специфичностите во одделни развојни периоди. Училиштето не смее да ги запостави потребите на семејството на детето (односно организацијата и времетраењето на престојот на децата во училиштето се прилагодува и на потребите на семејството).

Споредбената анализа на наставните планови за основното и нижото средно образование во развиените држави (што се применуваат за одделни воспитно-образовни периоди) покажува дека во нив се одредени наставните предмети во училиштето што ги учат учениците по одделенија, како и бројот на неделните и годишните часови за секој од нив. Но, исто така, се планираат часовите и за другите активности на учениците во училиштето во текот на неделата и учебната година.

Со наставните планови е одредена основната рамка и за проширените програми, колку часови се наменети за дополнителната и додатната настава и за другите активности на учениците вон наставата, како и за помошта што им е потребна на учениците со посебни образовни потреби.

Наставниот план, како најзначаен документ, го прифаќа и го одобрува стручно тело на највисоко ниво или највисокиот орган во државата што е надлежен за образованието.

Така, од анализата може да се види дека учениците во I одделение во основните училишта во развиените земји, главно, ги изучуваат предметите: мајчин јазик, математика, ликовно воспитание, музичко воспитание, природа и општество (запознавање на околината) и спортско воспитание.

Освен редовната настава, со наставниот план се планирани активностите што се поврзани со културата, техниката, информатиката и спортот.

Во второ одделение се изучуваат предметите: мајчин јазик, математика, ликовно воспитание, музичко воспитание, природа и општество (запознавање на околината) и спортско воспитание.

На 7-годишна возраст учениците во одделни земји изучуваат друг национален јазик или странски јазик со по 32 часа годишно. Исто така, учениците имаат и други планирани активности за културата, заштитата на природата/околината, информатиката/техниката и спортот.

Во трето одделение се изучуваат предметите: мајчин јазик, математика, ликовно воспитание, музичко воспитание, природа и општество, (запознавање на околината) и спортско воспитание. Учениците продол-

жуваат да го изучуваат и странскиот јазик, односно другиот национален јазик. За овие предмети се планираат и неделните часови. Се планираат и други активности за културата, техниката, природата/ околината и спортот.

Во четврто одделение е направено првото расчленување и зголемување на бројот на предметите, односно се изучува мајчиниот јазик, математика, странскиот јазик, вториот национален јазик, ликовно воспитание, музичко воспитание, општество, природа и техника, информатика и спортско воспитание.

Освен задолжителните предмети планирани се и други активности што се поврзани со културата, природата/околината, техниката, информатиката и спортот.

Во петто одделение, главно, учениците продолжуваат да ги изучуваат предметите од IV одделение: мајчин јазик, математика, странски јазик, втор национален јазик, ликовно воспитание, музичко воспитание, природа и техника/информатика, домаќинство и спортско воспитание. На оваа возраст, исто така, учениците се ангажирани и со други планирани и осмислени активности од областа на културата, природата, техниката, информатиката и спортот.

Учениците од шесто одделение на основното училиште или од почетокот на нижото средно училиште ги изучуваат предметите: мајчин јазик, математика, странски јазик, вториот национален јазик, ликовно воспитание, музичко воспитание, географија, историја, техника и технологија, домаќинство и спортско воспитание. Со тоа доаѓа, всушност, до второ проширување, односно расчленување на предметот општество со историја и географија. Со наставните планови се планирани и активностите што се поврзани со културата, природата, техниката, информатиката и спортот.

За целиот период на школувањето на учениците од I до VI одделение карактеристично е и тоа што освен задолжителните предмети што се содржат во наставниот план, во училиштата се планира и систематски се остварува индивидуалната и групната (заедничка) помош на учениците со проблеми во учењето, како и дополнителната и додатната настава што е сообразена на потребите, интересите и способностите на

учениците. Предвидени се и општествено-хуманитарни активности на учениците во паралелката, односно во одделението, како и во училиштето и локалната заедница.

- **Наставни предмети во завршниот период или циклус**

По шестгодишното основно училиште учениците задолжително се школуваат најмалку уште три години во рамките на основните училишта или продолжуваат во нижо средно училиште.

Во седмо одделение на задолжителното образование учениците, вообичаено, ги изучуваат следниве предмети: мајчин јазик, математика, странски јазик, втор странски јазик (во задолжителните или изборните предмети), вториот национален јазик, ликовно воспитание, музичко воспитание, географија, историја, граѓанско воспитание и етика, техника и технологија, природни науки и спортско воспитание. Училиштето им нуди на учениците да направат избор уште на еден, односно два изборни предмети со по 1 час неделно, а за изучувањето на јазиците по два часа неделно. Покрај овие предмети учениците се ангажираат и во други планирани активности од културата, природата, техниката, информатиката и спортот.

Во осмо одделение, вообичаено, се изучуваат предметите: мајчин јазик, математика, странски јазик, втор странски јазик (во задолжителните или изборните предмети), втор национален јазик, ликовно воспитание, музичко воспитание, географија, историја, граѓанско воспитание и етика, физика, хемија, биологија, техника и технологија, спортско воспитание, а во некои држави има и изборни предмети што, секако, зависи од бројот на задолжителните предмети и од оптовареноста на учениците.

Учениците се ангажираат и во други планирани активности за културата, техниката, информатиката, природата и спортот.

Во деветтото одделение, со коешто во голем број држави се заокружува основното задолжително образование или задолжителното ниже средно образование, учениците најчесто ги изучуваат предметите: мајчин јазик; математика, странски јазик, втор странски јазик (во задолжителните или изборните предмети), вториот национален јазик,

ликовно воспитание, музичко воспитание, географија, историја, физика, хемија, биологија, спортско воспитание. Учениците можат да се определат и за изборен предмет што, секако, зависи од бројот на задолжителните предмети.

Учениците се ангажираат и во други планирани активности за културата, природата, техниката, информатиката, спортот и др.

Со програмите што се подготвени по одделни наставни предмети е одредено што треба да знае и да разбира и како да го употребува знаењето секој ученик од I до IX одделение. Всушност, секој ученик треба да постигне барем минимално ниво на знаење, коешто по основното училиште ќе му овозможи понатамошно образование. Поради тоа училиштето има обврски да обезбеди еднакви можности за сите ученици. Учениците, наставниците и родителите се запознати со очекуваните знаења и способности што се планирани по одделенија и образовни циклуси и на тој начин знаат што треба да постигне ученикот по различни предмети во одделни години и периоди на задолжителното образование. Показател за успехот на ученикот се оценките коишто се мерка за постигнатите знаења.

- **Индивидуализирана настава и формирање на паралелките**

Во планирањето на наставата се бараат решенија во врска со дилемите околу изборот на учениците за формирањето на паралелките. Овој проблем се поврзува и со диференцирањето на учениците од аспект на знаењето и посебните способности, а истовремено се однесува и на планирањето на наставата за одделни групи во кои се вклучени ученици со слични знаења или способности. На тој начин наставата е подобро сообразена на знаењата и способностите на учениците при што се создаваат услови за индивидуална и заедничка работа во групата, така што за овој аспект се користи и терминот индивидуализирана настава.

Во повеќе развиени држави со новите програми за задолжителното образование во завршните години во основните училишта учениците од паралелките од исто одделение (во VIII и IX) се одвојуваат во различни групи за следење само на наставата по мајчин јазик, првиот странски јазик и математика. За исполнување на наставните цели наставата се планира на

различни нивоа. Токму овој модел на планирање и организација на училишната настава помага да се напушти унифицирањето на програмите што беше карактеристично за единственото училиште, коешто во современите услови нема многу приврзаници, бидејќи тоа нуди умерено градиво што се планира според одреден просек и се унифицира учењето на сите ученици во училиштето.

Затоа како излез од овие состојби се практикува повремено или целосно одвојување на учениците од исто одделение кои се различно успешни или мотивирани, на пример, за мајчин јазик, математика и странски јазик, како и за другите нивни интереси кои можат да ги остварат преку изборните предмети.

Така со овие начини на планирање на наставата може да се каже дека се напушта практиката на остра диференцијација со која учениците потполно се одвојуваа и се упатуваа во т.н. елитни училишта, а другите се задржуваа во вообичаените училишта за просечните ученици.

Со новите облици за внатрешна диференцијација во наставата се налага потребата наставникот да подготвува дополнителни задачи за учениците кои се поспособни, како и задачи за помалку способните ученици за да ги повторуваат и утврдуваат содржините. Наставниците за нив треба да бараат поразбирливи начини за разработка и објаснување на поимите, термините и законитостите што се содржани во наставната програма, за да им помогнат да напредуваат заедно со своите врстници во одделението. Такви начини на т.н. индивидуализирана настава, без сомнение, се прифатени во педагошката теорија, меѓутоа за да може наставникот да работи индивидуално со секој ученик или во секоја група со учениците во паралелката се налага потребата паралелките да имаат помал број на ученици, што не е можно да се постигне дури и во најразвиените држави.

Затоа во основните училишта во развиените држави се развиваат модели на флексибилна диференцијација што содржат комбинација на елементи од надворешна и внатрешна диференцијација. Практично, учениците во задолжителното образование на часовите на поголем број предмети се заедно во исто одделение во матичната паралелка, а само на некои часови по одделни предмети се поделени и учат во различни групи, во т.н.

хомогени групи со ученици со слични знаења, а за наставата на другите часови повторно се враќаат во своето одделение. Тоа, всушност, може да се практикува и со планирањето на наставата во нашите основни училишта, бидејќи може многу поредовно и поуспешно да се организира дополнителната и додатната настава за учениците по одделни предмети, а за време на редовната настава учениците повторно да бидат заедно во матичната паралелка со своите врстници. Слична диференцијација се користи во училиштата во Словенија и во други држави, каде што учениците три четвртини од часовите по оделни предмети се заедно во истата паралелка и одделение со своите соученици, а само една четвртина од часовите работат според продлабочени програми во хомогени групи прилагодени на нивното знаење. Понагласена диференцирана настава има тогаш кога учениците само за наставата по мајчин јазик, математика или по првиот странски јазик во текот на целата учебна година се разделени во одделни групи, а наставата по другите предмети и часови ја следат во својата матична паралелка во соодветното одделение. Во хомогените групи се избрани ученици од исто одделение, а од различни паралелки со слични знаења и способности.

Диференцирана настава во хомогени групи во основните училишта во Словенија може да се применува за наведените предмети во VIII и IX одделение.

Сепак, постои општо мислење дека актуелните прашања за програмирањето во наставата треба да се предвидат и со Законот за основното задолжително образование, да се регулираат надлежностите на училиштата, наставниците и учениците. Освен тоа, треба да се обезбедат простории за различните групи, да се направи распоред на часовите, да се одредат критериумите за изборот на учениците во групите при што конечната одлука треба да ја донесе ученикот затоа што самите ученици можат најдобро да проценат и да посакаат да ја променат одлуката што ќе ја донесат. За овие видови на програмирање на наставата треба да се утврдат правила за преминување на учениците од едно на друго ниво на настава.

- **Планирање и организација на наставата во нашите училишта**

Во Република Македонија концептот за содржината и организацијата на осумгодишното основно училиште е донесен 1996 година и од истата година започна постапно да се применува новиот Наставен план со новите наставни програми. Наставните програми беа подготвени од посебни комисии составени од наставници од факултетите / стручњаци за одделни предмети, наставници од училиштата и советници од Бирото за развој на образованието.

Наставните програми содржат општа цел за наставата (по соодветниот предмет) и задачи за наставата со кои се конкретизира општата цел. За секоја заокружена целина (тема) од програмата паралелно се дадени содржините, знаењата, способностите, средствата и активностите. Направен е обид да се утврдат каталози на основните знаења и способности. Сепак, тоа не е направено потемелно и со право може да се каже дека очекуваните знаења и способности што се предвидени со наставните програми не се поцелосно емпириски проверени.

Со моделите за планирање на наставата, исто така, беа нагласени барањата за нов пристап во планирањето и организацијата на наставата во согласност со развојните и образовните потреби на учениците, меѓутоа и покрај тоа што беше прифатен концептот за развојно-процесно и содржинско планирање претежно се проверувани знаењата, а за вештините и ставовите постојат искази и термини кои покажуваат очекувани постигања.

За учениците кои од различни причини побавно напредуваат во наставата не се создаде нагласена практика за систематско организирање на дополнителната настава. Но, и за надарените ученици училиштата не планираат и не преземаат континуирани активности не само за откривање на надарените ученици, туку и за редовно програмирање и реализирање на додатната настава. Во практиката традиционално продолжија да се вршат подготовките на учениците за учество на училишни, општински и државни натпревари по одделни предмети и подрачја.

Главните придобивки во изминатите десетина години се содржат во создавањето можности наставниците посамостојно да ја планираат наставата, да ги избираат наставните методи и средства, да направат избор на учебниците и другите извори за учење. Како посебни придобивки во процесите на посамостојното планирање на наставата е понагласеното поврзување на учењето со искуството на ученикот, флексибилната организација на часовите, поттикнувањето на индивидуалните активности на учениците и групната работа, промените во распоредот на мебелот во училиниците со што се поттикнува подобра комуникација и кооперативност во учењето и сл. Овие постигања, пред сè, се придобивки од развојните проекти и истражувања.

Општо гледано, наставните програми што се донесени и дополнувани по 1996-та година заедно со искуството од повеќето развојни истражувачки проекти дадоа добра основа за развивање нови модели за планирање на наставата. Исто така, едновремено се налага потребата за систематско прибирање објективни показатели за успехот на учениците по завршувањето на одделни образовни циклуси.

VIII. ОЦЕНУВАЊЕ НА ЗНАЕЊАТА И НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ

- **Искуство во развиените земји**

Искуството во основните училишта во развиените држави покажува дека целосно е напуштено бројчаното оценување на знаењата на учениците во нижите одделенија. Освен тоа, сознанијата покажуваат дека со бројчаното оценување на знаењето поголем акцент е ставен на надворешната мотивација на ученикот за учење, но затоа, пак, наставниците имаат помалку можности кај учениците да го уважуваат вкупниот процес во учењето, нивото на разбирањето на поимите и односите, примената на знаењето во слични или нови задачи, способностите на учениците за воопштување, самостојно откривање на знаењето со методи за самостојно учење, како и за трајноста на знаењето и сл.

Тргувајќи од резултатите од истражувањата за значењето на мотивацијата при учењето во училиштата во развиените држави се развиваат модели на оценување на знаењата што ќе помогнат да се

подобрува објективноста на оценките и внатрешната мотивација на учениците за учење. Поконкретно, за учењето во нижите одделенија на основното училиште се користат различни комбинации на описно и бројчано оценување. На пример, учениците описно се оценуваат во текот на наставата, а на крајот на наставната година им се даваат и бројчани оценки. За таа цел се користат различни обрасци во кои се наведени подрачјата во предметите, а одредени се и целите, односно стандардите и сл. Такви решенија има во Франција, Данска, Норвешка, Шведска, Португалија и во други земји.

Наставниците го оценуваат напредувањето и знаењата на учениците описно и бројчано по сите предмети (на пример, во Италија) или, пак, за некои предмети даваат бројчани оценки, а за други описни (во Германија, Холандија и др.).

Во училиштата во развиените држави оценувањето на знаењата и напредувањето на учениците различно е уредено во погорните одделенија на основното училиште, како и во нижото средно образование. На пример, во Германија по четиригодишното школување во основното училиште се користи само бројчано оценување, а во Данска бројчаното оценување се користи по шестгодишното задолжително образование. Различно е уредено и оценувањето и проверувањето на знаењето на учениците на крајот на одделни образовни циклуси и на крајот на задолжителното образование. На пример, екстерното проверување на знаењето се користи на возраст од 7, 11 и 14 години за учениците во Велика Британија. Во Франција се спроведуваат национални тестирања на знаењето за читање, пишување и математика на почетокот на вториот циклус на задолжителното образование (на возраст на децата од 8 до 9 години) со што се добиваат повратни информации за постигањата на децата и за работата на наставниците. Во Холандија на преодот од основното во нижото средно училиште (на 12-годишна возраст се користат национални тестови на знаењата кои имаат функција да дадат показатели за натамошната ориентација на децата). Во Северна Ирска и во Луксембург се изведува тестирање, а училиштето тестовите им ги дава на увид на родителите.

Овде е нужно да се каже дека секој од наведените пристапи во оценувањето на учениците има одредени предности, но и недостатоци. Сепак, факт е дека никој не го познава детето подобро од неговата учителка, па затоа се налага потребата за изедначување на условите во образовниот процес и за постигнување на стандардите за целата генерација ученици на крајот на основното, односно нижото средно образование. Истовремено со изедначувањето на условите и со воведувањето критериуми за оценување се создаваат реални можности за споредување на резултатите на испитите на знаење. Резултатите од испитите на знаењето се, исто така, единствена основа од којашто се тргнува за проценување на квалитетот во работата на училиштето и наставниците.

Па сепак, треба да се забележи дека со екстерното оценување на знаењето (со помош на стандардизирани тестови и задачи од објективен вид) се вреднува само еден дел од целите на образовниот процес и одреден вид на знаења. Поради тоа резултатите од екстерното оценување се само еден дел од податоците за напредувањето на детето. Освен тоа, во практиката многу често ефектите од континуираното описно оценување на знаењата во текот на наставниот процес со користење и на стандардизирани тестови не соодветствуваат со ефектите од еднократното оценување на знаењето.

Со системот и начинот на оценување е поврзано и напредувањето на учениците од одделение во одделение. Во развиените држави преовладува моделот на континуирано напредување на учениците во основното училиште. Со тоа што на крајот на одредени периоди ученикот може да се задржи во истото одделение, доколку не ги постигне очекуваните знаења. За илустрација можат да послужат податоците од 1995 година според кои процентот на учениците кои повторуваат во првото ниво на задолжителното образование, на пример, во Франција изнесува 5%, Грција 0%, Италија 4%, Португалија 2%, Холандија 3%, Норвешка 1%. Во Словенија во учебната 1992/93 година во вкупната популација на ученици (од I до VIII одделение) имало 4% ученици кои повторувале, а во Република

Македонија во 2004/05 година од I до VIII одделение повторувале само 789 ученици или 0,35%.

- **Искуство за оценувањето на знаењата на учениците во нашите училишта**

Оценувањето на знаењата на учениците во основното училиште е уредено со Законот за основно образование, а поблиску е дообјаснето со посебен Правилник што е донесен во 1996 година и дополнет во 2001 година со еден член за воведување повремено екстерно оценување на учениците.

Во првите три одделенија оценувањето на знаењата на учениците е описно, потоа се поминува на бројчано оценување, така што на крајот на наставата во трето одделение со постојната концепција е предвидено ученикот да добива бројчани оценки.

Оценувањето е јавно, а наставникот ги запознава учениците со целите на наставата и ги одредува начините за оценувањето, како и роковите во коишто се оценуваат учениците. Оценувањето се врши пред одделението или во група на ученици и за постигнатите резултати редовно се известуваат учениците и родителите. По барање на родителите и на учениците им се овозможува да направат увид во писмените работи и другите задачи.

Правилникот за оценување на учениците не е изменет и покрај тоа што во оваа област постојат сериозни проблеми, бидејќи во наставната практика не се користат систематски објективни начини и постапки за оценување на знаењата на учениците ниту на почетокот на учебната година кога се планира наставата, ниту на крајот на наставата. Во практиката не заживеа примената на стандардизирани тестови за да се вреднува видот и нивото на знаењата на учениците што се искажани со училишните оценки. Се задржаа традиционалните постапки и како по правило единствен извор на податоци за развојот и напредувањето на учениците и за работата на наставниците останаа само оценките на учениците што ги добиваат во училиштето.

Во подготвителната година на основното училиште воспитувачите водат досие за ученикот во кое се сублимираат најзначајните показатели за развојот на ученикот. Во досието има систематизирани релевантни показатели за напредувањето на детето и нив може да ги користи наставникот во I одделение, којшто продолжува да го следи развојот и напредувањето на ученикот и за тоа ги известува родителите. На крајот на наставата во I одделение ученикот се оценува со описни оценки.

Знаењето по одделни предмети е определено со наставните програми за задолжителните и изборните предмети според наставниот план на основното училиште. На полугодieto и на крајот на наставата во второто полугодие се одредува општиот успех на ученикот, а на полугодieto и на крајот на второто полугодие ученикот се оценува и за поведението.

Учениците, по правило, напредуваат од I до IV одделение, а во погорните одделенија оние ученици кои на крајот на наставата во второто полугодие имаат до две негативни оценки посетуваат дополнителна настава или полагаат поправен испит. За повторувањето на ученикот во исто одделение одлучува наставничкиот совет на училиштето врз основа на писмено образложение од раководителот на паралелката.

Со концептот од 1996 година беше предвидено да се врши завршно проверување на знаењата на учениците на крајот на одделенската настава во IV одделение и на крајот на предметната настава во VIII одделение. Сепак, овие иновации во практиката во основните училишта не најдоа поголема примена.

Се планираше врз основа на следењето на резултатите во наставата и другите активности училиштата да изготвуваат извештаи, анализи, информации и други стручни материјали за потребите на стручните органи на училиштето, како и за другите органи кои се надлежни за работата на основното училиште. Но, и овие идеи не најдоа поддршка во практиката.

Бирото за развој на образованието беше задолжено да ги одредува роковите за проверување на знаењата на учениците на крајот на одделенската и предметната настава, односно за проверување на знаењата на учениците по мајчин јазик и по математика во VIII одделение. Сепак, овој начин на проверка на знаењето на учениците беше применуван само

неколку години при запишувањето на учениците во I година во средните училишта.

За надминување на неповолните состојби пред пет години се направени првите позначајни чекори за создавање систем на екстерна евалвација во основното училиште, којашто требаше да се шири врз основа на усвоена национална програма за следење на постигањата на учениците во основното образование (на репрезентативен примерок или на целата популација) по завршувањето на одредени циклуси (во одделенска и предметна настава). За оваа цел Бирото за развој на образованието во 2001 година, со поддршка на Холандската влада и Светската банка и со менторство на Институтот за образовни мерења ЦИТО од Холандија, подготви и спроведе национално тестирање на постигањата на учениците во одделенска настава по македонски јазик, албански јазик и по математика. За овие предмети се изготвени стандарди на постигањата на учениците. Додека, пак, во учебната 2005/06 е спроведено национално тестирање по предметите природа и општество. Во тек е изготвувањето на стандардите за овие два наставни предмети. Во 2006 година се спроведе национално тестирање во VIII одделение по македонски јазик, албански јазик и математика и се пристапи кон изготвување на стандардите на постигањата на учениците по овие предмети. Сепак, сè уште нема усвоено национална програма за воведување во практиката на екстерната евалвација во основното образование. Оваа програма треба да се донесе што е можно поскоро.

Но, не само тоа, уште поголем проблем во следењето и оценувањето на учениците претставува тоа што не се планира и осовременува редовното следење и оценувањето на постигањата на учениците во текот на наставниот процес со цел да се преземаат мерки за подобрување на успехот, со организирање на дополнителна и додатна настава или со измени на методите и другите услови за наставата.

Статистичките показатели од најновите извештаи покажуваат дека повеќе од половината од вкупниот број на учениците во основните училишта на крајот на учебната 2004/05 година имаа одличен успех. По-конкретно, во 2004/05 година со одличен успех од I до VIII одделение има

117 418 ученици, или 52,44% од вкупниот број, 39 884 ученици се со многу добар успех или 17,81%. Според тоа, над 70% од учениците во основното училиште имаат одличен и многу добар успех. Ученици со доволен успех речиси нема, а само 34 119 ученици или 15% се со добар успех.

Во периодот по 2000-2006 година нашата држава се вклучува во неколку проекти за меѓународна евалвација во образованието. Така, проектот ПИСА, или Програма што се однесува за меѓународна евалвација на постигањата на учениците по завршувањето на општото образование (15-годишни ученици кои во нашиот систем се ученици во I година во средното училиште), има цел да ја оцени подготвеноста на учениците за продолжување на школувањето и за вклучување во секојдневните професионални и животни ситуации. Поконкретно се испитува „писменоста“ на учениците по читање, математика и природните науки. Овој проект се реализира на тригодишни интервали под покровителство на ОЕЦД. Активностите во Република Македонија ги организира и ги спроведува Бирото за развој на образованието.

Проектот ТИМСС се однесува на меѓународно проучување на образовните постигања по математика и по природните науки. Од ова истражување се подготвени меѓународни компаративни студии во кои учествува и Бирото за развој на образованието. Намерите се да се утврдуваат знаењето и способностите на учениците во VIII одделение по математика и по природните науки (хемија, физика, биологија и географија), а се испитуваат и другите фактори кои имаат влијанија на постигањата на учениците, културата, наставниот план, програмите и целите, наставната практика, како и институционалната организација на школото. Ова истражување се спроведува во циклуси од пет години.

Меѓународната студија PIRLS, исто така, претставува меѓународно истражување кое се спроведува на секои пет години со цел да се приберат податоци за способноста на учениците на девет и десетгодишна возраст за разбирање на пишувани материјали и за искуството што го имаат стекнато во училиштето и семејството, како и за факторите кои се поврзани со постигањата на учениците.

Податоците од овие студии упатуваат на неколку процени и согледувања.

Нашите ученици имаат поразлично искуство во учењето во споредба со нивните врсници во развиените држави, додека, пак, компаративните показатели даваат основа да процениме дека се неопходни промени во целите, содржините и методите во наставата и учењето. Исто така, нужни се промени во системот на следење и оценување на постигањата на учениците особено поради тоа што постигањата на нашите ученици, според резултатите во рамките на наведените истражувања, не се совпаѓаат со оценките што ги добиваат учениците во основното училиште.

IX. ОБРАЗОВАНИЕТО НА НАСТАВНИЦИТЕ И НИВНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ

Во услови на интензивирање на внатрешните промени на содржината и организацијата на основните училишта со цел за подобрување на квалитетот на наставата и образованието се налага потреба состојбите со иницијалното образование на наставниците и нивната дополнителна обука да бидат континуирано следени и вреднувани.

Поголем број од наставниците во основните училишта имаат двегодишни студии за наставници на педагошките академии, на одделни студиски групи за одделенска и предметна настава, додека, пак, во наставната практика постојното иницијално образование на предметните наставници често им овозможува да изведуваат настава по сродни предмети за природните, односно општествените науки, а во неколку случаи и за други предмети од јазичното подрачје. Последниве децении и во градинките, забавиштата и основните училишта се зголемува бројот на наставниците со високо образование. Овој процес е поткрепен со системските закони, како и со измените на наставните планови и програми на факултетите за наставнички занимања. Во училиштата за ученици со посебни потреби се вработени наставници со више образование или со завршени студии на дефектолошки факултет, како и наставници со стручни квалификации за одделни наставни предмети и соодветно дефектолошко образование.

Наставници и стручни соработници според степенот на стручната подготовка во редовните основни училишта

Учебна година	Степен на стручна подготовка				
	Високо	Више	Средно	Друго	Вкупно
2000/01	3547	9470	902	8	13927
2001/02	3790	9280	874	10	13954
2002/03	4280	9057	826	31	14194
2003/04	4929	8570	820	16	14335
1004/05	5531	8318	736	15	14600

Извор: Соопштенија за основните и средните училишта, Државен завод за статистика на Република Македонија, Скопје (2001-2004 година).

Барањата за подобрување на квалитетот на наставата и на образованието во основното училиште секогаш се поврзани не само со зголемувањето на нивото на иницијалното образование на наставниците, туку и со развивањето на програми за стажирање (подготовка за работа) и стручно усовршување. Со покренување на овие механизми во периодот по 1996 година се очекуваше да се изгради целосен систем што ќе овозможи наставниците подобро да бидат оспособени за вештините кои ќе им овозможат да се подобрува квалитетот на наставата и учењето, а со тоа и начинот на следење и вреднување на постигањата на учениците.

Со нормативните прописи, учителите, наставниците, воспитувачите и соработниците кои прв пат се вработуваат во основните училишта имаат обврска по една година да полагаат стручен испит, според програма што ја донесува министерот за образование и наука на предлог од Бирото за развој на образованието. По стекнувањето на статусот наставник, во својот работен век наставниците, воспитувачите, стручните соработници и директорите на училиштата имаат обврска да ги посетуваат семинарите и другите форми за стручно и педагошко усовршување. Стручното и педагошкото усовршување на наставниците е во надлежност на високообразовните институции на кои се организирани студии за наставници. Сепак, во практиката најголемите обврски за стручното и педагошкото усовршување на наставниците припаѓаат на Бирото за развој на образованието. Со примената на Законот за Бирото за развој на образованието се очекува многу поорганизирано и постручно да се изготвуваат и

реализираат современи програми за обука на наставниците за успешно воведување на измените во основното образование.

- **Актуелни прашања и проблеми**

Според досегашното искуство во стручното и педагошкото усовршување на кадрите во основното училиште евидентни се следните ограничувања и потреби:

1. Високообразовните институции кои организираат студии за наставници сè уште не се определени потемелно да ги следат промените во наставата во основните училишта што се преземаат со цел за подобрувањето на квалитетот на образованието. Тоа ќе биде уште понагласено со донесувањето на концепцијата и со воведување на новиот наставен план и новите наставни програми за деветгодишното задолжително основно образование.

2. Базичното образование на наставниците што се остварува во рамките на голем број високообразовни институции во нашата држава неопходно е да гарантира стандарди не само за студиите од базичните предмети, туку и за психолошката, педагошката и методската оспособеност на наставниците за успешна примена на новиот наставен план за основното училиште.

3. Високообразовните установи во соработка со Бирото за развој на образованието, нужно е да донесат современи програми за перманентно стручно и педагошко усовршување на наставниот кадар во основните училишта и да пристапат кон нивна примена.

Овие промени се неопходни од повеќе причини. Пред сè, бидејќи наставниот кадар иницијалното образование го стекнува на повеќе образовни институции, а секој наставнички факултет создава свои студиски програми што не се секогаш доволно сообразени со наставниот план и наставните програми на основното училиште и тоа не само во поглед на базичните предмети за кои се подготвуваат наставниците, туку и според застапеноста на предметите во студиите за науката за образованието и методиката за наставата. За педагошко-психолошкото и методичкото

оспособување на студиите на некои факултети за наставници се издвојуваат многу малку часови (тоа е под 10% од вкупниот број на часови за студиите од I до IV година). Познато е дека со европските стандарди во иницијално образование на наставниците за предметите за педагошката и методската подготовка на идните наставници се издвојуваат од 25 до 30% од вкупните наставни часови во текот на студиите. На нашите наставнички факултети иницијалното образование на наставниците не е сообразено особено со потребите за наставата во почетните периоди на основното училиште од I до VI одделение, а научните сознанија потврдуваат дека психолошката, педагошката и методската способност на наставниците, како и нивната мотивација за работа во училиштето се многу значаен фактор за одржување и подобрување на квалитетот на наставата и учењето.

Анализите од нашата педагошка практика покажуваат дека застапеноста на методските вежби на студентите во основните училишта, исто така, е под европските стандарди. Освен тоа, на ниту една образовна институција не се применуваат интервјуа и други постапки за проверување на мотивите и интересите на идните наставници коишто подоцна можат да предизвикаат сериозни проблеми во наставната практика.

Наведените состојби налагаат итна потреба универзитетите да донесат усогласени планови и стандарди за иницијалното образование на наставниците, што ќе бидат сообразени со потребите за наставата во деветгодишното основно училиште, додека, пак, запишувањето на студентите да се усогласи според потребите за наставен кадар што ќе бидат утврдени по наставни предмети и подрачја. Нужно е да се напушти практиката на одредени факултети и други образовни институции да се запишуваат поголем број студенти од утврдените квоти за исти профили, бидејќи последиците од овие состојби со образованието на наставниците се повеќеслојни: невработеност, предимензионирање на мрежата, неусогласеност на понудата и побарувањето на наставници за наставата во училиштата.

Што се однесува до подготовката на наставниците кои прв пат се вработуваат во училиштата како што е наведено, неопходно е едно-

годишно стажирање, по што следи полагање на стручен испит од два дела: практичен и теоретски. Практичниот дел подразбира реализација на наставни часови пред соодветна комисија која ја проценува работата на кандидатот додека пак, теоретскиот дел се однесува на проверка на знаењето на наставникот од методиката на наставата и правната регулатива во областа на основното образование. Секој наставник кој успешно ќе го помине ова скалило се смета дека е подготвен за реализација на наставата.

Сепак, и во овој сегмент на подготовката на наставниците неопходни се натамошни промени со цел да се овозможи осовременување на стручните знаења, вештини и способности на наставниците. Се налага потреба за градење на поголема одговорност во работата на менторите кои се надлежни за стажирањето на наставниците, како и за иновирање на постапките за следење и вреднување на постигањата на наставниците во текот на стажирањето.

- **Развивање на систем за обука на наставниците**

Со оглед на крупните измени во содржината и организацијата во задолжителното основно воспитание и образование се налага потреба да се развијат современи програми за обука на наставниците. За усовршување на наставниците постои законска регулатива според која компетентни институции во оваа област се: Бирото за развој на образованието, високообразовните установи на кои се подготвуваат наставниците, основните училишта и самите наставници, воспитувачи и стручни соработници. Меѓутоа, институциите за перманентно усовршување на наставниот кадар имаат различна иницијативност во реализацијата на обуките на наставниците. Поради тоа неопходно е постојните високообразовни институции, на кои се школуваат учители, наставници, воспитувачи, стручни работници за основните училишта (педагози, психолози, дефектолози и др.), да партиципираат во програмите за перманентното стручно и педагошко усовршување на наставниците и другите соработници на основното училиште. Притоа, нужно е да се воспостават

механизми за вреднување и на програмите за стручното усовршување. Ова е еден од најкрупните проблеми во образованието на наставниците и учителите во Република Македонија.

Бирото за развој на образованието треба да изготви план и програма за стручното усовршување на воспитувачите, учителите и наставниците за успешно имплементирање на новите наставни програми во основното училиште.

Х.СОРАБОТКА СО РОДИТЕЛИТЕ

Во развиените земји родителите имаат битна улога за подобрување на работата на училиштето со нивните можности за соработка и со учеството во одлучувањето за животот и активностите на децата во училиштето. За таа цел соработка со родителите започнува во одделението/ паралелката на родителските состаноци со наставникот (во нижите одделенија) или со класниот раководител во вишите одделенија. Родителите заедно со наставникот се договараат за проширените активности на децата во училиштето, како на пример, во училиштата во Словенија за активностите на учениците во деновите за спорт, култура, техника технологија, за наставата во природа, играорните групи и за други планирани активности. На овие средби родителите имаат можности да ги изнесат своите забелешки за евидентирани непријатности или неправилности во врска со одржувањето на наставата, оценувањето или за однесувањето на учениците и наставниците и за низа други прашања.

Во училиштата има одредено денови за разговор со родителите. Кога има потреба родителите можат да дојдат во училиштето да разговараат непосредно со наставникот/учителот за успехот на детето и да направат план како да му помогнат. За постигнување на оваа цел наставниците и родителите имаат редовна соработка и таквата соработка се втемелува во училишната практика.

Родителите од иста паралелка, т.е. одделение избираат свој претставник во советот на родителите на училиштето. Тие предлагаат кандидати за советот на училиштето којшто е највисок орган на основното

училиште. Во училиштата во Словенија во советот на училиштето, којшто има 11 члена, три места припаѓаат на родителите.

Доколку не се постигне разбирање и не се најдат добри решенија со наставникот за тешкотиите на ученикот, тогаш следен соговорник на родителот е класниот раководител на детето. Во случаите кога не можат да се најдат решенија за настанатите проблеми, надлежен е директорот. Но, доколку родителите и понатаму сметаат дека училиштето не ги разбира нивните аргументи и дека нивните деца се обесправени тие можат да се обратат и да побараат непосредна помош од училишната инспекција.

Во училиштата постојат јасни правила што плаќаат родителите за своите деца, на пример, во училиштата во Словенија родителите ги плаќаат трошоците за ужина и ручек (ако детето се одлучи за нив), оштета за користењето на учебниците (ако се позајмени од училишниот фонд на учебници); најмногу половина од цената на трошоците за продолжениот престој на детето ако е тоа потребно за децата во V и VI одделение на деветгодишното училиште (бидејќи за децата од I до IV одделение трошоците за продолжениот престој на учениците во училиштето целосно ги плаќа државата). Родителите плаќаат дел и од трошоците за исхраната и престојот на децата на наставата во природа.

Доколку се договорот, родителите во училиштето можат да формираат фонд (и во него да внесуваат редовно договорен износ на средства) за набавка на опрема што е над вообичаениот училиштен стандард. Фондот има управен одбор со претседател и членови од кои најмалку тројца претставници се од училиштето. Работата на фондот ја разгледува советот на родителите и советот на училиштето. Сето тоа помага да се зголемува одговорноста на родителите за животот и работата на учениците во училиштето.

Секоја учебна година родителите од паралелката избираат свој претставник во советот на родителите на училиштето. На почетокот на учебната година првиот состанок на советот на родителите во училиштето го свикува директорот.

Советот на родителите предлага програми кои ги надминуваат стандардите што ги нуди училиштето, дава согласност на предлозите што

ги дава директорот за натстандардните услуги, дава мислења за програмата за развој на училиштето, годишниот детален план на училиштето и за извештајот на директорот за работата на училиштето. По потреба овој орган ги разгледува и извештаите за наставата и тешкотиите, жалбите на родителите во врска со работата на училиштето и другите актуелни прашања.

Советот на родителите на училиштето избира од сите предложени кандидати тројца членови во советот на училиштето.

Советот на училиштето е највисок орган на јавното основно училиште. Во него има тројца претставници на основачот, пет претставници на вработените во училиштето и тројца претставници на родителите. Тие се избираат со тајно гласање.

Советот на училиштето ги има следните надлежности:

- го именува и разрешува директорот;
- ги прифаќа програмите за развој, годишниот работен план и извештаите за остварувањето на плановите за работа;
- одлучува за можното воведување на програми кои ги надминуваат стандардите што ги нуди училиштето;
- одлучува за жалби во врска со статусот на ученикот;
- одлучува за жалби во врска со правата, обврските и одговорностите на работниците во училиштето;
- одлучува за жалби на родителите во врска со воспитно-образовната работа во училиштето.

- **Функциите на стручната служба во училиштето**

Училишните педагози и психолози, а во некои училишта и социјалните работници, социјалните педагози и дефектолози имаат мошне јасни надлежности. Тие им ги даваат сите потребни совети на учениците и нивните родители, како и на наставниците и учителите. Со раководството на училиштето соработуваат при планирањето и следењето на воспитно-образовната работа, а учествуваат и во подготвувањето на плановите за работата и развојот на училиштето. За покомпетентно извршување на

својата работа тие се поврзуваат и со локалните и централните органи и институции што се надлежни за образованието.

На пример, во Република Словенија советодавните служби на училиштето имаат многу значајно влијание во развивањето на девет-годишното основно образование. Овие служби имаат надлежности што се поврзани со запишувањето на децата во училиштето, при одлучувањето на учениците и родителите за изборните предмети. Тие им даваат совети на учениците и родителите и за изборот на програмите за диференцираната настава по нивоа на сложеност / по мајчин јазик, математика, странски јазик од VII до IX одделение. Нивната советодавна работа е поврзана и со завршната проверка на знаењата на учениците во IX одделение, како и при размислувањето на учениците и родителите за запишувањето во средното училиште.

Советодавните служби во училиштето имаат голема улога за развивање на критериумите за откривање на надарените ученици и при планирањето на програмите за работа со нив, како и за програмите за работа со децата со посебни образовни потреби.

Општ впечаток е дека родителите се максимално информирани за животот во училиштето, за постигањата на децата и им се нудат разни можности за активно учество во животот и работата на училиштето.

- **Што покажува нашето искуство**

Во периодот по 1996 година беше планирано соработката меѓу учениците, наставниците и родителите во основните училишта во нашата држава да се интензивира и збогатува. На состаноците на родителите со одделенскиот наставник и класниот раководител на паралелката во предметна настава неопходно е да се договараат и да ги планираат активностите за подобрување на условите за воспитно-образовната работа или, пак, за решавање на проблемите што се случуваат во училишниот живот на учениците со неправилностите при оценувањето од страна на некои наставници и за сите други прашања во однесувањето меѓу учениците и наставниците.

Се налагаше потреба да се воспостави практика во училиштата да се одредат часови за разговор на родителите со наставниците по одделни предмети, а за учениците кога имаат тешкотии во наставата да се договорат и да одредат начини како да им помогнат.

Родителите од одделението неопходно беше да избираат свој претставник во советот на родителите на училиштето, а советот на родителите да избира претставници во советот на училиштето. Родителите во училишниот одбор имаат најмалку тројца членови.

Меѓутоа, со Законот, а, исто така, и во практиката не се регулирани надлежностите на советот на родителите во училиштето. Поради тоа прилично е запоставено нивното влијание во организирањето на животот и работата на учениците и наставниците во училиштето, а особено во развивањето на програмите и плановите за работа и за развојот на училиштето.

Родителите ги преземаат обврските навреме да ги плаќаат трошоците за своето дете во училиштето, па сепак, и за овие прашања нема утврдено јасни правила.

Нема создадено практика за создавање училишни фондови со разработени правила за партиципирање средства на родителите во фондовите и критериуми за начинот на управување со училишните фондови и за наменското трошење на средствата.

Родителите имаат право да добиваат информации за работата и животот на учениците во училиштето, да се запознаваат со постигањата во наставата и другите активности. Во согласност со програмата за работа тие можат да учествуваат и во реализацијата на одделни содржини со учениците во училиштето и други слични активности кои имаат значење за воспитанието и образованието.

Учениците имаат одговорност редовно да ја следат наставата, да соработуваат со наставниците и другите ученици, активно да учествуваат во наставата, да ги почитуваат правилата за редот, начинот на однесување и прифатените норми што се однесуваат на заедничкиот живот и работа на учениците и наставниците во училиштето. Сепак, нема создадено практика за запознавање на родителот, кога го запишува своето дете во

училиштето, со планот за работа на училиштето, со наставниците на училиштето, со правата и одговорностите на ученикот и родителите, а, исто така, и со должностите на училиштето и на наставниците.

XI. УЧЕБНИЦИ, ПРИРАЧНИЦИ И РАБОТНИ ТЕТРАТКИ

Во развиените земји секое училиште има обврска да создава свој фонд на учебници за да можат учениците да ги позајмат од училишната библиотека оние комплекти што ќе им бидат потребни за наставата и учењето во своето одделение. За таа цел училиштето при крајот на наставата ги запознава родителите за сите учебници што ќе им бидат потребни на учениците за следното одделение. Родителите, доколку покажат интерес, можат да се пријават за позајмување на учебниците од училишниот фонд (но тоа не е задолжително). За позајмените учебници во Словенија, на пример, родителите во училиштата плаќаат најмногу една третина од пазарната цена на учебниците на неколку рати. Финансиските средства што се собираат за користењето на учебниците училиштето ги троши исклучиво наменски за купување нови учебници (за обновување на учебниците во училишниот фонд).

Работните тетратки не се позајмуваат на учениците бидејќи во нив се запишуваат решенијата на задачите и други текстови и поради тоа не може да ги употребува друг ученик.

За изработката и печатењето на учебниците има поставено високи стандарди, а се врши и стручно вреднување на учебниците. На пример, во Словенија Заводот за школство континуирано работи на вреднувањето на учебниците, прирачниците и другата литература за воспитно-образовната работа во основните училишта.

Во нашата држава со Законот за основно образование Бирото за развој на образованието има надлежности да подготвува годишен план за издавање учебници, да развива Концепција за учебник и методологија и критериуми за вреднување на учебниците. Освен тоа и со Законот за Бирото за развој на образованието од оваа година значително се зголемени неговите надлежности во оваа област.

Освен што предлага програми за издавање учебници за основното образование и за другите нивоа на образованието, надлежностите на Бирото се проширени за вреднување на учебниците и детските списанија. Бирото дава мислење за усогласеноста на ракописите за учебниците со Концепцијата за учебник и наставните програми. Со сето тоа се создава основа да се развива стручно-научен систем на постапки, инструменти, методи и критериуми за вреднување на учебниците, детските списанија и другата литература што се користи во училиштето.

Наведените системски промени треба реално да помогнат да се надминуваат слабостите во пишувањето и одобрувањето на ракописите на учебниците за употреба во основните училишта. Со Законот за основно образование поставени се барања да се зголеми одговорноста на училиштето до крајот на наставата во второто полугодие да направи избор на учебниците и да ги запознава родителите и учениците кои учебници ќе им бидат потребни во следното одделение. Училиштето треба да ја презема одговорноста за изборот на учебниците и за направениот избор да го извести Министерството за образование и наука - односно Бирото за развој на образованието.

XII. ДРУГИ РЕЛЕВАНТНИ АНАЛИЗИ И ИСТРАЖУВАЊА²

Општо земено, учениците многу малку учествуваат во одлучувањето за работи што се во врска со училишниот живот, немаат можност да добијат релевантни информации, ниту да го кажат своето мислење за да влијаат врз одлуките кои се донесуваат во училиштето. Односот на наставниците може да се опише како заштитничко/потценувачки и не го поттикнува кај учениците развивањето на потребата од учество, ниту им обезбедува на децата алатки со кои ќе можат да се изборат за задоволување на нивните потреби и интереси.

Демократските процедури не се почитуваат ниту во изборот на структурите во кои учествуваат учениците, ниту, пак, се присутни во контекст на работењето и одлучувањето во рамките на училиштето.

---

² Училиште по мерка на детето, експертска група МОН и УНИЦЕФ, 2006.

Родителите се многу оскудно информирани и отсутствува можноста за нивно влијание врз случувањата во училиштето. Во училиштата се формираат законски предвидените тела во кои учествуваат родителите, но не се создадени механизми и процедури кои би овозможиле нивно вистинско учество во одлучувањето.

Конвенцијата за правата на детето не е широко дистрибуирана до децата, а наставниците имаат мали познавања на вредностите кои се промовираат со неа и имаат отпор кон имплементацијата на Конвенцијата во практиката. Едно од најраспространетите тврдења меѓу наставниот кадар е дека децата имаат *премногу* права кои им се почитуваат, а немаат соодветни обврски. Конвенцијата не се промовира меѓу родителите, а сознанијата на учениците од оваа област не се применуваат во практиката.

Во училиштата се одвива наставата по историја која е етноцентрична, односно ориентирана е на етникумот на чиј јазик се одвива наставата, а содржините за другите што постојат во учебниците се игнорираат. Наставниот кадар смета дека училиштето не е фактор кој може да влијае на меѓуетничките односи во земјата.

Материјалите за учење се сериозно оптоварени со родови стереотипи и тоа не само во однос на содржината, туку уште поизразено во илустративниот материјал. Освен тоа, наставниот кадар во целост нема доволна обука за спроведување настава со родово коректна содржина и пристап.

Повеќето училишта немаат услови за да се прилагодат на децата со посебни образовни потреби. Училиштата покажуваат голема резерва кон вклучувањето на децата со посебни образовни потреби во редовната настава, бидејќи наставниот кадар не е оспособен да работи со овие деца, а училиштата немаат дефектолози и друга соодветна стручна служба.

Многу мал дел од наставата се поврзува со секојдневниот живот и практичните потреби на децата.

Наставата не е индивидуализирана. Активностите на поучувањето и учењето се прилагодени на просечниот ученик/дете кое учи само или со другите во услови кои се несоодветни за кооперативност. Сите деца учат

од исти извори независно од нивните индивидуални потенцијали и постигања.

Дополнителната и додатната настава практично речиси и не функционираат, иако постојат на декларативно ниво.

Во училиштата постои висок праг на толеранција кон насилничко однесување. Во многу училишта, дури, и физичкото казнување од страна на наставниците се смета за прифатлива дисциплинска мерка. Ниту учениците, ниту наставниците не се на систематски начин обучени со вештини за справување со насилство. Општо земено, освен преку проектни активности, во училиштата отсуствува систематска едукација на животни вештини (life skills).

XIII. ПРЕВОЗ НА УЧЕНИЦИТЕ ДО УЧИЛИШТЕТО И ДО НИВНИОТ ДОМ

Во развиените држави учениците кои живеат во населби што се оддалечени повеќе од 2, 3 или повеќе километри од училиштето имаат право, според Законот, на бесплатен превоз до училиштето. За превозот на учениците мора да се договорат надлежните органи во општината, училиштето и родителите и да обезбедат финансиски средства. Превозот го организира училиштето, а некои училишта може да имаат и свој училиштен автобус или барем мини автобус.

На пример, во Словенија учениците од I одделение (кои одат во училиште на 6-годишна возраст) имаат право на бесплатен превоз без оглед на оддалеченоста на училиштето. Училиштето, родителите и општината се договараат за превозот на децата до училиштето. По завршувањето на наставата учениците од I одделение веднаш се префрлаат во училишниот автобус доколку е усогласен возниот ред, а во спротивност за децата има организиран продолжен престој во училиштето до поаѓање на училишниот автобус.

Доколку детето е вклучено во групите за продолжен престој што трае подолго од времето кога поаѓа училишниот автобус, тогаш детето од училиштето го преземаат родителите и тие имаат обврска да се грижат за неговиот превоз до својот дом.

Во нашата држава има организиран превоз за учениците кои живеат во населби оддалечени над 2 километри од училиштето. Училиштето и родителите се договараат за превозот на децата. Меѓутоа, за учениците кои имаат помалку часови во редовната настава во текот на училишниот ден, во споредба со другите ученици од повисоките одделенија со кои е организиран заеднички превоз, нема потемелно осмислени активности додека престојуваат во училиштето.

Тоа има мошне негативно влијание на нивниот успех, а покрај тоа се зголемува и нивната оптовареност бидејќи сите училишни задачи треба да ги исполнат откако ќе дојдат изморени во својот дом. Од овие причини треба да се планира и усогласи превозот на учениците, а времето додека се во училиштето да биде планирано и исполнето со активности на учениците и наставниците за успешно исполнување на училишните задачи.

XIV. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА КАКО ОСНОВА ЗА ПРОМЕНИТЕ

Од учебната 2005/06 година во основното училиште во подготвителната година се запишуваат децата кои до крајот на календарската година ќе наполнат 6 години. Сепак, значителен број од децата од руралните краишта и од семејствата со пониско образование во посиромашните средини не ги посетуваат групите за подготвителната година во училиштата ниту во градинките. Затоа се запишуваат во I одделение на 7-годишна возраст без неопходната подготовка за основното училиште, а освен тоа не е постигнато ниту оптимално поврзување (организационо и содржинско) на воспитната работа од подготвителната година со одделенската настава во основното училиште.

Од овие причини има потреба за развивање нов наставен план и нови наставни програми со кои ќе се постигнат следните ефекти: 1) на сите деца да им се гарантира поддршка во најзначајниот период во нивниот развој; 2) да се гарантираат подобри можности за континуирано учење за сите деца на училишна возраст од 6 до 14 години во основното училиште; 3) да се намали оптовареноста на учениците по одделни предмети со нагласување на методите на активно учење, редуцирање на споредните

содржини, поголема корелација и поврзување на наставните предмети и сл.

Во училиштата што работат само во една смена нужно е да се организира продолжен престој особено за учениците од I до III одделение, а по потреба и од IV до VI одделение. Со проширените програми во текот на работниот ден учениците и наставниците ќе имаат повеќе можности (како во училиштата во развиените држави) по задолжителната настава во училиштето да ги изготвуваат домашните задачи, наставниците да одржуваат повеќе часови за учениците со проблеми во учењето, да ги организираат редовно часовите за дополнителната и додатната настава, учениците меѓусебно да соработуваат низ различни активности, да се релаксираат и забавуваат. Со новата организација на работниот ден во училиштето ќе се намалува оптовареноста на учениците во слободното време во семејството за усвојување на содржините, изработка на домашните задачи, како и за подготвување за наставата во наредниот ден.

Анализите и искуството покажуваат дека во текот на учебната година во основното училиште не е најдобро организирана наставата со четирите т.н. тримесечја и две полугодија. Со ограниченото траење на тримесечјата се создава оптовареност на учениците поради забрзана обработка на наставните содржини, пренагласено користење на тестови за проверка на знаењето, забрзана изработка на писмените работи и наместо да се постигне континуирано следење, утврдување и оценување на знаењата и вештините многу повеќе се запазува само формалната страна да се оценат учениците на тримесечјата, полугодието и на крајот на годината.

Со организацијата на наставната година во три периоди може да се добијат следните предности: 1) да се овозможи потемелно планирање на наставата и активностите; 2) многу потемелно да се планираат часовите за утврдување и оценување на знаењата; 3) во зависност од ефектите навреме да се преземаат мерки за организирање на дополнителната и додатната настава, преиспитување на методите што се користат во наставата и учењето од страна на наставниците и учениците; 4) да се добијат валидни

оценки колку се постиганти очекуваните резултати во одделни периоди во текот на наставната година, а со тоа и во школувањето на учениците.

Со наставните програми од почетокот на школувањето во првиот период на основното образование (од I до III одделение) има потреба да се овозможи постапно и темелно планирање на целите, содржините и активностите за да се постигне поголема усогласеност на наставата и учењето со индивидуалните разлики на учениците. Нужно е целите да се распоредат на целиот период од I до III одделение за да можат учениците нив да ги постигнат со различна брзина во учењето до крајот на III одделение.

За сите предмети што ќе бидат застапени во наставниот план има потреба да се изработат и донесат нови наставни програми кои ќе бидат оптимално сообразени на развојните карактеристики и начинот на учење на учениците во одделни развојни периоди. Со новите наставни програми ќе биде овозможено да се исполнат следните барања за современото образование: 1) да се утврдат основните и повисоките знаења и способности по одделенија за одделни предмети, а посебно за секој развоен период на основното училиште; 2) и да се води постапна, но темелна грижа за нивото на знаења и развојот на способностите на учениците во клучните развојни периоди во првите три одделенија, а посебно до VI одделение и во завршниот период на деветгодишното основно образование.

Има потреба со новиот наставен план и со наставните програми да се постигне постапно и темелно планирање не само на наставата по задолжителните и изборните предмети, туку и за редовно одржување на часовите за индивидуална и заедничка помош на учениците со проблеми во учењето, дополнителната настава за учениците на кои им е потребна одредена помош по одделни предмети во текот на наставната година и додатната настава за надарените ученици. Пореално ќе може да се планираат и другите воннаставни активности на учениците.

Стручните тимови / комисии за изработка на наставните програми можат да ги искористат научните, стручните достигнувања и искуството, што се однесува, пред сè, за целите и содржините на наставата и за

постапно и темелно одредување на очекуваните знаења и вештини. Наставните програми да се ослободат од премногу фактографија и споредни содржини, а наставните цели да се распределат и систематизираат на емоционалниот, социјалниот, сознајниот, психомоторничкиот и моралниот развој на учениците.

Во новите наставни програми да се планираат соодветни методи во наставата и поуката со кои ќе се поттикнува интересот, како и методи и облици на настава што се сообразени на возраста и способностите на учениците. Во вишите одделенија да се нагласи учењето со методот на откривање на знаењето, примена на експерименти, обиди, вежби и решавање на проблеми.

Со наставните програми да се планираат доволно наставни часови за наставниците и учениците за повторување и утврдување на содржините, за усно проверување и оценување на знаењето, повеќе часови за разговори и поставување прашања меѓу учениците и наставниците (за да се овозможи поголема воспитна улоги на наставниците).

Учениците да започнат со изучувањето на првиот странски јазик од I одделение на 6-годишна возраст со користење на методите што се сообразени на развојните способности на децата (како во училиштата во другите држави во Европа) и подолг период во текот на школувањето на учениците во основното училиште. Така, учениците многу пореално и сигурно ќе можат да го изучуваат вториот странски јазик од VI до IX одделение.

За создавање еднакви можности во образованието училиштето треба да води грижа за сите ученици, а тоа ќе се постигне доколку на крајот на наставната година во трето одделение се прават писмени интерни проверки на знаењата. Со нив ќе се проверува колку се постигнати очекуваните резултати што се планирани со наставните програми. Додека, пак, по завршувањето на VI одделение може да се врши доброволно проверување на знаењата, а посебно по мајчин јазик, математика и по странскиот јазик што го изучуваат учениците.

На крајот на IX одделение има потреба да се воведат задолжително национално проверување на знаењата, за сите ученици, по мајчин јазик,

математика и за трет предмет од задолжителните предмети што ќе го одреди министерот. Резултатите на националното проверување на знаењата треба да се користат како додатни показатели за постигањата на учениците.

Со промените треба да се исполнат европските препораки за индивидуализирана и диференцирана настава, со создавање можности за избор на предмети во завршниот период на основното образование и со поголема грижа за интересот на секој ученик, т.е. со почитување на неговите способности, интереси и очекувања. Особено има потреба од многу поголема грижа за надарените ученици, како и за учениците со тешкотии во учењето.

Во сообразност со определбата за планирано вклучување на сите ученици со посебни образовни потреби во основните училишта треба да се создаваат услови наставата да се организира врз основа на видот и степенот на пречките, тешкотиите во развојот на децата и да се следи како и колку се исполнуваат очекуваните резултати што се одредени со програмите за основното образование. Училиштето треба да се сообразува на потребите на децата, но, исто така, треба да се сообразуваат и организацијата и начините на проверување на знаењето и напредувањето на учениците, како и распоредот на часовите за наставата, за дополнителната стручна помош на учениците со посебни образовни потреби.

Неопходно е да се иновира иницијалното образование на наставниците и да се донесат програми за обука на наставниците за доследна примена на новите наставни програми и методите за активно учење во наставата. За таа цел се очекува во иницијалното образование на наставниците да се обезбеди поголема застапеност на педагошките и психолошките дисциплини, како и на методските вежби за идните наставници.

Во основното училиште не може повеќе да се одложува потребата за редовно и објективно следење и оценување на постигањата на учениците. Голема придобивка ќе биде доколку заживее моделот проверувањето и оценувањето да стане составна компонента при планирањето на наставата по секој наставен предмет во основното училиште. Посебно овој

аспект треба да се разработува и во концепциите и плановите за издавање-то на новите учебници.

Во училиштето, а посебно во образовната политика предност ќе биде ако се воспостават јасни правила што плаќаат родителите за своите деца од I до III одделение, како и во погорните одделенија. Притоа мора да зајакнат надлежностите на советот на родителите во училиштето и да се создаваат училишни фондови во кои ќе донираат средства родителите и другите организации и поединци за создавање подобри услови за наставата и учењето.

Посебно актуелна е потребата многу потемелно да се осмисли работата на советодавната служба во основното училиште (педагози, психолози, дефектолози и сл.) и да се води поголема грижа за стручната обука на овие кадри за исполнување на советодавната и стручната работа со учениците, родителите и наставниците во основното училиште.

Притоа многу повеќе треба да зајакне грижата на државата за создавање и издавање на поквалитетни учебници, прирачници и друга литература (детски списанија и сл.), за поддршка на воспитно-образовната работа и за исполнување на целите на воспитанието и образованието во основното училиште.

КОНЦЕПЦИЈА
ЗА ДЕВЕТГОДИШНО ОСНОВНО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

II ДЕЛ

1. В О В Е Д

Во Уставот на Република Македонија и во Законот за основно образование постои основа за развивање на наставен план со наставни програми за деветгодишно основно воспитание и образование. Тргувајќи од анализата на основното образование во Република Македонија, како и на задолжителното образование во други држави во Европската унија, изготвен е предлог за редефинирање на развојните цели и нов наставен план и наставни програми за основните училишта со коишто ќе се подобрува содржината, организацијата и квалитетот на основното воспитание и образование.

За развивањето на предложените промени земени се предвид достигнувањата на науката за образованието и воспитанието, препораките на Советот на Европа и на други меѓународни организации, а особено, наставните планови и искуството во основното и задолжителното образование во Австрија, Велика Британија, Германија, Франција, Данска, Финска, Шведска, Словенија, Хрватска и во други држави. Особено, посебно внимание е посветено на искуството што е стекнато со развојните истражувања и иновациите во наставата во голем број основни училишта во Република Македонија. Во тој поглед повеќето од предложените решенија во Концепцијата за деветгодишното основно воспитание и образование, всушност, се проверувани во нашата педагошка практика. Меѓутоа за некои од нив сосема е разбирливо дека ќе биде потребна натамошна разработка и конкретизација во зависност и од условите во основните училишта.

Така, од сето стекнато искуство во изминатите години неопходно беше пронаоѓање на модел за развој на основното воспитание и образование, како и за трансформација на основните училишта според развојните цели, новиот наставен план и другите решенија на така воспоставениот систем. За таа цел земајќи ги предвид долгогодишната традиција и искуството во развојот на образованието во Република Македонија и Република Словенија (развивани на исти основи и принципи во поранешниот систем), како и промените што се воведуваа во предучилишното,

основното и средното образование во периодот на транзициите на двете држави, кои во почетниот период започнаа да се одвиваат според приближно слични цели, се процени дека најкорисно може да биде искуството на Република Словенија во развојот и градењето на системот на основното воспитание и образование во Република Македонија.

Ваквиот став се поткрепува со следниве аргументи: во двете држави се остваруваа наставни планови за задолжително осумгодишно образование со кои темелно се рedefинирани целта и принципите на образованието во правец на оспособување на младите за живеење и работа во демократско граѓанско општество. Последнава деценија, исто така, постои определба за развивање на моделот на деветгодишно задолжително образование којшто е развиен во сообразност со развојните карактеристики на учениците во одделни развојни периоди како што е во Република Словенија и во други развиени држави на ЕУ.

Во прилог на оваа определба многу важно е тоа што меѓу образовните институции од Република Словенија и од Република Македонија постои долгогодишна соработка, како и тоа што Република Словенија успешно ги има спроведено реформите на сите нивоа на образованието, а особено во основното образование.

Посебно се значајни блискоста и совпаѓањето на развојно-истражувачките проекти за иновирање на наставниот процес со воведувањето на интерактивната настава и активното учење во основното образование, користењето на искуствата за описно оценување (посета и обука на советници од Македонија во Словенија); и искуството од Република Словенија, а особено од Кралството Холандија за воведувањето на националното оценување на учениците во одделенска и предметна настава во основните училишта на нашата држава.

Исто така, искуството од Република Словенија, како најсоодветно на развојот на нашиот образовен систем и најблиско до развиените држави на ЕУ, е прифатено и со Националната програма за развој на образованието во Република Македонија од 2005-2015 година.

Во согласност со досегашното искуство за развивање на концептот за воведување деветгодишно основно образование, се наметнува потреба-

та не само за донесување нов наставен план и наставни програми, туку и за формирање на другите елементи на системот на основното образование со едновремено донесување нов закон за основно образование, како и со преземање натамошни мерки за подобрување на условите во училиштата со проширување на просторот, обезбедување опрема, како и со зголемување на финансиските средства, зајакнување на грижата за одржување на просторот и опремата за наставата и другите активности на учениците во основните училишта.

Со координирани мерки меѓу државните и локалните органи за образованието, училиштата и родителите, ќе може да се создава подобра основа за постепено применување во практиката на новиот наставен план, новите наставни програми, а со тоа и за развивање на интегративен курикулум за подобрување на воспитанието и образованието на децата во основните училишта.

II. ПРИНЦИПИ НА ОСНОВНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

- **Принцип на демократичност**

Основното воспитание и образование е задолжително и достапно за сите деца без оглед на нивниот род, социјалното и културното потекло, вероисповедта, националната припадност и различните физички и психички способности.

Воспитанието и образованието треба да биде насочено врз развојот на личноста на детето и темелните човекови вредности: неприкосновеност на човековиот живот, индивидуалната слобода, интегритетот, достоинството и еднакви права за сите луѓе. Во согласност со овие вредности училиштето создава услови за јакнење на индивидуалното чувство за праведност, толеранција и одговорност.

Истовремено, основното училиште треба да ги охрабрува учениците да ја откриваат својата посебност како индивидуи и активно да се подготвуваат за одговорен живот во демократско граѓанско општество.

Основното училиште треба да им гарантира на учениците еднакви можности за натамошно образование во средното училиште.

На лицата кои од различни причини не го оформиле деветгодишното задолжително образование, треба да им се овозможи тоа да го направат во основното образование за возрасните.

- **Принцип на недискриминација**

Училиштето ќе ги преземе сите потребни мерки да обезбеди заштита на детето (ученикот) од сите форми на дискриминација во текот на неговиот престој во училиштето и одвивањето на сите активности во воспитно-образовниот процес. Училиштето ќе промовира и овозможи остварување на правата на секој ученик и уживање на плодовите на воспитно-образовниот процес без никаква дискриминација базирана на расата, бојата на кожата, полот, јазикот, вероисповедта, политичкото или друго убедување, националното, етничкото или социјалното потекло, имотната состојба, онеспособеноста или друг статус на детето, или на неговиот родител или законит старател.

- **Принцип на почитување на индивидуалните разлики меѓу учениците**

Во основното воспитание и образование треба да се создаваат можности секое дете максимално да ги развива своите предиспозиции, интелектуалните и физичките способности и надареност. Наставата и другите активности во основното училиште треба да се усогласени со индивидуалните разлики меѓу учениците и со начинот и брзината во учењето и напредувањето на секој ученик. На тој начин ќе се применуваат и различни методи за мотивирање и подучување, наставни содржини што одговараат на индивидуалните потреби и можности на учениците и различни видови на индивидуализирана настава што ќе обезбеди почитување на разликите и специфичностите на детскиот развој, брзината на напредувањето во учењето и надареноста на детето.

Наставниците и училиштето имаат посебна одговорност кон учениците кои од различни причини имаат тешкотии во учењето и постигнувањето на образовните цели, што доаѓа до израз со прилагодувањето на

содржините и методите во наставата кон различното темпо на учење и напредување на учениците.

- **Принцип на целосен развој на личноста на ученикот**

На сите ученици во основното воспитание и образование треба да им се гарантира редовно континуирано школување во основното училиште и да им се овозможи да стекнуваат знаења, искуства и вештини во сознaјното, емоционалното, социјалното и психомоторното подрачје. Затоа, во планирањето и во процесот на наставата и учењето треба да се почитуваат законитостите во развојот на учениците, а особено да им се овозможи постапно и порелаксирано напредување од еден во друг квалитативен степен и специфичен период во учењето.

Исто така, основното училиште треба да биде поволна средина во којашто на учениците ќе им се обезбеди правилен социјален и емоционален развој и поддршка на физичкото и менталното здравје на учениците.

- **Принцип на најдобар интерес на детето**

Во текот на целиот воспитно-образовен процес и престојот на детето во училиштето од примарно значење се неговите интереси. Сите возрасни учесници во воспитно-образовниот процес (што ги подразбира сите вработени во училиштето, родителите и заедницата) во начинот на изведување на активностите, решенијата кои се носат и своето однесување, секогаш ќе водат сметка за најдобриот интерес на детето.

- **Принцип на активно учество на учениците во животот на училиштето**

Училиштето ќе овозможи активно учество на ученикот во одвивањето на сите активности во училиштето кои се однесуваат на него. Ова подразбира: а) обезбедување атмосфера и услови што ќе ги стимулираат учениците да формираат свое сопствено мислење и слободно да го изразуваат тоа мислење и б) градење механизми и процедури кои ќе им

овозможат на учениците да вршат соодветно влијание врз одлуките и случувањата во училиштето.

Овој принцип го содржи правото на секое дете да бара, да прима и дава информации, да учествува во процесите на одлучување и да се здружува со другите деца заради посоодветно формулирање и манифестирање на своите потреби и интереси.

- **Принцип на квалитет на образованието и меѓународна споредливост на знаењата**

Еден од важните услови за подобрување на квалитетот на образованието е кај учениците да се поттикнува љубопитноста и мотивацијата за учење, а посебно кај поспособните и надарените ученици.

Подобрувањето и одржувањето на квалитетот во образованието подразбира: да се изготват квалитетни наставни програми, да се постават развојните цели со развојно-процесно планирање, да се гарантира ефикасна и квалитетна настава, да се воспостави систем на следење и оценување кој ќе ги почитува развојните можности на учениците и постапно ќе преминува од описно кон бројчано оценување, да се воспостават критериуми за напредување на учениците во школувањето, како и стандарди за ефикасен наставник и ефикасно основно училиште. Со наставата и учењето учениците треба да се поттикнуваат преку истражувачки постапки да го откриваат знаењето, да го надградуваат, систематизираат и применуваат во нови околности и услови.

Важно е училиштето да биде отворено за иновациите кои доаѓаат од земјите со побогато искуство во образованието, а кои веќе се покажале како добри едукативни практики. Особено треба да зајакнува грижата за развивање систем на научни знаења со користење различни извори за учење што се прилагодени на потребите, условите и темпото на напредување на учениците. Системот на оценување треба да овозможи постигнување на знаења и вештини што се споредливи со знаењата на учениците во други земји.

- **Принцип на општообразовен карактер на основното училиште**

Општообразовниот карактер на основното училиште не треба да се менува во ниту еден негов дел со содржини и активности за подготвување за одредено занимање. Изборните предмети, исто така, треба да имаат општообразовен карактер и да нудат применливи знаења и умеења во натамошното образование на учениците.

- **Принцип на подготвување на учениците за доживотно учење**

Овој принцип налага наставата да се збогатува со содржини, нови методи и техники кои го поттикнуваат критичкото мислење кај учениците од сите возрасти и во рамките на сите наставни предмети.

Нужно е учениците како субјекти во наставниот процес да се оспособуваат да мислат критички, да преземаат одговорност за сопственото учење, да соработуваат со другите и да се развива љубопитноста и потребата од постојано сопствено учење и надградување на знаењата. Со постојното мотивирање и оспособување на учениците за користењето на ефикасни методи и техники на самостојно учење, ќе се овозможува тие да станат приврзаници на идејата за доживотно учење.

- **Принцип на разбирање на другите и мултикултурност**

Во основното воспитание и образование со содржините, методите и активностите, како и со одговорниот живот и работа на учениците и наставниците треба да се развива толеранцијата, почитувањето на разликите меѓу луѓето и на нивните права и одговорности. Истовремено, за развивањето на овие вредности училиштето треба да им понуди на учениците повеќе можности за усвојување знаења и за развивање на вештините за разбирање и почитување на другите.

Мултикултурноста на македонското општество бара основното училиште да го промовира развивањето на вредностите кај учениците за заедничко живеење, почитување на разликите меѓу луѓето и нивната култура, јазикот и традициите. Училиштето е одговорно за развивање свест

кај учениците за своето културно потекло, а, исто така, и за поттикнување на интересот за запознавање на културното наследство на другите заедници.

- **Принцип на вклучување на учениците со посебни образовни потреби во основното образование**

Основното образование и воспитание за учениците со посебни образовни потреби се организира на најпогоден начин со цел да овозможи нивно подобро напредување во наставата и учењето во согласност со индивидуалните можности. Децата со посебни образовни потреби се вклучуваат во редовните паралелки на основните училишта. Доколку по определен временски период се утврди дека нивните постигања не се во согласност со нивниот индивидуален образовен план, тогаш учениците со посебни образовни потреби се вклучуваат во посебни училишта или во посебни паралелки при редовните основни училишта.

Во основните училишта треба да се создаваат кадровски и други услови за образованието за децата со посебни потреби, а за таа цел се применува и индивидуализиран пристап во наставата.

Со образованието за учениците со посебни образовни потреби се опфаќа и нивното оспособување за живот во општествената средина.

- **Принцип на физичка безбедност и здравје**

Училиштето ќе ги преземе сите потребни мерки кои се неопходни за да се овозможи физичка безбедност, како и зачувување и унапредување на здравјето на учениците. Тоа подразбира дека училиштето ќе ги преземе сите мерки на обезбедување - а) окружување кое не претставува потенцијална или реална закана по физичкото здравје и интегритет на учениците; б) позитивна психо-социјална клима во училиштето; в) доследно и редовно сензитивно спроведување на принципот на ненасилство од каков било облик; г) можности за сите ученици, во текот на редовната настава, да стекнат вештини и сознанија за тоа како да го чуваат и унапредуваат здравјето, како да се справуваат со стрес и како со ненасилни методи да разрешуваат конфликтни ситуации.

- **Принцип на автономност, компетентност и одговорност**

Овој принцип го дефинира училиштето како автономна институција во однос на власта, верските заедници, политичките партии. Училиштето не смее да биде под влијание на верски, политички или други погледи кои отстапуваат од принципите и целите на основното воспитание и образование, меѓутоа во него има место за сите ученици без оглед на нивните лични, верски и други мислења и убедувања.

Другата автономност и одговорност се огледува во можноста на наставникот самостојно да ја планира и реализира наставата, како и со неговата функција што ја остварува согласно со принципите и целите на системот на воспитанието и образованието.

Ученикот има право на изразување и слобода да бара, да прима и да дава информации и идеи од сите видови било усно или писмено.

- **Принцип на партнерство помеѓу училиштето, родителите и локалната средина**

Овој принцип се темели на три компоненти: (1) на обврската на училиштата да им обезбедуваат на родителите навремени и пристапни информации за она што се одвива во училиштето, а што е релевантно за школувањето на нивните деца, како и информации што се поврзани со работата и напредувањето на децата во училиштето; (2) овозможување целосна партиципација на родителите во донесувањето одлуки во училиштето, а што се однесуваат на воспитанието и образованието на децата, како и со непосредно учество во планирањето и остварувањето на училишните активности во зависност од интересите на учениците и (3) отворање можности на родителите и на локалната заедница активно да го поддржуваат животот и работата на учениците во училиштето.

Училиштето треба да остварува програми што се однесуваат на културата, традициите, уметноста, екологијата и заштитата на природата и околината.

Во согласност со програмата за работа на основното училиште, на учениците и на нивните родители треба да им бидат добро објаснети целите на образованието, барањата на училиштето, како и правата и должностите на учениците, на наставниците и на родителите. Притоа, неопходно е да се користат демократски методи кои придонесуваат за проактивен и одговорен живот на учениците, критичко расудување за вредностите и подготвеност за дијалог, комуницирање и разбирање.

Во училиштето треба да се води грижа за заштитата на индивидуалноста и приватноста, а особено да се зголеми контролата при давањето податоци на други лица и институции за учениците и нивните родители.

Јавноста треба да има увид во квалитетот на воспитно-образовната работа на основните училишта, а начините и постапките на следење и оценување на постигањата на учениците се во надлежност на училиштето како што е одредено со Законот за основно образование.

III. ЦЕЛ НА ОСНОВНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Целта на основното воспитание и образование е појдовна основа за планирањето на наставата и другите активности на учениците, како и за развивање на програмата за работа на основното училиште.

Основното воспитание и образование има цел да овозможува:

1. Хармоничен развој на учениците (когнитивен, емоционален, социјален и психомоторен) во сообразност со нивните индивидуални способности и развојните законитости и развој на личността на ученикот врз основа на принципите на почитување на основните човекови права и слободи.

Тоа се постигнува со:

- развивање свест кај учениците за сопствената индивидуалност, поттикнување на самодовербата и одговорноста за сопствените постапки;
- воспитување за почитување на човековите права, родовата рамноправност и основните слободи и за живеење во

демократско општество и тоа со методи кои ги поддржуваат овие вредности;

- развивање на комуникациските вештини, критичкото мислење и креативноста на учениците;
- развивање на способностите за препознавање на сопствените чувства и разбирање на чувствата на другите;
- промовирање на значењето на учењето и работата;
- оспособување на учениците да го вреднуваат своето напредување.

2. Особување на учениците да усвојуваат систем на знаења и вештини за независно, ефикасно и креативно делување во општествена и природна околина.

Тоа се постигнува со:

- усвојување општи и применливи знаења што се потребни во секојдневниот живот на ученикот;
- усвојување основни знаења од областа на јазикот, природата, општеството и човекот, преку одделни предмети, и тоа на начин што ќе овозможи меѓународно споредливи стандарди на знаењата на крајот на основното училиште;
- поттикнување на интелектуалната љубопитност, смислата за убавото и истражувачкиот дух кај учениците;
- поттикнување креативност и способности за изразување во подрачјето на музиката, ликовното творештво и другите видови уметност;
- создавање услови за развој на талентираните ученици и за поддршка и развој на децата со посебни образовни потреби.

3. Развивање граѓанска свесќ кај учениците за припадност на Република Македонија и негување на нивниот национален и културен идентитет во духот на почитување на луѓето без разлика на нивната социјална, културна, родова и верска припадност и физичките или менталните способности.

Тоа се постигнува со:

- развивање на способностите на учениците за разбирање, информирање и изразување на македонски јазик, а во средините кои се двојазични или повеќејазични - на македонски јазик и на албански, односно турски, српски јазик; како и на другите јазици;
- запознавање со минатото и културните традиции на македонскиот народ и минатото и културните традиции на заедниците во Република Македонија и традициите и државноста на Македонија;
- изучување на странски јазици и оспособување за комуницирање и запознавање со други култури и со постигањата на други народи во светот;
- промовирање на принципите на еднаквост меѓу луѓето, без разлика на нивното потекло или определба;
- промовирање на значењето на толерантно однесување, солидарност и оспособување за ненасилно решавање на конфликти.

4. Развивање на свесќ и грижа кај учениците за сопственото здравје и за значењето на здравата околина. Тоа се постигнува со:

- унапредување на здравиот начин на живеење и воспитување на учениците за преземање одговорност за сопственото здравје и за заштита на околината и природата;
- создавање поволна училишна клима и услови за физичка и психолошка безбедност на ученикот во училиштето.

IV. ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА ВО ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ

Подготвителната година во основното образование се вградува во наставниот план за основното училиште и се развива нова структура која има три воспитно-образовни периоди. Секој период претставува релативно заокружена целина во однос на развојните карактеристики на учениците и законитостите во учењето, како и според начинот на проверување и оценување на знаењата на учениците, облиците на индивидуализирана и групна настава, нивоата на знаење и вештини и напредувањето на учениците. Со предложената организација на наставата, врз основа на специфичностите на одделни развојни периоди се создаваат поголеми можности кај учениците за континуирано проширување и продлабочување на системот на знаења и вештини.

Предлогот се однесува и на други специфичности во организирањето на наставата бидејќи освен одделенскиот наставник за изведувањето на наставата по одделни предмети ќе се ангажираат и предметни наставници. Овие промени прегледно се разработени со наставниот план и наставните програми за трите развојни периоди на учениците од I до III; од IV до VI и од VII до IX одделение со што се ублажува преодот од одделенска кон предметна настава. Поврзаноста меѓу трите воспитно-образовни периоди и напредувањето на учениците од првиот период кога просечната возраст на учениците е од шест, седум и осум години; во вториот период со просечна возраст од девет, десет и единаесет години; и на третиот период со просечна возраст на дванаесет, тринаесет и четиринаесет години, се совпаѓа со развојните нивоа што се разработени со теориите за когнитивниот и социоемоционалниот развој на децата. (Види прилог - релевантна литература).

Со нив, главно, се нагласуваат најсуптилните елементи во наставата и учењето, учениците активно да бараат информации и да ја проверуваат нивната веродостојност, да го поврзуваат научното со сопственото искуство, да ги споделат своите сознанија со другите, да изнајдат нови решенија за замислени проблеми, да ги испитуваат причинско-последичните односи на испитуваните појави, да преземаат одговорност за сопственото

учење, да соработуваат со другите ученици во училиштето, да се подготвуваат за живот во социјалната средина и да станат приврзаници на концептот за доживотно учење.

За таа цел предложените решенија имплицираат друга организација на наставата, наставниците преземаат одговорност да се воспоставува атмосфера во училницата што ќе поттикнува отворена и одговорна интеракција (наставата не се сведува на пренесување на знаењата, туку во наставниот процес треба да се создаваат услови за комуникација, наставниците да ги поттикнуваат учениците да поставуваат прашања, да бараат одговори и да ги споделуваат своите мислења во групата и со учениците и наставникот во паралелката).

Во трите развојни периоди треба да се измени улогата на наставникот бидејќи треба да биде медијатор помеѓу ученикот и она што тој треба да го научи и да го применува во животот. Неговата улога е да демонстрира, поддржува, охрабрува, да советува и објаснува во оние случаи кога од него учениците ќе побараат помош. Улогата на наставникот се менува и во однос на оценувањето затоа што во наставата нужно е учениците постојано да се воведуваат и оспособуваат за самооценување, како и за оценување на знаењата и активностите на учениците во групата и паралелката.

Почеток на школувањето

Во основното училиште се запишуваат сите деца што ќе наполнат 6 години до крајот на календарската година кога се запишуваат во училиштето.

Според тоа, во училиштето во I одделение ќе има деца на возраст од 5 години и 8 месеци до најмногу 6 години и 8 месеци. Доколку постојат стручни наоди за детето запишувањето во основното училиште може да се одложи за една година. При запишувањето на децата во I одделение не се врши селекција, а стручната служба, комисијата која го врши запишувањето на децата составена од педагог, психолог и наставник за предучилишно воспитание или за одделенска настава треба да обезбеди пригодна просторија за разговор со родителите, прибирање на податоци за развојот на

детето, здравствената состојба (хронични болести, алергии, оштетен вид, слух, говор, претходно престојување во градинка и сл.), како и за посебните интереси на децата. Притоа, комисијата води спонтани разговори со децата и ја следи нивната меѓусебна комуникација. Во разговорот со децата со посебно внимание се следат карактеристиките во говорот на децата, нивните вештини за комуникација, љубопитност, креативност, нивното искуство од градинката, семејството и сл.

Членовите на комисијата водат белешки за позначајните податоци добиени од родителите и од разговорот со децата. Овие податоци служат во натамошната работа со децата во училиштето.

Стручните работници во училиштето и градинките ќе ги следат децата во групите во I одделение на основното училиште за да можат постојано да им даваат стручна советодавна помош на родителите, воспитувачите и наставниците.

Запишувањето на учениците во основното училиште треба да се организира во согласност со условите во училиштето. Со оглед на сегашната мрежа на јавните детски градинки и на основните училишта во рамките на општините треба да се бараат оние решенија кои се најповолни, на пример, учениците во I одделение можат да имаат простории во градинките или во училиштата со цел оптимално да се искористи постојниот наставен кадар, просторот и опремата.

Воннаставните активности, исто така, можат да се организираат со продолжен престој на децата во училиштата или градинките и на тој начин тие да бидат згрижени според потребите на семејството. Слични решенија за организирање на наставата и воннаставните активности со децата на оваа возраст има и во училиштата и градинките во други држави (на пример, во Словенија, Данска, Шведска, Германија, Франција и др.).

За успешно започнување на наставата треба да се подготват наставните програми за I одделение и за следните две наредни одделенија. Освен тоа, согласно на целите за наставата треба да се уреди и опреми просторот во училиштето и во градинките, според стандардите за воспитно-образовната работа со шестгодишни деца.

Промените налагаат за наставата и воннаставните активности со децата во I одделение да се задржи постојниот кадар. Одделенскиот наставник кој ќе започне да работи со учениците во I одделение ќе продолжи да работи со учениците во паралелката до III, односно и во IV и во V одделение. Исто така во I одделение наставата може да ја изведува наставник за предучилишно воспитание. Наставниците за предучилишно воспитание кои изведуваат настава во I одделение во деветгодишното основно училиште цело време ќе бидат ангажирани да работат само со учениците во I одделение. Потоа учениците во истата паралелка во II одделение ќе бидат преземени од одделенски наставник. Наставниците за предучилишното воспитание и одделенските наставници треба да се оспособат за планирање и за изведување на наставата со децата на рана училишна возраст.

Прв период на наставата од I до III одделение

Со новиот концепт за деветгодишното основно училиште големо значење имаат и новите системски решенија во школувањето на учениците. Карактеристично е тоа што во првите три години наставата и другите облици на воспитно-образовна работа со учениците се систематизирани и претставуваат една основна целина. Всушност, во прво одделение развојот на предоперативното ниво на мислење кај децата поминува кон степенот на конкретни операции. Но, овие промени, сепак, не настануваат кај сите деца истовремено ниту подеднакво, туку продолжуваат и во второ и во трето одделение на основното училиште.

Затоа со наставните програми во новото училиште не треба да бараме од сите ученици истовремено да ги постигнат очекуваните знаења за читање, пишување и сметање до крајот на наставата во прво одделение, туку тие се планираат со оглед на индивидуалните разлики учениците да ги постигнат целосно до крајот на трето одделение. За таа цел со новиот концепт за наставата учениците имаат доволно време да го систематизираат своето искуство и знаење и да усвојуваат нови знаења. Главна порака е децата да учат од своето искуство, да им се овозможи сами да експериментираат, да ракуваат со предметите, да користат

симболи, да поставуваат прашања, да бараат одговори и своите наоди да ги споредуваат со наодите на другите деца.

Со овој пристап во планирањето и организацијата на наставата се остава доволно време на ученикот за усвојување на ново искуство и знаење, а наставниците ќе имаат многу повеќе можности да се посветат на индивидуалните разлики во процесот на учењето на секој ученик во паралелката.

Искуството и знаењето на децата во периодот од 6 до 9-годишна возраст има темелно значење за нивното натамошно напредување во основното училиште.

Втор период од IV до VI одделение

На деветгодишна возраст кога учениците се во четврто одделение во новото училиште се налага потреба да продолжи процесот на континуирано усвојување на ново искуство и знаење и развивање на нивните способности за мислење што е помалку зависно од конкретното искуство. Мисловните операции кај учениците можат да се одвиваат и реверзибилно во спротивна насока со т.н. „интернализирање" на операциите, а тоа покажува дека детето не мора и понатаму да ги решава проблемите само со методот на обиди и грешки, туку да напредува со развивање на способностите за конзервација. Овие сознанија покажуваат дека е нужно уште на овој стадиум учениците да се поттикнуваат интуитивно и конкретно да усвојуваат и разбираат основни идеи во областа на математиката и природата. Тоа налага да се постават развојни цели што ќе претставуваат и очекувани резултати во четврто, петто и шесто одделение на основното училиште.

Со наставните цели, содржините и активностите нужно е развојот на мислењето кај детето да се води кон стадиумот на којшто ќе може да ги замисли самостојно операциите, да ги антиципира резултатите, да се служи со системи за класификација. Поконкретно, ученикот може да врши мисловна активност со сложени логички операции на повисок степен (класифицирање, групирање, распоредување) и сл. Посебна карактеристика за оваа возраст е тоа што мислењето на детето може да

биде независно од перцептивните елементи на спознанието, што значи дека детето умее да ги класифицира предметите во групата на која припаѓаат мноштво предмети, да ги групира во сродни категории или класи.

Овие сознанија налагаат да се изготват нови наставни програми и со нив да се води поголема грижа учениците да усвојуваат систем на знаења, да се усогласуваат целите, наставните содржини и методите во наставата за поттикнување на интелектуалниот развој на учениците.

Наставниците треба да бидат упатени дека во овој период на развојот детето не е секогаш во состојба да мисли само на апстрактно ниво.

Завршен период од VII до IX одделение

Просечната возраст на учениците во периодот од VII до IX одделение, односно од 11 до 14 години, налага да се поставуваат развојни цели и да се избираат содржини и методи со кои ќе се поттикнува развојот на способностите за апстрактно-логичко мислење. Учениците на оваа возраст се во состојба да изведуваат заклучоци врз основа на дедуктивно мислење, да даваат објаснувања, интерпретации и да развиваат хипотези. Нивното мислење е флексибилно. Тие користат методи на одредување каузални односи, како и хипотетички и дедуктивни искази, од видот „ако ..... тогаш...“ и сл.

Наведените сознанија за развојот на учениците се прифатени од приврзаниците на интерактивната настава и методите на активно учење, а со тоа се подразбира дека целокупната наставна програма и методите во наставата и учењето да се засноваат на развојот на способностите и структурата на мислењето кај учениците за да се овозможи поттикнување и развивање на нивните интелектуални способности.

Особено теориските спознанија покажуваат дека секој што го организира образовниот процес и што учествува во него треба да води грижа за возраста и индивидуалните карактеристики во развојот на учениците.

Основно образование на возрасните

По правило, учениците во основното училиште кои нема успешно да го завршат деветгодишното основно образование во предвидениот рок со Законот имаат можност да се вклучуваат во основното образование за возрасните, а потоа да се запишат во програмите за средно образование. За овој вид на образование ќе бидат разработени наставните програми и другите услови. Ова решение е повољно за учениците кои побавно напредуваат во училиштето.

План за наставата во учебната година

Во една учебна година, според новиот концепт, наставата во основното училиште трае 38 недели, односно 180 училишни работни дена. За да се постигне овој број на работни денови годишната програма на училиштето е распределена на три тримесечја со два пократки одмори за учениците. Првото тримесечје трае од 1 септември до 30 ноември; второто од 1 декември до 15 март (вклучувајќи го и првиот пократок одмор за учениците); и третото тримесечје од 16 март до 10 јуни (вклучувајќи и втор краток одмор за учениците). Од 11 јуни до 1 септември учениците имаат летен одмор.

До донесувањето на нов закон за основно образование продолжува да важи постојната организација на наставата во учебната година.

По правило, наставата е организирана пет дена во неделата, а за исполнување на бројот на училишните работни денови во текот на учебната година основното училиште може да планира по неколку денови за активности на учениците во областа на спортот, културата, техниката, технологијата, екологијата и сл. Наставните часови траат 45 минути. За учениците во рана училишна возраст часовите можат да траат пофлексибилно според планираните цели.

Обврските на учениците се зголемуваат постепено по задолжителните предмети од првиот период, (во I одделение, па сè до завршниот период до IX одделение).

Во првиот период на наставата учениците за задолжителните предмети имаат од 20 наставни часа во I до 22 во III одделение, во вториот период од 25 наставни часа во IV одделение до 27 во VI одделение и во завршниот период од 27 наставни часа во VII до 31 во IX одделение.

V. ПЛАНИРАЊЕ НА НАСТАВАТА

Со наставниот план и наставните програми на основното училиште одредени се задолжителните предмети, нивниот распоред по одделенија и неделниот и годишниот фонд на часовите за учениците.

Изборните предмети, исто така, се планирани по одделенија со фондот на часовите и другите правила за определување на учениците за изборните предмети, бројот на учениците во образовните групи и должностите на учениците и училиштето за овие предмети.

Училиштето има одговорност редовно да планира и да организира помош за учениците со проблеми во учењето со одредување на деновите и часовите, како и за дополнителната и додатната настава. Составен дел на планот е времето за часот за одделенската заедница.

Нужно е училиштето да им понуди на учениците и родителите проширена програма која опфаќа:

- целодневен или продолжен престој на учениците во училиштето;
- слободни ученички активности од областа на културата, јазикот, уметноста, општествените науки, математиката и природните науки, спортиот, техниката, технологијата и др.

На учениците во VII, VIII и IX одделение училиштето има обврска да им понуди да следат настава во групи со ученици (од исто одделение од различни паралелки) со слични знаења и способности кои имаат интерес да стекнат знаења на повисоко ниво по одделни предмети.

Училиштето задолжително ги планира деновите и времето за посетата на родителите на училиштето и за разговори со наставниците.

Според програмата за работа училиштето во согласност со родителите на учениците може да организира и настава во природа.

Сите наброени елементи се содржат во наставниот план, како и во објаснувањата за неговата примена. Поконкретно, дидактичките насоки за наставата се разработени во наставните програми по одделни предмети и подрачја.

НАСТАВЕН ПЛАН ЗА ОСНОВНОТО УЧИЛИШТЕ ОД I - IX ОДДЕЛЕНИЕ

Наставни предмети ¹ Задолжителни предмети	о д д е л е н и е																	
	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		IX	
	н	г	н	г	н	г	н	г	н	г	н	г	н	г	н	г	н	г
- Македонски јазик	6	216	6	216	6	216	5	180	5	144	4	144	4	144	4	144	4	144
- За учениците од другите заедници нивниот мајчин јазик, албански, турски српски	-		-		-		2	72	2	72	3	108	3	108	2	72	2	72
- Македонски јазик за учениците од другите заедници																		
- Математика	4	144	4	144	4	144	4	144	4	144	4	144	4	144	4	144	4	144
- Англиски јазик	1	36	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	3	108	3	108
- Втор странски јазик	-		-		-		-		-		2	72	2	72	2	72	2	72
- Ликовно образование	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	1	36	1	36	1	36	1	36
- Музичко образование	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	1	36	1	36	1	36	1	36
- Запознавање на околината	2	72	3	108	3	108	-		-		-		-		-		-	
- Техничко образование ²	-		-		-		1	36	2	72	-		-		-		-	
- Информатика	-		-		-		-		-		2	72	1	36	-		-	
- Општество	-		-		-		2	72	2	72	-		-		-		-	
- Географија	-		-		-		-		-		-		2	72	2	72	2	72
- Историја	-		-		-		-		-		2	72	2	72	2	72	2	72
- Граѓанско образование	-		-		-		-		-		-		-		1	36	1	36
- Природа	-		-		-		2	72	-		-		-		-		-	
- Природни науки	-		-		-		-		2	72	-		-		-		-	
- Природни науки и техника	-		-		-		-		-		3	108	-		-		-	
- Биологија	-		-		-		-		-		-		2	72	2	72	2	72
- Физика	-		-		-		-		-		-		-		2	72	2	72
- Хемија	-		-		-		-		-		-		-		2	72	2	72
- Физичко и здравствено образование	3	108	3	108	3	108	3	108	3	108	3	108	3	108	3	108	3	108
- Вкупно часови	20	720	22	792	22	792	23(25)	828 (900)	24(26)	864 (936)	24(27)	864 (972)	24(27)	864 (972)	29(31)	1044 1116	29(31)	1044 1116
- Број на предмети	7		7		7		9(10)		9(10)		10(11)		11(12)		13(14)		13(14)	

- Изборни предмети³																		
- Јазик и култура на Власите ⁴	-	-	1	36	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72
- Јазик и култура на Ромите ⁴	-	-	1	36	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72
- Јазик и култура на Бошњациите ⁴	-	-	1	36	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72
- Албански јазик	-	-	-	-	-	-	-	-	2	72	2	72	2	72	2	72	2	72
- Творештво	-	-	-	-	1	36	1	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- Запознавање на религиите ⁵	-	-	-	-	-	-	-	-	1	36	1	36	-	-	-	-	-	-
- Етика ⁵	-	-	-	-	-	-	-	-	1	36	1	36	-	-	-	-	-	-
- Други изборни предмети ⁶	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	72	2	72	2	72	2	72
- Вкупно часови	-	-	1	36	1-2	36/72	1-2	36/72	1-2	36/72	1-2	36/72	1-2	36/72	2(2)	72/72	2(2)	72/72
Часови за учениците со тешкотии во учењето	-	-	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1		1	36
- Дополнителна и додатна настава ⁷	-	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1		1	36	
- Час на одделенската заедница	-	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1	36	1		1	36	

¹ Овој наставен план се применува и во паралелките со настава на албански, турски и српски јазик.

² Работа со хартија, текстил, дрво.

³ Ученикот во исто одделение може да избере најмалку еден, а може да се определи и за два предмети во зависност од интересот и во согласност со родителот.

⁴ Учениците кои ќе ги изберат овие предмети ги изучуваат континуирано со по два часа неделно.

⁵ Предметот *запознавање на религиите* или *етика* ученикот може да го избере во VI или VII одделение, односно може да го изучува во двете одделенија.

⁶ Училиштето им нуди на учениците листа на изборни предмети согласно наставниот план: *зајакнување на сиранските јазици, нашата татковина, воспитување за околината, исцрпување на родниот крај, џаници и народни ора, проекти од музичката или ликовната уметност, техничко образование, проекти од информатика, изборен сирор, унапредување на здравје, класична култура во европската цивилизација и вештини за живеење.*

⁷ Се планира работа на: училиштен хор, од 2 до 5 часа неделно (во зависност од развиеноста на хорот), односно од 72 до 180 часа годишно;

училиштен оркестар од 2 до 4 часа неделно (во зависност од развиеноста на оркестарот), односно од 72 до 144 часа годишно.

Со годишната програма на училиштето може да се планираат два до три дена во текот на наставната година за активности на учениците од областа на спортот, културата, екологијата, техниката и др.

Основни карактеристики на наставата

Со наставата во основното училиште се остваруваат основните воспитни и образовни цели. Наставата се планира и изведува според програми за задолжителни и изборни предмети, по одделенија, според наставниот план за основното училиште.

Наставата претставува основа за исполнување на очекуваните резултати во основното образование и воспитание, со кои се овозможува вертикална проодност во средното училиште. Задолжителните предмети во основното училиште се од областа на јазикот и литературата, странските јазици, општествените науки, математиката, природните науки, биологијата, физиката и хемијата, техничкото образование и информатиката, уметностите и физичкото и здравственото образование. Со задолжителните и изборните предмети во наставниот процес се создаваат можности за примена на индивидуализирана и групна работа во наставата по одделни наставни предмети. На тој начин нужно е на учениците да им се овозможува да се определуваат и за посложени задачи, да исполнуваат повиоки барања во зависност од нивните интереси, постигнатите резултати и плановите за натамошното образование. Посебно, овој начин на организирање на наставата им дава можности да постигнуваат успех и оние ученици кои имаат тешкотии и кои напредуваат побавно во учењето.

Задолжителни предмети

Во основното училиште наставата по сите предмети се одвива на македонски, албански, турски и српски јазик. Во првиот развоен период во наставата од I до III одделение задолжителни се предметите: македонски јазик, односно албански, турски и српски јазик, математика, англиски јазик, ликовно образование, музичко образование, запознавање на околината и физичко и здравствено образование. Учениците од I до III одделение изучуваат 7 предмети.

Задолжителните програми по ликовно образование, музичко образование и по физичко и здравствено образование ќе овозможуваат пофлексибилни форми на наставна работа во зависност од условите во

училиштето. Со нив треба да им се овозможуваат активности на учениците што се проткаени со креативна и истражувачка работа и треба да претставуваат задоволство за учениците.

Во вториот развоен период од IV до VI одделение задолжителни се предметите: македонски јазик, односно албански, турски и српски јазик; македонски јазик за учениците од другите заедници, математика, англиски јазик, втор странски јазик, ликовно образование, музичко образование, општество, историја, техничко образование, информатика, природа, природни науки, природни науки и техника, физичко и здравствено образование.

Содржини за техничко образование се програмираат во наставата по запознавање на околината, во изборниот предмет *ЃворешЃво* што се изучува во четврто и петто одделение, како и во изборниот предмет техничко образование во завршниот период на деветгодишното основно образование.

Во четврто и петто одделение учениците изучуваат 10, а во VI одделение 11 предмети.

Во првиот и вториот период наставните предмети можат да се поврзуваат и здружуваат во предметни подрачја (на пример, во предметот запознавање на околината, општество или природни науки со содржини по биологија, физика, хемија и географија) или може да се оформи подрачје за уметностите и др.). Притоа, запазени се научната и стручната заснованост на содржините, развојните карактеристики на учениците во одделни периоди во развојот, како и методите и облиците на наставата и учењето.

Освен тоа, треба да се развијат и воведат содржини и активности за здравствено образование во наставата од I до IX одделение во рамките на наставниот план, соодветно на развојните карактеристики на учениците, како на пример, содржини за справување со стрес, содржини што се поврзани со предизвиците на секојдневното живеење, разрешување конфликти, сексуално воспитание итн.), со кои ќе се остваруваат позитивните придобивки од развивањето на социјалните, емоционалните и бихевиористичките компетенции на учениците. За да се оствари целта, знаењето и вештините треба да се откриваат и практикуваат во

училишниот живот користејќи методологија која е ориентирана кон детето, интерактивна и партиципативна.

Во завршниот период од VII до IX одделение задолжителни се следните предмети: македонски јазик, односно албански, турски, српски јазик, македонски јазик за учениците од другите заедници, математика, англиски јазик, втор странски јазик, ликовно образование, музичко образование, географија, историја, граѓанско образование, информатика, биологија, физика, хемија и физичко и здравствено образование. Во VII одделение учениците имаат 12, а во VIII и IX одделение по 14 предмети, додека неделниот број на часови е во рамките на стандардите за образованието во земјите на Европската унија (од 27 до 31 часа).

При изготвувањето на наставните програми од I до IX одделение треба да се води грижа за оптимално користење на информатичката технологија во наставата и учењето.

За наставата по англиски јазик од I одделение се ангажира предметен наставник, а, исто така, и за наставата по природните науки во V и во VI одделение се ангажираат наставниците по биологија, географија, физика и хемија. Доколку има можност училиштето во V одделение за наставата по музичко и ликовно образование може да ангажира предметни наставници, како и за наставата по техничко образование.

Притоа треба да се води грижа фондот на часовите на одделенскиот наставник по задолжителните предмети во V одделение да не биде помал од 17 часа.

По сите задолжителни предмети почнувајќи од VI одделение има предметни наставници. Со тоа се овозможува поблаго преминување од одделенска во предметна настава.

Заради ефективно поврзување на предметите и дисциплините неопходно е да се користи практиката за тимско планирање на наставата. За таа цел се налага потреба да се изготви план за обука на наставниците којшто ќе биде во согласност со фазите на воведувањето на промените во основното деветгодишно училиште. За наставниците од првиот тригодишен период треба да се изготват посебни образовни модули во кои ќе

бидат вклучени спецификите во наставата кои произлегуваат од раното вклучување на децата во училиштето.

Училиштето во согласност со родителите на учениците може да планира соодветна стручна поддршка за одделенските наставници и во реализацијата на одделни наставни содржини од областа на физичкото и здравственото образование, музичкото и ликовното образование, како и по други предмети со ангажирање на предметните наставници во училиштето, родителите и други стручни лица кои имаат компетенции во наведените области. Притоа, одделенскиот наставник е одговорен за целокупната настава во паралелката. Наведените активности се составен дел од фондот на часовите на одделенскиот наставник.

Изборни предмети

Во зависност од своите интереси секој ученик во основното училиште може да изучува *изборни предметии*. Тие се наменети за усвојување и надградување на знаењата во одредени подрачја, збогатување и систематизирање на искуството, за поврзување на теориските знаења со практичните активности, како и за откривање на интересите на учениците за професиите и занимањата. Кон тоа се прилагодени и методите на работа за: собирање на искуства од истражувачки активности во наставата и на други места во околината, лабораториска и експериментална работа, самостојно или насочено набљудување, работа на проекти и сл.

Со изборните предмети не се заменуваат основните задолжителни предмети, како на пример, математика, историја, биологија, хемија и физика и др., туку со нив им се нудат можности на учениците да ги прошируваат и продлабочуваат своите знаења и искуства. Со богатата и разновидна содржина на изборните предмети работата во училиштето станува попривлечна и поинтересна за учениците уште од четврто одделение па сè до крајот на школувањето.

Определување на ученикој за изборниџе предметии

Изборните предмети што ги нуди училиштето, а кои се привлечни и го интересираат ученикот може да ги избира уште од III, а по правило од

IV одделение. Доколку се случи да нема доволен интерес за одреден предмет што го сака ученикот, тогаш може да се определи за оној предмет за којшто се пријавени најмалку 15 ученици. Ученикот во наредните години може да направи замена на изборниот предмет. Изборните предмети стануваат дел на неделниот фонд на часовите на ученикот. Учениците се оценуваат за постигањата во наставата и учењето и по изборните предмети, а оценките имаат влијание во општиот успех на ученикот.

Секое училиште, па дури и училиштето со најмал број паралелки, има обврска на учениците во исто одделение да им понуди најмалку три изборни предмети. Учениците и нивните родители со одделенскиот наставник, односно раководителот на паралелката треба да направат избор на оние предмети кои стануваат дел од нивните училишни задолженија. Секогаш треба да се внимава на преден план да бидат интересите на учениците и грижата да не се зголемува нивната оптовареност со задолжителните и изборните предмети.

Во согласност со определбите за почитување на јазичниот и културниот идентитет на припадниците за заедниците училиштето од III до IX одделение им ги нуди на учениците изборните предмети - *јазик и култура* на Власите, Ромите, Бошњаците. Учениците кои ќе ги изберат овие предмети може да ги изучуваат континуирано до IX одделение со по 2 часа неделно.

Предметите *запознавање на религиите* и етика секогаш се содржат во предлогот на училиштето за изборните предмети што им ги нуди на учениците во VI и VII одделение.

Во средините каде живеат припадници на различни заедници училиштето во изборните предмети може да го понуди албанскиот јазик за учениците од другите заедници, според програма која се развива од VI до IX одделение со по два часа неделно.

Во зависност од условите и интересот на учениците од VII до IX одделение училиштето им нуди на учениците и другите изборни предмети:

а) од областа на јазиците (зајакнато изучување на првиот или вториот странски јазик);

- б) од општествено-хуманитарното подрачје предметот *(нашата историја)*, со содржини за јакнење на патриотизмот и лојалноста на Република Македонија преку содржини за државотворната традиција, правата и слободите на граѓаните, определбата за прифаќање на вредностите на ЕУ);
- в) од природните науки *(воспитание за околината или истражување на родниот крај)*, со нагласен акцент на истражувачките активности за заштита на природата и околината, како и за традициите, обичаите и современиот живот на граѓаните во родниот крај);
- г) од уметностите *(танц и народни ора, проекти од музичка или ликовна уметност)*);
- д) од информатиката и техниката *(техничко образование или проекти од информатика)*);
- ѓ) од областа на спортот *(изборен спорти или унапредување на здравје)*);
- е) елементарно изучување на класичната култура како основа на европската цивилизација *(класичната култура во европската цивилизација)*);
- ж) предмети од областа на вештините за живеење (со цел да се обезбеди баланс меѓу знаењата и вештините што треба да ги стекнат учениците и да се овозможи приближување на стекнатите знаења кон секојдневната реалност, како и делумно да се прилагоди курикулумот кон потребите на локалната заедница). Преку овие предмети учениците се оспособуваат за стекнување конкретни вештини за секојдневното живеење и тоа во нивното непосредно окружување - на пример, ако учениците живеат во рурална средина, ќе одгледуваат различни култури, ако се во туристичко место ќе изработуваат сувенири, потоа може да совладуваат вештини како на пример, месење леб, правење колачи, рачна изработка украсни предмети и сл. Училиштето ги воведува овие предмети според проценката за тоа што би била најадекватна потреба на учениците во договор со родителите и локалната заедница.

Ученикот според наставниот план во исто одделение може да избере најмалку еден предмет, а може да се определи и за два предмети во зависност од интересот и во согласност со родителите.

Изборните предмети од алинеја **а)** до алинеја **ж)** се изучуваат со по 2 часа неделно во VII, VIII и IX одделение.

Наставата по изборните предмети редовно се планира, организира и остварува според предвидениот фонд на часови што е утврден со наставниот план.

Изборниот предмет што ќе го избере ученикот станува задолжителен во неговиот распоред, а, како што беше наведено, се оценува и успехот на ученикот.

Бирото за развој на образованието ќе изготви наставни програми за изборните предмети што ќе содржат и дидактичко-методски насоки за планирањето и реализацијата на наставата во сите училишта. Освен тоа со наставните програми, како и за задолжителните предмети, ќе се определат развојните цели, содржините, активностите и методите во наставата, начинот на следење и оценување на постигањата на учениците и нормативите за наставниот кадар. Ќе биде изготвен и посебен план за стручните квалификации и обуката на наставниците за изборните предмети, којшто ќе биде во согласност со фазите на промените што ќе се воведуваат во училиштата.

Должности на училиштите за изборните предмети

Согласно со наставниот план што е донесен од министерот за образование и наука, како и со наставните програми за изборните предмети во училиштата ќе се одредат должностите на наставниците и учениците за организирање на наставата и учењето.

Врз основа на анкета која се спроведува меѓу учениците и родителите раководството на училиштето обезбедува информации колкав е интересот на учениците (и родителите) за изборните предмети. На тој начин се утврдуваат изборните предмети за кои има пријавено доволно ученици. Во училиштата во кои има доволен број на паралелки за секое одделение се формираат групи за изучување на изборниот предмет доколку има пријавено најмалку 15 ученици. За одредени изборни предмети кога е помал интересот или, пак, доколку во училиштето нема доволно паралелки за организирање на наставата по изборните предмети со ученици од

исто одделение, тогаш оваа настава може да се организира и во комбинирани групи, односно со ученици од различни одделенија кои работат во истата група по програма на пониско ниво, а други на повисоко ниво, што налага многу поголемо ангажирање на наставниците.

- **Индивидуализирана и групна работа во наставата**

Во основното училиште од I до VI одделение не се практикува надворешна диференцијација на учениците, меѓутоа се развиваат различни дидактички облици кои водат кон индивидуализирана и групна настава што даваат подобри резултати во учењето на секој ученик.

Така, во периодот на школувањето на учениците од IV до VI одделение, главно, ќе се развиваат различни облици на организирање на наставата. На пример, за оваа цел се систематизираат различни комбинации на содржини и задачи за наставата по нивоа на сложеност што се реализираат во редовната настава, или, пак, на одредени додатни часови по редовната настава учениците може да работат во посебни групи (со ученици со слични знаења и способности), особено за наставата по мајчин јазик, математика, странските јазици, како и по другите предмети според интересите и способностите на учениците. Учениците, за кои се одржува ваков вид додатна настава по одделни предмети и понатаму редовната настава ја следат по сите предмети во својата матична паралелка.

Во завршниот период во VII до IX одделение може да се организира, исто така, делумна индивидуализирана и групна настава по нивоа на сложеност во училиштето со ученици од различни паралелки, но од исто одделение според предметот за којшто ќе се определат учениците. Оние ученици кои имаат изразити знаења и способности за одделни предмети, а особено по мајчин јазик, математика и странски јазик во VII, VIII и IX одделение, може да се распоредат во групи со ученици со слични знаења и способности и најмногу во обем од 25% од вкупните часови за овие наставни предмети да работат во групите по програма со повисоки барања. Учениците и по овие предмети за часовите од останатиот дел на наставата се во матичните паралелки во своето одделение.

Во критериумите за изборот на учениците за формирањето на групите за наставата по мајчин јазик, математика, странски јазик и по други предмети се земаат резултатите од тестирањето на знаењето на учениците со стандардизирани тестови што се врши интерно по завршувањето на III и VI одделение, успехот по соодветниот предмет во текот на школувањето, а особено во VI одделение, интересот и желбите на учениците и согласноста на нивните родители. Според наведените критериуми учениците и нивните родители донесуваат одлука за учеството на ученикот во наставата што ќе ја следи во групите со ученици со слични знаења и способности од различни паралелки во VII, VIII и IX одделение.

Учениците во групите можат да се задржат во текот на целата наставна година или да се откажат од таа настава, меѓутоа во текот на истата година тие не можат да преминуваат во групите по другите предмети.

По завршувањето на VII, односно VIII одделение, како и во IX одделение учениците можат да се определат за следење на наставата во групите и по друг предмет со повисоки барања доколку ги исполнуваат предвидените критериуми.

Содржините и начините на работа за наставата во групите со повисоки барања се разработени во наставните програми по соодветните предмети во VII, VIII и IX одделение во посебно поглавје - Настава на повисоко ниво. Изборот на содржините за наставата во овие групи не смее да води кон воведување во занимање, а, исто така, оваа настава не може да дава различни формални можности за напредување на ученикот во повисок степен на образование. Грижата за овие ученици треба да продолжи и во средните училишта, со создавање исто такви можности учениците да работат во посебни наставни групи со повисоки барања.

За наставата на повисоки нивоа од аспект на стандардите, содржините и целите и нивното поврзување ќе се изготви концепт за планирањето и работата на тимовите на предметните наставници што ќе бидат ангажирани за оваа настава. Предметните тимови ќе изготвуваат планови и ќе ја координираат работата на групите според наставните цели и целите на учењето, како и следењето на резултатите на учениците. Учениците ќе можат да доаѓаат на наставата со повисоки барања од

различни паралелки во VII односно VIII или во IX одделение, каде што им предаваат различни наставници. Според тоа ќе биде потребно во секое училиште задолжително да се изготви план за тимска работа на наставниците со групите за наставата на повисоко ниво.

Дополнителна настава

Дополнителната настава се организира за ученици кои се соочуваат со повремени тешкотии во учењето и кои напредуваат побавно или заостануваат во усвојувањето на содржините и другите задачи од еден или повеќе наставни предмети. Заостанувањата и тешкотиите во наставата можат да бидат последица од повеќе причини и да се пројавуваат во различни форми и во различни временски периоди. Затоа, соодветна помош во вид на дополнителна настава може да им биде потребна на поголем број од учениците, а во некои случаи и на секој ученик. Всушност, во основното училиште за успешно организирање на дополнителната настава нужно е навремено и постојано следење и вреднување на постигањата и напредувањето на секој ученик. За поставувањето точна и навремена процена за потребите на учениците (во врска со евентуалните заостанувања или, пак, слабостите во наставата и учењето) посебна одговорност имаат одделенските и предметните наставници, училишните педагози и психолози и раководителот на паралелката.

За дополнителна настава, образовните групи се формираат во различни периоди, во зависност од времето кога се појавуваат одредени слабости кај одделни ученици. Оваа настава, по правило, се организира во текот на целата наставна година, паралелно со редовната настава, пред или по редовната настава, во слободното време и во вид на продолжена настава на крајот на наставната година.

Содржините за дополнителната настава и начинот на работа, главно, се специфични за секој ученик. Во таа смисла нужно е да се применуваат индивидуална и групна форма на работа на учениците и тимска работа на наставниците. Поради тоа ќе се подготви концепт за дополнителните програми, со којшто ќе се разработат целите, содржините и формите на работа што ќе ги нуди училиштето.

Додатна настава

Додатната настава се организира за ученици кои во текот на редовната настава постигнуваат натпросечни резултати и, освен тоа, се пројавуваат и потврдуваат со особена надареност и талентираност во одделни наставни предмети. Оттаму, по својата суштина и функција, додатната настава претставува организирана грижа и работа со надарените ученици. И овој вид настава во училиштето се организира во слободното време на учениците, според одредени програмски содржини и во зависност од кадровските и другите услови во училиштето.

Идентификувањето и избирањето на учениците за вклучување во додатната настава има суштинско значење. Најчесто идентификувањето на надарените ученици се врши со систематско следење и вреднување на развојните особености, постигањата и потребите на секој ученик. Ако има потреба и услови, се применуваат и други дополнителни постапки и критериуми за избор и вклучување на учениците во додатната настава.

За изборот на учениците како критериум треба да се користат резултатите од вреднувањето на постигањата со стандардизираните тестови во III и во IV одделение.

За успешно организирање на додатната настава неопходно е да се дефинира улогата на наставниците и другите фактори во училиштето, локалната самоуправа и пошироката средина, за да се обезбеди стручна заснованост и подобар квалитет на додатната настава за надарените ученици. За поуспешно планирање и организирање на додатната настава пред училиштето се поставуваат посебни задачи за изборот и подготовката на наставниците што ќе работат со надарените ученици, како и за создавање на финансиска поддршка и материјално-технички услови за изведување на наставата. За училиштето е битно дека во оваа настава доаѓа до израз самостојната работа на учениците, работата во мали групи, изградувањето на систем и постапки за истражувачки активности, решавање проблеми од теориска и практична природа, организирање дебати, работа на одделни проекти, експериментирање и

доказување. Исто така, битно е да се разработи следењето и вреднувањето на постигањата на учениците.

Додатната настава се реализира според наставни програми. Така, наставата за природната и општествената група предмети може да се организира и изведува тимски од наставниците по сродни наставни предмети. Овој вид настава подразбира соодветно планирање, организација, изведување на наставата и вреднување на постигањата во наставниот процес. Бирото за развој на образованието ќе изготви концепт за планирањето и работата на тимовите на предметните наставници што ќе бидат ангажирани за додатната настава.

Одделенска заедница

Одделенската заедница има голема улога во организирањето на животот и работата на учениците во основното училиште. Учениците во основното училиште се организираат во паралелки и по одделенија и најчесто заедниците на учениците учествуваат во разгледувањето и решавањето на прашања и проблеми што се појавуваат во паралелката кај одделни ученици или наставници. На часовите на заедницата на учениците се разработуваат правилата за однесувањето на учениците и наставниците во училиштето, начинот на работа, одговорностите и процедурите во комуникацијата во училиштето, содржини за разрешување и справување со конфликти. Учениците и наставникот предлагаат и преземаат мерки за подобрување на условите за работа, организираат различни видови помош на учениците и слично на тоа.

Учениците се организираат во своја ученичка заедница во рамките на паралелките, почнувајќи од II до IX одделение. Така работата на заедниците на учениците се одвива според програми што ги предлагаат учениците, нивните родители и наставникот кој е задолжен за паралелката. По правило, учениците од заедницата на паралелката избираат свои претставници кои учествуваат во работата на заедницата на учениците во рамките на училиштето.

Секоја учебна година училишната заедница на учениците донесува програма во која се содржат предлозите од заедниците на учениците од паралелките и другите органи на училиштето.

Со оглед на посебната воспитна функција на активностите на учениците во заедницата на паралелката, раководителот на паралелката со учениците одржува по еден час неделно во траење од 40 минути. Ова наставно време се вклучува во рамките на наставниот план и се програмира во распоредот и годишната програма на училиштето.

Проширена програма на училиштето

Наставата во основното училиште може да се организира на таков начин што ќе овозможи во однос на организацијата и систематизирањето на содржините да се дополнува со проширени и продлабочени програми кои училиштето задолжително треба да им ги понуди на учениците (дел од овие програми ги финансира државата, а учениците можат да ги изберат, меѓутоа тие не се задолжителни). Во проширените програми кои училиштето мора да им ги понуди на учениците се застапени различни можности.

На пример, продолжениот престој или целодневната настава се наменети за учениците од I до VI одделение. Тие престојуваат во училиштето по редовните часови каде се згрижени според потребите на семејството. За овие ученици се организираат различни активности: учениците ги подготвуваат домашните задачи, или исполнуваат други слични училишни задолженија, учествуваат во различни активности, спортски или од ликовна и музичка уметност, се натпреваруваат и забавуваат.

Бирото за развој на образованието ќе изготви концепт за планирањето и работата со учениците со продолжен престој и целодневната настава во училиштето, како и за истражувачката настава во природа.

VI. ОЦЕНУВАЊЕ НА ЗНАЕЊАТА И НАПРЕДУВАЊЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ

Многу значаен конститутивен дел на концептот за промените во основното воспитание и образование е развивањето на современ систем на оценување и напредување што ќе ги има предвид карактеристиките и

квалитетот на знаењата на учениците во текот на првите три одделенија, а потоа и во периодот кога за изведувањето на наставата ќе се вклучуваат со одделенскиот и предметни наставници и посебно во завршните три години на задолжителното образование.

Со новиот предлог од I до III одделение наставниците ќе ги вреднуваат постигањата и напредувањето на учениците по одделни предмети со описни оценки. Секој ученик се оценува врз основа на систематско следење со различни облици и постапки за испитување на знаењето. Како основа за оценувањето ќе се користи национален образец (со упатство за оценување) во кој се земаат предвид развојните цели и знаењата, способностите и вештините што се расчленети по наставни теми (целини) за описно оценување по одделни предмети и по одделенија.

Родителите и учениците добиваат известување за успехот во наставата и учењето најмалку три пати годишно, на секое тримесечје и на крајот на наставната година.

До донесувањето на новиот закон за основно образование ќе се задржи досегашниот модел на известување на родителите и учениците за успехот во текот на наставата и учењето.

На крајот на третото одделение знаењето на ученикот се оценува со стандардизирани тестови на знаења по мајчин јазик и по математика. Тестовите ќе бидат усогласени со очекуваните знаења и способности (каталозите на знаења) и ќе бидат подготвени во Бирото за развој на образованието и од други стручни институции. Постапките ќе бидат стандардизирани. Оценувањето ќе се изведува интерно, а резултатите ќе се користат како повратни информации во училиштето, за учениците и нивните родители, и не смеат да имаат влијание на оценките ниту на напредувањето на учениците од трето во четврто одделение.

Ученикот се запознава со резултатите што ги има постигнато на тестирањето и со просечните резултати на сите ученици во паралелката. Со оценките се запознаваат и родителите на учениците.

Во периодот од IV до VI одделение наставниците можат да користат комбинација на описно и бројчано оценување по сите предмети. Исто како во претходните одделенија од IV до VI одделение за описното оценување

се користи национален образец (со упатство за оценување). Притоа ќе се земат предвид развојните цели и знаењата, способностите и вештините што се расчленети по наставни теми (целини) за описно оценување по одделни предмети и по одделенија. Додека, пак, бројчаното оценување се воведува заради постепено запознавање на учениците со содржината на оценките. Описите за постигањата на учениците се подготвуваат на сличен начин како од I до III одделение. Овој начин на оценување ќе помогне за мотивацијата на учениците во наставата и учењето, а родителите ќе имаат поголеми можности да се запознаваат многу поактивно со процесот на учењето и оценувањето на знаењето.

Известувањата за успехот на ученикот се подготвуваат, како што беше наведено, во текот на годината, а на крајот на наставната година од IV до VI одделение ученикот добива свидетелство за секое одделение со бројчани оценки по одделни предмети и оценка за општиот успех.

Со цел за добивање повратни информации во училиштето за постигањата и напредувањето на учениците на крајот на наставата во VI одделение се врши оценување на знаењето на учениците со национални тестови на знаења по мајчин јазик, математика и странски јазик и за уште еден предмет што го одредува министерот. Постапките ќе бидат стандардизирани, а оценувањето ќе се изведува интерно. Оценките ќе се користат како мерило за изборот на учениците во додатната настава на повисоко ниво по мајчин јазик, математика и по странски јазик во VII, VIII и IX одделение. Ученикот се запознава со резултатите што ги има постигнато на тестирањето и со просечните резултати на сите ученици во паралелката. Со оценките се запознаваат и родителите на учениците.

Резултатите од тестирањето се користат како додатни информации за постигањата на учениците и квалитетот на нивните знаења, а со тоа и за квалитетот на наставата и работата во училиштето. Меѓутоа, и овие резултати не можат да влијаат на оценките на ученикот на крајот на годината, ниту на напредувањето на ученикот во VII одделение.

Од VII до IX одделение наставниците во текот на годината го следат и оценуваат напредувањето на ученикот со бројчани оценки. Учениците и родителите добиваат известувања за постигнатиот успех најмалку три

пати во текот на учебната година, а на крајот на наставната година свидетелство со бројчани оценка по предмети и оценка за општиот успех.

На крајот на наставната година во IX одделение знаењето на учениците се оценува со национални тестови на знаења по мајчин јазик и математика и за уште еден предмет што ќе го одреди министерот. Тестовите за овој вид т.н. завршно проверување на знаењето ќе се подготват и спроведуваат со цел да се мерат знаења и вештините коишто ги постигнале учениците во деветгодишното основно образование.

Оценувањето на знаењата по наведените предмети се врши екстерно и во целост се загарантирани процедурите при спроведувањето на тестирањето и оценувањето.

Резултатите од проверувањето на знаењата со примена на национални тестови училиштата ќе ги користат во согласност со целите што се дефинирани за екстерното проверување на знаењето. Овие резултати не смеат јавно да се објавуваат или да се користат како критериум за финансиско вреднување на работата на училиштето и наставниците. Така екстерните форми на испитување на знаењето ќе имаат цел да се осовременува начинот на следење и испитување на знаењата и вештините на учениците во текот на наставната година.

Сепак, во наставната практика поголем акцент треба да се стави на формативното следење на знаењето и развојот на секој поединец. Всушност системот на следење и оценување на знаењата на учениците ќе се развива со редовно следење во текот на наставата со усни проверки, писмени и други видови задачи, воведување стандардизирани тестови на знаења, како и со оспособување на наставниците и учениците за самовреднување.

Неопходно е да се развиваат постапките и методите и за самовреднување на училиштето во целина, при што врз основа на релевнатни критериуми треба да се вреднува годишната програма за работа на училиштето развојните програми и резултатите во натавата и учењето, а особено постигањата на учениците и училишната клима. Исто така овде се подразбира и процената на ресурсите со кои располага училиштето: кадар, простор, опрема и финансиски средства како и раководењето и

организацјата на училиштето. Бирото за развој на образованието ќе изгради критериуми за наведените аспекти за смовреднување на училиштето.

Учениците од I до VI одделение, по правило, не повторуваат во исто одделение и на преминувањето од VI во VII одделение. Така ученикот којшто нема да ги постигне пропишаните стандарди не се задржува во истото одделение, меѓутоа во наредната учебна година во VII одделение низ организирана дополнителна настава треба да има можности да го надополни знаењето и да ги постигне очекуваните резултати.

Учениците коишто во VII, VIII и во IX одделение имаат една или две негативни оценки можат да посетуваат дополнителна настава или да полагаат поправен испит пред почетокот на новата учебна година. Тие може да се задржат во исто одделение доколку на дополнителната настава или на поправниот испит не ги постигнат предвидените знаења со наставната програма или ако на крајот на наставната година имаат повеќе од две негативни оценки.

Учениците кои и покрај можностите за здружување во исто одделение и понатаму нема успешно да го завршат задолжителното образование ќе добијат потврда дека ја исполниле обврската во основното образование. Во потврдата се внесува успехот од последното одделение во кое ученикот има позитивен успех по сите предмети.

Треба да се нагласи дека наведените решенија не се нови, туку за повеќето од нив имаме искуство со спроведувањето на националните оценувања на крајот на IV и на крајот на VII одделение. Одредени елементи во системот на оценување можат и понатаму да се прецизираат, или да се зголеми и бројот на предметите за завршното тестирање на знаењето на учениците во деветтото одделение.

Предложениот модел може успешно да се доразвие со потемелна разработка на описното оценување што се применува во нашите училишта повеќе од три учебни години во одделенска настава. Исто така, може да се доразработи моделот на тестирање за знаењето на учениците во VIII одделение што се применуваше во периодот од 1992 до 1995 година којшто беше добро прифатен од наставниците и од учениците и нивните родители.

Како што е познато во наставната практика учениците и родителите редовно се известуваа за успехот во текот на тримесечјата и на полугодieto, додека оценките на учениците се заокружуваа и соопштуваа на крајот на наставната година со свидетелство за успехот на ученикот. Освен тоа во текот на учебната година учениците и нивните родители редовно се запознаваа за постигањата на учениците и на родителските средби и на други начини.

VII. ШКОЛУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОСЕБНИ ОБРАЗОВНИ ПОТРЕБИ

Како и во другите развиени држави, поимот посебни образовни потреби се однесува на деца со пречки во психичкиот развој, со оштетен вид, со оштетен слух, деца со аутизам, како и деца со пречки во говорот. Овој поим опфаќа и деца со телесен инвалидитет, долготрајно болни деца, како и деца со пречки во поведението и карактерот кои имаат потреба за дополнителна стручна помош или за прилагодени, односно посебни програми за воспитување и образование.

Основните училишта се задолжени да реализираат програми за децата со посебни образовни потреби само со одреден вид и степен на пречки во развојот кои можат успешно да се вклучат во вообичаената училишна средина. За оваа цел училиштата треба да обезбедат стручни работници за подготовка и изведување на наставата, како и за следење и вреднување на постигањата на учениците. Според тоа, децата со посебни потреби во Република Македонија се вклучуваат во редовните одделенија на основното училиште само таму каде што во училиштата има соодветни наставници и соодветни услови, како и обезбедени стручњаци за дополнителна работа со овие деца (дефектолози и други сродни кадри).

Исто така, основните училишта не треба да се присилуваат за прифаќање на децата со посебни потреби, а особено доколку немаат соодветна опрема и стручен кадар.

За основното образование на децата со посебни потреби постојат и посебни основни училишта, заводи или посебни паралелки во редовните основни училишта. Наставата во овие училишта се реализира според

адаптирани наставни планови и програми соодветни на видот и степенот на образовните потреби на децата.

Соодветни стручни комисији во надлежни институции вршат оценка и процена за учениците со посебни потреби и даваат предлог за нивното вклучување во редовните или посебните основни училишта. Одлуката за вклучувањето на детето ја донесува родителот.

Успехот во работата со децата со посебни потреби, сепак, и понатаму најмногу ќе зависи од сфаќањето и ставовите на родителите за образованието на нивните деца. За таа цел нужно е родителите да бидат вклучени во сите чекори, од донесувањето на одлуката за вклучување на децата во училиштето, планирањето на работата, распоредот на времето за работа и оценувањето и напредувањето на детето според програмата.

Наставниците, воспитувачите, дефектолозите што се ангажирани за наставата во групите за децата со посебни образовни потреби треба да бидат посебно оспособени за овој вид на работа. Исто така на учениците со посебни образовни потреби, во училиштата во кои се вклучени ќе им биде гарантирана стручна советодавна помош (со дополнување и развивање на индивидуалните образовни планови за работа со децата и со барање на соодветни начини за социјална интеграција), стручно водење и следење на работата, како и за решавање на стручни проблеми во училиштето и во паралелките каде што се вклучени децата со посебни образовни потреби во развојот. Стручната помош ќе им биде гарантирана и на родителите на децата за сите проблеми на кои наидуваат при остварувањето на училишната програма.

Во паралелката во која ќе биде вклучено детето со посебни образовни потреби има помалку ученици од вообичаениот број, а во иста паралелка можат да се вклучат најмногу тројца ученици со посебни потреби. За оваа цел ќе биде донесен посебен правилник.

За децата со посебни образовни потреби во развојот кои се вклучени во редовното школување ќе биде организирана дополнителна помош со индивидуализирана настава и други облици на работа. Организираната помош за учениците се сообразува со индивидуалните потреби.

Поголемо значење во училиштето ќе се додава за организирање дополнителна стручна советодавна работа за децата со посебни образовни потреби. За видот на потребната помош (дали ќе биде ангажиран посебен наставник, дефектолог и слично на тоа) одлука донесува училиштето во соработка со стручни лица во зависност од потребите на децата, како и од организацијата на наставата и другите активности со учениците во училиштето.

За основното образование на учениците со посебни образовни потреби ќе се изработат посебни индивидуални образовни планови со кои им се дава можност на децата за социјализација, усвојување знаења, навика и други вештини. Со програмите и методите во наставата поголемо значење ќе се додава на оспособувањето на учениците за живот и работа.

Посебните училишта и посебните паралелки во редовните училишта за основно образование за учениците со посебни образовни потреби се организираат според исти принципи како и редовните основни училишта. Во нив нужно е поголемо внимание да се посветува на стручното и педагошкото оспособување на наставниците и воспитувачите и на развојот на службите за советодавна помош и стручна работа со учениците и родителите.

Посебните основни училишта и посебните паралелки во редовните основни училишта еден дел од наставата што се однесува на социјализација и интеграција на децата можат да организираат и во редовните училишта (во определен ден, дел од денот, неделно итн.) во договор со редовните училишта.

VIII. ВОННАСТАВНИ АКТИВНОСТИ

Програмата на училиштето опфаќа различни воннаставни активности на учениците за задоволување на индивидуалните интереси и развивање на способностите на учениците за заедничка работа која придонесува за зајакнување на меѓусебната доверба, дружењето во слободното време и слично на тоа.

Во основното училиште слободните ученички активности најчесто се организираат во областа на науката, техниката, уметноста, спортот,

самозаштитата, унапредувањето на здравјето, или со учество на учениците во културно-уметнички и општествено-хуманитарни активности (учество во училиштен хор, оркестар, драмска, рецитаторска секција, во активности за помош на други лица и сл.). На тој начин во училиштето се создаваат можности учениците кои имаат интерес за одделни области и предмети, без оглед на успехот во наставата, да се потврдуваат со своите постигања. Личниот интерес на ученикот има примарно значење за изборот на вон-наставните активности.

Основното училиште има надлежности да води постојана грижа за создавање просторни, кадровски и материјално-технички услови за збогатување и осмислување на целите и содржината на слободните ученички активности, додека, пак, поврзувањето на содржините во слободните ученички активности со наставните програми зависи од интересот на учениците. Сепак, без оглед на нивото на корелација со наставата, со слободните активности се збогатува воспитно-образовната работа на училиштето и со нив тоа станува попривлечно за учениците.

Со планирањето и реализацијата на слободните ученички активности треба да се воспоставува современ пристап што ќе овозможува активно учество на учениците во повеќе фази почнувајќи од: изборот, селекцијата на темите, прибирање на податоците и нивната обработка па сè до презентацијата на резултатите од активностите, па сè до залагањето на учениците за нивната примена во училиштето, во средината и животот.

За да не доаѓа до преголема оптовареност на учениците со слободните активности, по правило, секој ученик учествува во една слободна активност. Учениците кои учествуваат во училишниот хор или оркестар, можат да се ангажираат најмногу до три часа неделно.

Одделни секции или групи што се организирани за слободни активности на учениците можат да се обединуваат според содржината и карактерот на активностите во поголеми ученички интересни асоцијации. Така, на пример, во училиштето може да се формираат литературни дружини, ученички задруги, спортски друштва, технички клубови, културно-уметнички друштва и друго. Постојат можности за поврзување на слободните активности на учениците и на ниво на општината, со соодветни интересни

организации и заедници (Црвен крст, Народна техника, извиднички одреди, Детска организација, планинарски друштва, еколошки друштва и др.).

Слободните ученички активности подетално се планираат со годишната програма на основното училиште. За таа намена Бирото за развој на образованието ќе изготви програмски основи со кои се одредуваат целите на одделни слободни активности на учениците, нивната организација и другите специфични карактеристики.

Ученичкиџе натпревари опфаќаат активности за кои има интерес кај учениците и со нив се презентираат постигањата не само на учениците, туку и на училиштето во наставата и во другите подрачја. Натпреварите можат да се организираат на ниво на училиште, општина и во рамките на државата. Најуспешните ученици учествуваат на меѓународни натпревари.

Оџишесџвено-кориснаџа и хуманиџарнаџа работџа на учениците најчесто се изведува во локалната средина. За оваа цел се изготвуваат програми за заштита и чување на природата и околината, работни акции на учениците, се организираат ученички групи и асоцијации со разновидни цели и содржини за работа што ја водат учениците. Кога има потреба, учениците го уредуваат училиштето, укажуваат помош на ученици во учењето или на социјално загрозени и инвалидизирани лица, учествуваат во ублажувањето на последици од елементарни и други непогоди и во други активности што имаат пошироко општествено и хуманитарно значење.

Ученичкиџе екскурзии се организираат за проширување и продлабочување на знаењата на учениците од одделни воспитно-образовни подрачја и наставни предмети, а, исто така, и за спортување, рекреација и дружење во слободното време. Екскурзиите што се во непосредна функција на наставата - наставните екскурзии, се изведуваат во рамките на задолжителните наставни денови што треба да ги исполни училиштето во текот на наставната година.

Бројот на екскурзиите во текот на учебната година, нивната цел и содржина, начинот на организирање и изведување се планира со годишната програма за работа и годишниот план за наставата во училиштето.

Освен тоа екскурзиите се планираат и во рамките на одделни предмети и подрачја.

Во планирањето на екскурзиите треба да им се даде поголемо значење и улога на родителите на учениците и да се води грижа сите деца да бидат вклучени во нив, без оглед на нивниот социјален статус. Процедурата на изведување на екскурзиите (цели, содржини, критериуми, начин на реализација и др.) се уредува со посебен правилник донесен од Министерството за образование и наука.

Грижа за здравјето на учениците

Одделни содржини и активности што се однесуваат на чувањето на здравјето на учениците се опфатени со наставните програми, а особено во наставата по спорт и здравствено воспитание, запознавање на околината, биологија, хемија, како и во слободните ученички активности. Еден дел од задачите се реализираат и на часот за одделенската заедница.

Исто така, заштитата и унапредувањето на здравјето на учениците во основното училиште се остварува и со редовни лекарски прегледи, а кога има потреба се преземаат и други мерки. Училиштето во рамките на објективните можности се грижи за организирање целосна или делумна исхрана на учениците и за хигиенските услови, спортските активности, зимувања, летувања, излети-денови во природа и др.

Во годишната програма на основното училиште се планираат активности со учениците за унапредување на здравјето (како на пример, за начинот на живеење, исхрана, изградување на свест за заштита од опасностите од употребата на дрога, пушење, никотинизам, алкохол, сида, како и за други теми по избор на учениците коишто се однесуваат на унапредување на здравјето.

Соработка со локалната средина

Основното училиште користи разни начини за поблиско поврзување со локалната средина. Таа соработка најчесто опфаќа:

- соработка со семејството, особено со родителите на учениците;

- соработка со локалната самоуправа и воспитно-образовните установи, институции од областа на културата, претпријатија и други органи и организации заради збогатување на содржините и активностите на учениците;

- разновидни општествени, културни и образовни активности со младината и возрасното население од локалната средина;

- информирање на пошироката јавност за резултатите што ги постигнува основното училиште:

- вклучување на училиштето во културни и образовни активности што се организираат во локалната средина.

Училиштето треба редовно да ја информира јавноста за својата работа, за состојбите и проблемите и да соработува со другите установи од локалната средина, со стручни лица од различни области (литература, уметност, новинарство, здравствени работници, театар, музеи, галерии и др.), што можат да помогнат за поквалитетно организирање на образовниот и воспитниот процес. Посебно значење има континуираната соработка што се остварува и со средбите на родителите, наставниците и учениците на кои меѓусебно се информираат за резултатите во наставата и за другите прашања што се поврзани со потребите и тешкотиите на учениците во наставата и учењето.

Нужно е училиштето да подготвува програми и да организира активности за одбележување на значајни прослави (празник на училиштето, државни празници, а особено по повод започнувањето на наставата и завршувањето на наставната година и др.). Овие активности задолжително се планираат за да можат учениците да ги презентираат резултатите и постигањата пред родителите и другото население во локалната и пошироката средина. Низ овие активности училиштето ги покажува постигањата во наставата и слободните ученички активности (хор, оркестар, драмски и литературни групи, ликовно творештво и сл.). Овие активности се планираат со програмата за работа на училиштето и се поддржуваат со одредени финансиски средства од фондовите за образование на општината и со донации.

Основното училиште може самостојно да организира натпревари на учениците или да се вклучува во натпреварите на знаења и вештини по одделни предмети и подрачја што се организираат во општината. Тие имаат значење за мотивирање на учениците за редовно учество во слободните активности и во додатната настава. Натпреварите на учениците се организираат и во соработка со други стручни институции и организации од локалната и пошироката средина (организациите за грижа и воспитување на децата, домовите на децата, Народна техника, сојузите на математичари, информатичари, физичари, библиотеките, музеите и др., советите за безбедност во сообраќајот, сојузите за одделни спортови и сл.).

Активностите и соработката со локалната средина кои се содржат во програмата за работа на основното училиште се поддржуваат со соодветни финансиски средства, додека, пак, содржините, видот и начинот на соработката со локалната средина се утврдуваат со програмата за работа на училиштето за секоја учебна година.

IX. ОСНОВНО МУЗИЧКО И БАЛЕТСКО ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

Основното музичко и балетско образование и воспитание се организира за создавање услови за ширење на музичката и балетската култура и за подготвување на учениците за натамошно образование во овие области од уметноста. Оваа дејност се остварува во училишта за основно музичко или балетско образование, како и во паралелки во училиштата за средно музичко или балетско образование. За ширење на музичкото и балетското образование и воспитание може да се организираат и издвоени паралелки при редовните основни училишта кои организационо припаѓаат на училиштата за основно музичко или балетско образование. Со посебни договори се регулираат обврските на училиштата во кои има отворено паралелки за основно музичко и балетско образование.

Во зависност од видот на инструментот основното музичко образование може да трае најмногу 6 години. Основното балетско образование трае 5 години. Кога има потреба, за успешно вклучување на учениците во основното музичко или балетско образование се организира и подготви-

телна настава. Во тие случаи траењето на школувањето се продолжува за една година.

Подготвителната година е селективна.

Планот и програмите за наставата, нормативите за просторот, опремата и наставните средства, како и нормативите за стручната подготовка и профилот на наставниот кадар за основното музичко и основното балетско образование по предлог на училиштата ги разработува Бирото за развој на образованието.

Во образовниот и воспитниот процес во овие училишта и паралелки преовладува индивидуалната и групната настава. За основното музичко образование бројот на часовите за учениците изнесува најмногу до 7 часа неделно, а во училиштата за основно балетско образование најмногу до 16 часа неделно.

Условите за запишување и начинот на полагањето на испитите се регулира со статутот на училиштето, а нормативите за наставниот кадар се утврдени со наставните програми.

НАСТАВЕН ПЛАН

за двегодишно основно музичко образование пеење и инструменти:
контрабас и фагот

Наставни предмети	Неделен фонд часови по одделенија	
	I	II
Пеење - Инструмент	2	2
Солфеж	2	2
Теорија на музиката	1	1
Вкупно часови:	5	5

За изведување на воспитно-образовната програма по пеење, инструментите контрабас и фагот наставните часови траат по 30 мин., а за солфеж и теорија на музиката траат по 40 минути.

НАСТАВЕН ПЛАН

за петгодишно основно музичко образование за дувачки инструменти
(дрвени и лимени), класична гитара, харфа и ударни инструменти

Наставни предмети

Неделен фонд наставни часови по одделенија

	Подготвително	I	II	III	IV	V
Инструмент	1 (второ полугод.)	2	2	2	2	2
Солфеж и елементарна теорија на музиката	2	2	2	2	/	/
Солфеж	/	/	/	/	2	2
Теорија на музиката	/	/	/	/	1	1
Оркестар; Хор; Камерни групи	/	/	/	/	2	2
Вкупно часови	3	4	4	4	7	7

За изведување на програмата за дувачките инструменти, класична гитара, харфа и ударни инструменти во I и II и III одделение часовите траат по 30 минути, додека во IV и V одделение по 40 минути.

НАСТАВЕН ПЛАН

за шестгодишно основно музичко образование за инструментите:
пијано, виолина, виола, виолончело, флејта и хармоника

Наставен предмет

Неделен фонд наставни часови по одделенија

	Подг.	I	II	III	IV	V	VI
Инструмент	1 (второ пол.)	2	2	2	2	2	2
Солфеж со елементарна теорија на музиката	2	2	2	2	2	/	/
Солфеж	/	/	/	/		2	2
Теорија	/	/	/	/	/	1	1
Оркестар; Хор; Камерни групи	/	/	/	/	2	2	2
Вкупно наставни часови	3	4	4	4	6	7	7

Во основното музичко образование може да се организира и настава по народни музички инструменти со по еден наставен час неделно (облигат), за учениците кои веќе свират на некој инструмент.

За изведување на воспитно-образовната програма по инструментите пијано, виолина, виолончело, флејта и хармоника во I, II, III одделение во

основното музичко училиште часовите траат по 30 минути, додека во IV, V и VI одделение по 40 минути.

Наставата за сите инструменти се организира во индивидуална форма.

За реализирање на програмата по солфеж и теорија на музиката од подготвително до VI одделение часовите траат по 40 минути.

Наставата по солфеж и теорија на музиката се организира во групи од 9 до 15 ученици.

Клавирскиот соработник - корепетитор одржува часови заедно со наставникот по гудачки и дувачки инструменти.

Корепетицијата за учениците од двегодишното основно музичко образование трае по 15 мин. еднаш неделно.

Корепетицијата за учениците во петгодишното основно музичко образование кои ги изучуваат дрвените и лимените дувачки инструменти во I, II и III година трае по 15 мин. неделно, а во IV и V одделение по 30 мин. неделно.

Корепетицијата за учениците во шестгодишното основно музичко образование кои ги изучуваат инструментите виолина, виола, виолончело и флејта од I до IV одделение трае 15 мин., а за учениците од V и VI одделение по 30 мин. еднаш неделно.

Фонд на часови на наставникот за водење на еднородни -детски хорови:

- со 2 часа неделно за оние кои изведуваат едногласни композиции;
- со 3 и 1/2 часа неделно за оние кои изведуваат едногласни и двогласни композиции.
- со 5 часа неделно за оние кои изведуваат три и четиригласни композиции.

Фонд на часови на наставникот за водење на оркестар:

- во зависност од развиеноста на оркестарот на наставникот му се признаваат 2-4 часа неделно;
- камерни состави - 2 часа неделно.

Покрај редовната настава за посебно надарените ученици од трето одделение и во погорните одделенија се формира посебна паралелка во која предметот солфеж се реализира со зајакната програма, а индивидуалната настава по инструмент се реализира со три часа неделен фонд. Стручен совет во училиштето ги изготвува критериумите за специјална паралелка.

Во паралелките за основно балетско образование може да има до 15 ученици.

Учениците од прво и второ одделение учат во прва подготвителна година, а учениците од трето и четврто одделение учат во втора подготвителна година:

- во петто одделение сите ученици се запишуваат во прва година балет.

X. ОБРАЗОВАНИЕТО НА НАСТАВНИЦИТЕ

Развивањето на концептот за образованието на наставниците во основното училиште се темели на следните поставки:

- во основното училиште во досегашната наставна практика се ангажирани одделенски и предметни наставници;

- во групите за подготвителната година се ангажирани воспитувачи со завршено високошколско образование и одделенски наставници;

- во училиштата во кои е извршена интеграција на ученици со посебни образовни потреби има вклучено наставници и дефектолози.

Во целиот период на примената на новиот наставен план за девет-годишното основно воспитание и образование треба да се интензивира стручната обука и педагошко-методското оспособување на наставниците за примена на новите наставни програми.

Во I одделение на основното училиште наставата ја изведуваат наставници за предучилишно воспитание со завршени високошколски студии.

Наставникот за одделенска настава, исто така, според новиот концепт за деветгодишно основно образование ја изведува наставата во I одделение и продолжува да работи со своите ученици од I до III одделение, така што е задолжен за изведување на наставата по сите предмети, освен по англискиот јазик што ќе го изучуваат учениците од I одделение.

Наставниците за предучилишно воспитание секоја учебна година работат со нова група ученици во I одделение во основното училиште,

односно можат да водат група со ученици во I одделение и во детските градинки.

Во паралелките во IV и V одделение во деветгодишното основно училиште за најголемиот дел од наставата и понатаму е задолжен одделенскиот наставник, освен за наставата по англиски јазик, македонски јазик за учениците од другите заедници и наставата по природните науки во V одделение. Во училиштата каде што има услови во V одделение можат да се вклучуваат предметни наставници и по музичко, ликовно и техничко образование. Притоа треба да се води грижа фондот на часовите на одделенскиот наставник по задолжителните предмети во V одделение да не биде помал од 17 часа.

Во VI одделение целокупната настава се изведува од предметни наставници. Предметните наставници продолжуваат да работат со учениците до IX одделение.

Новиот концепт за основното деветгодишно училиште налага сите наставници да имаат завршено високо образование на соодветна насока за наставници на факултетите.

Имајќи го предвид позитивното искуство во организирањето и изведувањето на наставата од страна на двопредметните наставници (за сродни и блиски наставни предмети) треба да се актуелизира и детално да се разработи моделот на двопредметните студии и да се застапат програми за студии за наставниците на факултетите што ќе ги оспособуваат студентите за реализирање на наставата според новите наставни програми за основното училиште.

Со оглед на меѓународните стандарди за образованието на наставниците на универзитетите и факултетите уште еднаш треба да се разгледаат студиските програми за да се воспостави усогласеност меѓу наставните дисциплини за предметите за кои се подготвува наставникот и педагошкото, психолошко-методското образование и методските вежби во текот на студиите. Се препорачува во студиските програми за предметните наставници за основното училиште да се издвојува најмалку 25% од вкупниот фонд на часовите во текот на студиите за педагошко-психолошко и методско оспособување на студентите. Овој стандард се

смета како многу битна и незаменлива компонента за успешна работа на наставникот во основното училиште.

Во студиските програми за одделенските наставници за основното училиште треба да се издвои најмалку 50% од вкупниот фонд на часовите во текот на студиите за педагошко и методско оспособување на студентите.

За практично оспособување на студентите за планирање и изведување на наставата треба да се издвојат во текот на студиите од 6-10 седмици за одржување на практични вежби со студентите во основните училишта. Само на таков начин иницијалното образование на наставниците во нашата држава ќе може да се приближува до стандардите за квалитетни програми за образованието на наставниците во развиените држави во Европа.

За доследна имплементација на новата Концепција по периоди 3+3+3, кои се раководат според развојните карактеристики на учениците, потребно е и иницијалното образование за наставниците да се прилагоди на новиот концепт. Така, би се овозможило наставата во првите два периоди да ја реализира одделенскиот наставник (освен по одделни предмети), а предметните наставници да ја реализираат наставата во VII, VIII и IX одделение. Со таквото прилагодување државата би добила поевтино и подостапно образование за сите деца.

Дотогаш, новата концепција според планирањето на наставата и развивањето на новите наставни програми ќе ги следи развојните карактеристики на децата, а во реализирањето на овие програми ќе се раководи од иницијалното образование на постоечкиот наставен кадар во училиштата.

Наставниците треба да се поддржат со соодветни мерки за вклучување и на постдипломски студии особено во областа на дидактиката, како и за вклучување на докторски студии. Неопходно е многу поорганизирано да се интензивираат и развојните истражувања и другите истражувачки проекти во основното образование и воспитание. Со помош на тие кадри ќе можат да се развиваат институциите и службите за

вршење на стручна и друга советодавна работа која е неопходна за развојот на основното училиште.

Бирото за развој на образованието во рамките на надлежностите според новиот Закон треба да подготви планови за континуирана обука на наставниот кадар, стручните соработници и директорите на основните училишта и да направи избор на програми и понудувачи на обуки што ќе бидат во согласност со фазите со кои ќе се воведуваат промените во училиштето. За наставниците коишто ќе предаваат англиски јазик во првиот воспитно-образовен период битно е да се изготват посебни наставни модули во кои ќе бидат вклучени специфичностите во раното учење на јазици.

Со Законот за основно образование ќе се регулира системот на вреднување и напредување на наставниците во кариерата.

XI. НАДЛЕЖНОСТИ, ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ

Новиот концепт налага јакнење на организацијата на училиштето и развивање на практика за негово претставување пред родителите и пошироката јавност.

За таа цел основното училиште издава публикација која е разбирлива за родителите и во неа треба да бидат опишани организацијата на работата на училиштето, карактеристиките на наставниот план и правата и должностите на учениците. Исто така, треба да се објаснат можностите на училиштето за организирање продолжен престој, целодневна настава, за спортските активности и натпреварите на кои можат да учествуваат учениците во повисоките одделенија. Мошне значајни се и податоците за училишната библиотека, советодавната служба на училиштето, директорот и наставниците. Родителите во публикацијата треба да најдат јасни и разбирливи податоци што им нуди училиштето на учениците и што можат да очекуваат од него.

Бирото за развој на образованието ќе изработи план за основните информации кои треба да ги содржи публикацијата за претставување на училиштата. Со планот ќе се определат главните делови на публикацијата,

а училиштето ќе може да ги внесува и своите специфичности. На тој начин ќе биде можно да се прават споредувања меѓу училиштата.

Во училиштето се собираат податоци за учениците и за нивните родители, за здравствените карактеристики и специфичностите што се однесуваат за ученикот. Се прибираат податоци за родителите на ученикот, каде живеат и каде може да им се доставуваат неопходните извештаи.

Нужно е да се воспостави нова педагошка документација во која ќе се евидентираат податоците за успехот и напредувањето на ученикот/ученичката во текот на школувањето, свидетелствата што се издадени и други документи за развојот и постигањата во училиштето. Личните податоци за ученикот/ученичката се однесуваат и на семејната и социјалната состојба, постапките за откривање на одредени тешкотии во развојот на ученикот, постапките за стручната помош, стручни мислења од други установи (центри за социјална работа, здравствени установи и сл.). За овие податоци е потребна согласност од родителот и тие се чуваат во училиштето како професионална тајна според Законот за заштита на податоците.

Одделенскиот наставник, односно раководителот на паралелката е лицето коешто најдобро го познава животот на децата во своето одделение. Со нив родителите имаат најмногу разговори од I до V, односно од VI до IX одделение. Раководителот на паралелката, како и одделенскиот наставник ги следи резултатите на учениците во наставата и се грижи за решавање на проблемите што се појавуваат. Нивната главна цел е учениците да бидат безбедни во училиштето.

Раководителот на паралелката соработува со училишниот педагог и психолог, како и со директорот на училиштето и родителите, а кога има потреба предлага воспитни мерки. Раководителот на паралелката мора да биде многу одговорен, отворен и непосреден за комуникација, да ја води паралелката и да ја застапува пред другите наставници и пред родителите. Тој треба да умее, колку што е можно, најдобро да ги разбере своите ученици и да им помогне, да умее со нив да разговара на часот со одделенската заедница за нивните проблеми, да ги советува родителите, да

ги запознава со проблемите и да ги вклучува во животот и работата на училиштето. Доколку успее да создаде доверба кај своите ученици, тогаш одделенскиот и класниот раководител ќе може успешно да ја води паралелката.

Во посебен правилник ќе бидат подробно разработени правата и одговорностите на наставниците и стручните соработници на училиштето.

Права и должности на ученикот, училиштето, родителите и општината

За правата и должностите на учениците неопходно е да се издава публикација која ја добива секој ученик, а со тоа и родителите. Оваа публикација ја издава Бирото за развој на образованието со поддршка на Министерството за образование и наука. Во неа се разработуваат, во кратки црти, *права на учениците* што се однесуваат на:

- посетување на наставата и сигурна и здрава училишна средина, почитување на културата, јазикот и другите посебности на учениците, еднаквите права на учениците без оглед на родовата или етничката припадност, раса, вероисповед, социјална положба на семејството и други околности;

- зачувување на личните податоци на ученикот, почитување на способностите на ученикот и неговото достоинство, развојните карактеристики, предзнаењата, љубопитноста и другите индивидуални особености;

- добивање квалитетни информации, правилно и темелно информирање на ученикот за неговата работа и добивање помош и подпора при работата, како и право за соодветно учество на ученикот при оформувањето на дневните активности, учество во активностите во училиштето и во одделни други групи и заеднички акции.

Ученикот во основното училиште има одговорност да ги почитува наставниците, другите работници и учениците во училиштето, да ги исполнува своите училишни обврски, редовно и точно да ја посетува наставата. На учениците и наставниците не смее да им пречи во работата. Секој ученик е одговорен да се грижи за своето здравје и безбедност и да не ги загрозува другите, да ги почитува правилата на куќниот ред, да го чува

имотот на училиштето и сопственоста на учениците и работниците во училиштето и надвор од него, да се однесува чесно кон другите и да соработува при уредувањето на училиштето и неговата околина. Ученикот има одговорност редовно да учествува во договорените дежурства во училиштето.

Ученикот редовно присуствува на наставата, учествува во активностите по задолжителните и изборните предмети и ги почитува правилата за однесување на часовите и во училницата. Учениците учествуваат во донесувањето на овие правила. За секој изостанок се води уредна документација, а родителот е должен да го извести одделенскиот наставник или раководителот на паралелката усно или писмено за причините поради кои детето не било присутно на часовите.

Со посебен правилник се уредуваат начините на заштита на правата на ученикот во случаите кога се кршат неговите права, како и облиците на организирана заштита на учениците во училиштето, а особено во I одделение кога доаѓаат во училиштето пред почетокот на наставата ако родителите мора да одат порано на работа. Овој облик на заштита може да се организира најмалку за 10 ученици, коишто доаѓаат во училиштето и од пооддалечени места. Времето за прифаќање на децата на почетокот на наставата во училиштето се одредува според потребите на родителите, односно нивните деца. Со правилата на училиштето се регулира и начинот на преземање на децата на крајот на училишниот ден.

- Во училиштето се организира продолжен престој за учениците од I-VI одделение. Во овој облик на организирање на наставата и активностите на децата посебно внимание ќе биде потребно за учениците од I до III одделение. Притоа нужно е бројот на децата во овие групи да не биде поголем од 25 деца во група.

- Треба да се регулираат и правата на децата на превоз до училиштето во зависност од оддалеченоста на училиштето од домот каде живее детето. Училиштето, родителите и општината (локалната заедница) се договараат како ќе се организира превозот за учениците за нивното доаѓање до училиштето. Исто така, превоз се планира, за учениците кога ќе заврши наставата. Во случаите кога децата се во продолжен престој или

целодневна настава, тогаш родителите ќе мора сами да го преземат своето дете од училиштето и да се грижат за неговиот превоз до дома.

▪ Со правилникот треба да биде регулирано и правото на жалба на ученикот / родителот на оценката. На крајот на наставата по приемот на свидетелството ако родителот и ученикот сметаат дека по некој предмет ученикот не бил правилно оценет, тогаш можат да поднесат образложена жалба. За овие случаи, во врска со жалбата на ученикот, ќе биде регулирана процедурата што ќе ја преземе училиштето.

▪ Здравствената заштита на учениците за време на школувањето опфаќа:

- изведување на задолжителни лекарски прегледи за децата што се запишани во I одделение (редовни систематски прегледи и вакцинирање);
- во текот на школувањето продолжуваат програмите за вакцинирање.

Министерството за здравство секоја година пропишува програма со која се дефинирани видовите на вакцините и возраста на децата.

▪ Вакцинирањето се изведува во училишниот диспанзер во исто време со задолжителните училишни прегледи кои, по правило, треба да се воспостават и одржуваат на секои две години. При спроведувањето на вакцинирањето треба да се направи проверка дали биле уредно извршени сите вакцинирања кои се задолжителни за децата и согласно со утврдените наоди се врши и вакцинирањето. Во училиштето родителите даваат на увид документи во кои се запишани податоците за вакцините на децата.

Нужно е да се воведат посебна здравствена книшка за вакцинирањето и телесниот раст на детето. Во неа треба да се внесуваат податоци за вакцините за целиот училиштен период.

▪ Родителите и училиштето се договараат за организирањето исхраната за децата во училиштето. Редовно треба да се следи квалитетот на храната што им се дава на децата.

▪ Се налага родителите (старателите) да ги подготват децата за безбедно учество во сообраќајот. Учениците можат да учествуваат во сообраќајот дури тогаш кога родителите ќе бидат убедени дека се способни да ја

разберат опасноста од сообраќајот и дека ги знаат правилата за однесувањето на пешаците во сообраќајот.

▪ Децата во I одделение мора да имаат придружба до основното училиште и до својот дом. Децата на возраст од 7 години можат да одат во училиште без придружба ако за тоа има писмена согласност од родителите и доколку детето живее блиску до училиштето, а на патот до него има мал сообраќај.

Училиштето може да презема, во соработка со други установи, превентивни мерки во патниот сообраќај, да организира обезбедување на децата во согласност со пропишаните правила.

За безбедноста во околината на училиштата многу повеќе треба да се грижат локалните власти каде што се наоѓа училиштето. На патот што минува крај училиштето мора да се определи најголемата дозволена брзина на возилата, за да бидат приморани возачите да ги почитуваат ограничувањата во сообраќајот.

Воспитни мерки

Училиштето создава услови не само за образованието, туку и за воспитанието на децата. Воспитанието на учениците се одвива со содржините, но и со примерите на однесување што се присутни во секој момент во училишниот живот. Воспитно влијание имаат и оценките за успехот по предметите што ги учат децата. Воспитува секое однесување на наставникот, воспитува секое однесување на учителот, воспитуваат односите меѓу учениците, па дури и меѓу учениците и учителите. Воспитува целата околина и училишниот живот, заедничкиот престој за време на наставата, за време на одморите, за време на вонучилишните активности, екскурзиите, наставата во природа и сл.

Сите во училиштето учествуваат во еден единствен процес. Наведените аргументи покажуваат дека по семејството училиштето е втората средина во која учениците стекнуваат социјално искуство од животот кое има ненадоместливо воспитно значење. За градењето на општите граѓански правила и вредности, воспитување за толеранција и почитување на различностите, наставниците имаат клучна улога со нивните демократ-

ски погледи и со примерите на личното однесување. Тие воспитуваат многу подобро ако имаат добра соработка со родителите и заедницата на учениците на одделението. Со сите правила се запознава секој ученик. Со нив детално се запознаваат и родителите.

Притоа треба да бидат донесени правила за однесувањето на вработените и наставниците во училиштето. Со нив треба да се утврдат мерки за:

- доцнење на час;
- нереализирање на час;
- примање подароци (од поединци или организирано);
- користење слаби оценки како средство за дисциплинирање;
- вербални навреди упатени кон поединци или цел клас;
- закани;
- физичко казнување на ученици;
- сексуално вознемирување и злоставување.

Полесните и потешки отстапувања од училишните правила што ги прават учениците и наставниците во училиштето, како и воспитните мерки за нив, според Законот за основно образование, ги утврдува училиштето во посебен правилник во чие донесување учествуваат наставниците, учениците и родителите.

XII. ИЗДАВАЊЕТО, ИЗБОРОТ И ВРЕДНУВАЊЕТО НА УЧЕБНИЦИТЕ И ДРУГАТА УЧИЛИШНА ЛИТЕРАТУРА

Во деветгодишното основно училиште посебно внимание ќе се обрне на изворите за учење и квалитетот на учебниците, прирачниците, детските списанија и другата литература за учениците.

За изработката и печатењето на учебниците ќе бидат поставени високи стандарди согласно со Концепцијата за учебник и наставните програми. Освен тоа, Бирото за развој на образованието континуирано ќе работи на вреднување на учебниците, прирачниците и другата литература за воспитно-образовната работа во основните училишта.

Согласно со Законот за основно образование и Законот за Бирото за развој на образованието навреме ќе бидат подготвувани планови за

издавање на учебници според фазите за примена на Концепцијата за деветгодишно основно образование. Притоа акцент ќе биде даден на грижата за намалување на оптовареноста на учениците.

Во таа смисла во првиот период на основното деветгодишно училиште ќе се користат само основните учебници за задолжителните предмети по македонски јазик, односно албански, турски и српски јазик, математика и по запознавање на околината.

За сите наставни предмети ќе бидат изработени посебни прирачници за наставниците. Оваа практика ќе се проширува и за наредните образовни периоди во деветгодишното училиште.

За таа цел ќе биде потребно Бирото за развој на образованието многу поинтензивно да ги врши надлежностите за вреднување на учебниците и детските списанија и да дава мислење за усогласеноста на ракописите за учебник со наставните програми со примена и развивање на методологијата (систем на постапки, инструменти и критериуми) за вреднување на учебниците, прирачниците и другата литература што се користи во училиштата.

Со наведените системски промени, како и со доследната примена на законските одредби во врска со учебниците ќе се зголеми одговорноста на училиштата да се воспостави практика до крајот на наставната година редовно да направат избор на учебниците и да се запознаат родителите и учениците кои учебници ќе се користат во следното одделение.

Секое училиште треба да ја преземе одговорноста за изборот на учебниците, а податоците за направениот избор редовно да се доставуваат до Министерството за образование и наука од сите училишта во Република Македонија најдоцна до 25 јуни пред настапувањето на летниот распуст.

XIII. НАЧИНИ НА ВОВЕДУВАЊЕ НА ПРОМЕНИТЕ ВО УЧИЛИШНИОТ СИСТЕМ

- **Постапност и обезбедување на соодветни услови**

Секоја промена во основното воспитание и образование што е поврзана со постигнувањето на подобар успех може да создаде спортивни ефекти доколку однапред не е проверена и не е вреднувана. Од овие

причини се залагаме за постапност, односно за воведување само на планирани и добро осмислени промени што се проверени и остварливи во практиката. Затоа посебно е нагласена грижата за подготовките за наставата со подготвување на нов наставен план и наставни програми, како и навремено обезбедување простор, опрема, наставен кадар и негова обука за примена на новите наставни програми.

За успешно применување на новите наставни програми во основното училиште треба критички да се разгледува и прифаќа искуството што го имаат стекнато училиштата и во други земји. Притоа многу значајно е искуството што треба да се користи во однос на поврзувањето на градинките и основните училишта, запишувањето на децата во училиштето, начинот на напредување од одделенска кон предметна настава, напредувањето на учениците во текот на деветгодишното школување, начинот на следење и оценување и вклучувањето на учениците во средното училиште. За поделотворно развивање на системот на основното воспитание и образование нужно е да се преземат мерки за целосно вклучување на детските градинки во надлежност на Министерството за образование и наука. Ова решение е присутно во сите развиени земји, заради поврзување на предучилишното и основното воспитание и образование не само организационо, туку и според целите и содржините во образовниот систем во државата и рационалното користење на просторните и кадровските и другите услови.

При воведувањето на одделни елементи во наставата и другите активности во основното училиште мора да постои јасен и остварлив план за сите чекори што ќе бидат преземани, како и за очекувањата и ефектите од нив во подобрувањето на квалитетот на основното образование и воспитание. За таа цел пред започнувањето на наставата во секое одделение се потребни подготовки, бидејќи нема да биде возможно да започне учебната година ако не се создадени реални услови за тоа, доколку не се утврдени според наставните програми другите елементи што го чинат наставниот систем: подготовките на основните училишта, системот на оценување на знаењето на учениците, различните облици на индивидуализирана и групна работа во наставата, можните облици за

интеграција на децата со посебни образовни потреби, подготовките на наставниците, организирање превоз и продолжен престој на учениците во училиштето и другите неопходни подготовки за наставата и учењето.

- **Одговорност за квалитет на образованието**

Единството на системот се обезбедува со општите стандарди, наставните програми и планираните и остварените ефекти/резултати.

Заедничка одговорност за квалитетот на образованието имаат сите директни и индиректни учесници во наставниот и образовниот процес. За таа цел се налага потреба за воспоставување:

- постојана соработка меѓу сите членови на училишниот колектив со формирање и функционирање на стручните активи и училишните развојни тимови;

- соработка на локално ниво со формирање функционални локални тимови;

- постојана соработка со локалната и пошироката општествена заедница.

За квалитетот во образованието придонесуваат сите други заинтересирани чинители за образованието (родителите, локалната заедница, стручните асоцијации, радиото, телевизијата и другите медиуми и асоцијации). Со учество на наставниците, родителите и локалната заедница во програмирањето на работата на училиштето треба да се подобрува квалитетот на образованието.

Со планирањето и организацијата на воспитно-образовната работа училиштето, исто така, излегува во пресрет на специфичностите и другите карактеристики и потреби на своите ученици, родителите и локалната средина, а притоа да не се наруши системот на основното воспитание и образование.

Културните, јазичните и регионалните специфичности се содржат во програмата за работа на училиштето.

- **Развивање систем за следење на квалитетот на образованието**

Основното воспитание и образование е засновано на стандарди и систематско проценување на неговиот квалитет. За таа цел составен дел на наставните програми за деветгодишното основно училиште се очекуваните резултати со кои се одредува и квалитетот на образованието. Затоа во секое училиште треба јасно да се дефинира потребата за редовно вреднување на квалитетот на работата на училиштето. Извештајот за квалитетот на воспитно-образовната работа на училиштето треба да содржи индикатори за квалитетот на наставните програми и годишната програма за работа на училиштето, наставата и учењето, постигањата на учениците, поддршката што им ја дава училиштето на учениците во наставата и учењето, психо-социјалната клима во училиштето и организацијата во работата на училиштето. За успешно дефинирање на редовното вреднување на работата на училиштето, Бирото за развој на образованието ќе утврди национални критериуми и индикатори за квалитет.

Системот на следење и оценување на знаењата на учениците се развива со редовно следење во текот на наставата со усни проверки, писмени и други видови задачи, воведување стандардизирани тестови на знаења, со оспособување на наставниците и учениците за самовреднување, како и со самовреднување на училиштето во целина. Но како што беше наведено во делот на оценувањето нужно е да се развиваат постапките и методите за екстерно вреднување во основното образование.

Образовните резултати на учениците и наставниците се јасни и операционализирани со наставните програми по наставни предмети, одделенија и развојни периоди во деветгодишното основно училиште. Тие се однесуваат на знаења, вештини, ставови, морални вредности на учениците.

Образовните стандарди се однесуваат и на сите други релевантни компоненти на системот на основното образование. Истовремено со стандардите се предвидени индикатори (показатели) за нивото на постигнатите стандарди. Индикаторите се усогласени со реалните услови во

системот на основното образование, односно со условите во кои се реализира образовниот процес во училиштето. Тоа значи дека за деветгодишното основно училиште ќе се утврдат:

- стандарди за квалитетни услови (материјално-технички, просторни услови, квалитетни наставни средства за наставата и учењето);

- стандарди за квалитетот на наставниот процес и ефикасно водење на училиштето;

- стандарди за успешен наставник.

- **Поврзување и интегрирање на наставните програми**

Образованието и воспитанието во основното деветгодишно училиште треба да прераснува во процес на усвојување знаења и развивање вештини, ставови и вредности кај учениците. Оваа квалитативна промена може да се постигнува со постојана грижа за планирање, организирање и систематско вреднување на постигањата во наставата и учењето. За таа цел неопходно е наставниот процес да биде заснован и на интегрирање на наставните програми, нивно хоризонтално и вертикално поврзување, како и со поврзување во пошироки целини со развивање на интегриран курикулум.

Со наставата и другите активности во училиштето нужно да се обезбедува поврзување и примена на знаењето низ разработката на содржините од сродни наставни предмети и области.

Интегрирањето и поврзувањето меѓу наставните програми се овозможува според целите и очекуваните резултати/ефекти по одделни предмети и области во наставата и учењето.

XIV. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

По завршувањето на деветгодишното основно училиште ученикот:

- ќе ги познава и проценува своите способности и ќе може да го вреднува своето напредување;

- ќе биде оспособен за усно и писмено изразување на македонски јазик, а учениците од албанска, турска и српска етничка припадност и на својот мајчин јазик;

- ќе поседува знаења за општеството, природата и човекот што се применливи во секојдневниот живот;

- ќе поседува знаења за јазикот, математиката, природата, општеството и човекот на крајот на основното образование кои се меѓународно споредливи;

- ќе биде оспособен да ја користи информатичката технологија целисходно и ефикасно;

- ќе биде способен да поставува реални и остварливи цели и одговорно да работи за нивното постигнување;

- ќе ги почитува другите лица и ќе биде способен да работи во група;

- ќе умее да предлага решенија за проблеми поврзани со наставата, училишниот живот и семејството;

- ќе ги познава правата на детето и човековите права, ќе се залага за нив и активно да учествува во нивното остварување;

- ќе има смисла за убавото, како и истражувачки дух;

- ќе биде способен за креативно изразување во областа на уметностите;

- ќе биде свесен за својата национална и културна припадност и за припадноста на Република Македонија;

- ќе ги прифаќа и почитува културните традиции на заедниците во Република Македонија;

- ќе биде способен за разбирање и изразување на англиски јазик и на други странски јазици;

- ќе ги познава другите култури и постигањата на други народи во светот;

- ќе се залага за толерантно однесување, ненасилно решавање на конфликти и солидарност и тоа лично ќе го покажува со своето однесување;

- ќе го цени значењето на учењето и работата;

- ќе биде одговорен за сопственото здравје и ќе покажува одговорност кон здравјето на другите;
- ќе умее да живее и да работи на здрав начин;
- ќе презема одговорност за заштита на околината и природата;
- ќе се залага за создавање поволна клима во семејството, училиштето и во пошироката средина;
- ќе поседува лична автономија и интегритет.

XV. ДИНАМИКА НА ВОВЕДУВАЊЕ НА ДЕВЕТГОДИШНОТО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

	П	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX			
Генерација													
2003/04		I											
2004/05	П	I	II										
2005/06	П	I	II	III									
2006/07	П	I	II	III	IV								
2007/08		I	II	III	IV	V							Воведување иновирани програми во I одделение (за генерацијата 2006/07) Воведување нови програми во I одделение за деветгодишното основно училиште
2008/09		I	II	III	IV	V	VI						Воведување нови програми во II и III одделение Воведување иновирани програми во VI одделение (за генерацијата 2003/04)
2009/10		I	II	III	IV	V	VI	VII					Воведување нови програми во IV одделение Воведување иновирани програми во VII одделение
2010/11		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII				Воведување нови програми во V одделение Воведување иновирани програми во VIII одделение
2011/12		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII				Воведување нови програми во VI одделение
2012/13		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII				Во три учебни години сукцесивно се воведуваат нови наставни програми за VII, VIII и IX одделение кои се еквивалентни на иновираниите програми за VI, VII и VIII одделение воведени во 2008/09 година.
2013/14		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII				
2014/15		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX			
2015/16													

Во моментот на воведувањето на деветгодишното основно образование во училиштата се опфатени генерации коишто се школуваат според различни програми, и тоа:

- генерации запишани во осумгодишно основно образование;
- генерации запишани во задолжително основно образование коешто вклучува подготвителна година;
- генерација којашто ќе го започне образованието по новите програми за деветгодишно основно образование.

- Во 2007/08 година се воведуваат нови наставни програми за I одделение за учениците коишто ќе се запишат во деветгодишно основно училиште, а за генерацијата 2006/07 ќе се воведат иновирани наставни програми за I одделение, кои ќе се темелат на стандардите поставени со програмата за подготвителната година, како и со новите програми за прво и второ одделение за деветгодишното основно образование (бидејќи овие ученици биле вклучени во подготвителната година).
- Во 2008/09 година се воведуваат нови наставни програми за II и за III одделение за генерацијата 2006/07 (којашто по подготвителната година и иновираниите програми за I одделение треба да ги постигне стандардите за запишување во III одделение на новото деветгодишно училиште). Исто така, се воведуваат иновирани наставни програми за VI одделение според стандардите на новото деветгодишно основно училиште за последното трилетие, за генерацијата 2003/04 година.
- Во 2009/10 година се воведуваат нови наставни програми за IV одделение и тоа за генерацијата 2006/07. Генерацијата 2007/08 продолжува континуирано да работи по нови програми до IX одделение. Исто така, се воведуваат иновирани наставни програми за VII одделение според стандардите на новото деветгодишно основно училиште за последното трилетие, за генерацијата 2003/04 година.
- Во 2010/11 година се воведуваат нови наставни програми за V одделение и тоа за генерацијата 2006/07. Исто така, се воведуваат иновирани наставни програми за VIII одделение според стандардите на новото деветгодишно основно училиште за последното трилетие, за генерацијата 2003/04 година.
- Во 2011/12 година се воведуваат нови наставни програми за VI одделение и тоа за генерацијата 2006/07.
- Сите наставни програми за деветгодишното основно образование се воведуваат во период од пет години, од учебната 2007/08 до 2011/12 година.
- Иновираниите програми за VI, VII и VIII одделение што ќе се применуваат од 2008/09 година до 2010/11 година се еквивалентни со наставните програми за VII, VIII и IX одделение на новото деветгодишно основно училиште.

XVI. АКТИВНОСТИ, ВРЕМЕНСКА РАМКА И ОДГОВОРНИ ИНСТИТУЦИИ ЗА ВОВЕДУВАЊЕ НА ДЕВЕТГОДИШНОТО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

	Активности	Временска рамка	Одговорни институции
1.	Донесување на Концепцијата за деветгодишно основно образование	март 2007 година	Министер за образование и наука
2.	Нормативно регулирање (нов закон за основно образование и подзаконски акти)	април 2007 година	Министерство за образование и наука Собрание на РМ
3.	Финансиски импликации од воведувањето на деветгодишното основно образование (по години според динамиката на воведување на промените)	април 2007	Министерство за образование и наука Министерство за финансии
4.	Формирање на советодавно стручно тело (совет) за разгледување на програмите и стандардите за деветгодишното основно образование	мај 2007	Министерство за образование и наука (со членови од Бирото за развој на образованието, од универзитетите и од училиштата)
5.	Изработка на нови наставни програми за I одделение и развојни цели за I, II и III одделение	мај 2007 година	Биро за развој на образованието со надворешни соработници
6.	Печатење на информативно-промотивни публикации за деветгодишното основно образование наменети за наставниците, родителите, учениците и другите заинтересирани корисници	април - мај 2007 година	Биро за развој на образованието

7.	Обезбедување на материјално-технички услови за реализација на новите програми (простор, кадар, опрема, материјални средства) според динамиката на воведувањето на промените	април – јуни 2007 (активностите сукцесивно продолжуваат секоја наредна година)	Министерство за образование и наука ЗЕЛС Единици на локалната самоуправа Основни училишта Јавни градинки
8.	Донесување програма со конкретни решенија за обезбедување простор, наставен кадар, организирање на продолжен престој за учениците од I одделение до V одделение по новата наставна програма, утврдување критериуми за финансирање на овие програми (државата, општината, родителите)	мај 2007 (активностите сукцесивно продолжуваат секоја наредна година)	Министерството за образование и наука во соработка со единиците на локалната самоуправа, основните училишта, јавните градинки
9.	Донесување нови програми за подготвителната година (за децата на возраст од 5 до 6 години) во градинките	мај 2007	Министерството за образование и наука во соработка со Министерството за труд и социјална политика, основните училишта и јавните градинки
10.	Распишување конкурс за нови учебници за I одделение	мај 2007	Педагошка служба
11.	Информативни средби и советувања со директорите на основните училишта, стручните служби во училиштата и советниците за образование при единиците на локалната самоуправа	април - јуни 2007 година	Биро за развој на образованието Министерство за образование и наука

12.	Информативни средби и советувања со директорите и стручните служби на јавните градинки за новите основи на програмата за подготвителната година	јуни 2007 година	Биро за развој на образованието
13.	Обука на наставниците за предучилишно воспитание и одделенските наставници за новите и иновираниите наставни програми за I одделение	јуни-август 2007	Биро за развој на образованието
14.	Изработка на нови наставни програми за II и III одделение	јуни 2007	Биро за развој на образованието со надворешни соработници
15.	Следење, советодавно-инструктивна работа со наставниците за предучилишно воспитание и одделенските наставници во I одделение според новите наставни програми	септември-декември 2007	Биро за развој на образованието Основни училишта Државен просветен инспекторат
	Динамиката на воведувањето на деветгодишното образование продолжува според активностите предвидени со Концепцијата	во текот на 2008 година и во наредните години	МОН, БРО, ПС, ЗЕЛС, ОУ итн.

ПРИЛОЗИ КОН КОНЦЕПЦИЈАТА
ЗА ДЕВЕТГОДИШНО ОСНОВНО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

III ДЕЛ

Прилог 1- Статистички податоци за основното образование во Македонија

Број на основни училишта

Учебна година	Училишта	Ученици
1999/00	1036	252212
2000/01	1010	246490
2001/02	1010	242707
2002/03	1020	235516
2003/04	1012	229564
2004/05	1010	223876

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Број на децата во забавиштата при основните училишта и забавиштата при предучилишни организации

Учебна година	Забавишта при основни училишта	Забавишта при предучилишни организации	Вкупно деца во забавишта
1999	15784	4682	20466
2000	15769	4401	20170
2001	15053	4126	19179
2002	14789	3801	18590
2003	14801	3735	18536
2004	18581	2827	21408
2005			

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Број на ученици според наставен јазик во основните училишта

Учебна година	наставен јазик			
	македонски јазик	албански јазик	турски јазик	српски јазик
1999/00	168526	76752	6307	627
2000/01	164242	75571	6061	616
2001/02	160218	76087	5874	528
2002/03	153665	75543	5825	483
2003/04	148374	75015	5712	463
2004/05	143616	74200	5602	458

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Ученици од генерациите коишто го завршиле основното образование

Учебна година	Број на ученици кои завршиле VIII одделение	Број на ученици во I одделение запишани пред 8 години	%
1999/00	30564	33954	90,23
2000/01	30252	33868	89,60
2001/02	31090	34748	89,75
2002/03	30247	33814	89,26
2003/04	29039	32466	89,16
2004/05	28816	31955	90,16

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Осипување на учениците во основното образование

Учебна година	Број на ученици на почеток на учебната година	Број на ученици на крајот на учебната година	Ученици кои го напуштиле училиштето	Ученици кои повторувале	Неоценети
1999/00	253851	252212	1639 0,64	0,49 1263	967
2000/01	249375	246490	2885 1,15	986 0,39	1197
2001/02	244740	242707	2033 0,83	911 0,37	1423
2002/03	237581	235516	2065 0,86	721 0,30	1152
2003/04	231868	229564	2304 0,99	672	1216
2004/05	227254	223876	3378 1,48	789	1142

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Процент на ученици кои се запишале во средното училиште по завршувањето на основното образование

Учебна година	Завршиле основно образование	Учебна година	Запишани ученици во I година		
			Непосредно по завршување на основното образование	Повторувачи	Вкупно запишани ученици
1999/00	30564	2000/01	25222	1077	26299
2000/01	30252	2001/02	82,52	856	25675
2001/02	31090	2002/03	24819 82,04	818	27012
2002/03	31095	2003/04	26194 84,25	934	26512
2003/04	29189	2004/05	25064 85,86	646	25710
2004/05	28972	2005/06			

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Соопштенија за соодветните години

Прилог 2 - Прегледи за основното (и нижото средно) образование во други држави

Возраст на училишните обврзници и траење на задолжителното образование

Држава	Возраст кога го започнува и траење на задолжителното образование	Должина на задолжителното образование во години
Македонија	6 - 14	9
Словенија	6 - 14	9
Италија	6 - 14	9
Португалија	6 – 14/15	8/9
Шпанија	6 – 14/16	8/10
Данска	7 - 16	9
Грција	5,5 – 14,5	9
Белгија	6 – 15/16	9/10
Германија	6 – 15/16	9/10
Франција	6 - 16	10
Луксембург	4 – 15	11
Холандија	5 – 16	11
Англија	5 - 16	11
Швајцарија	7 - 16	9
Австрија	6 - 15	9
Хрватска	7 - 15	8
Шведска	7 - 16	9

Извор: Bela kniga o vzgoji in izobrazevanju u Republici Sloveniji, Ljubljana, 1995, str. 77.

Број на работни денови на училиштето за една учебна година

Држава	Број на работни денови Основно образование	Нижо средно образование
Македонија	180	180
Словенија	190	190
Грција	175	175
Шпанија	175	170
Франција	180	180
Белгија	182	182
Португалија	184	172/203
Германија	188/208	188/208
Англија	минимум 190	минимум 190
Данска	200	200
Холандија	200	200
Италија	минимум 200	минимум 200
Луксембург	212	216
Шведска	200	200
Австрија	200	200

Извор: Bela knjiga o vzgoji in izobrazevanju v Republiki Sloveniji, Ljubljana, 1995.

Број на часови во неделата и траење на школските часови

1. Елементарно образование 2. Нижо средно образование

Држава	Број на часови	Траење во минути	Број на часови	Траење во минути
Македонија	18/22	40	27/34	40
Словенија	22,5/25,5	45	28,5/31,5	45
Данска	20/28	45	28	45
Холандија	22/25	60	32	50
Белгија	28	50	28	50
Германија	17/28	45	26/36	45
Грција	23/32	40-50	30/32	40-45
Франција	26	55	26	55
Португалија	25	50	31	50
Шпанија	25		25	
Шведска	20/30	40	34	40
Норвешка	18	45	27	45
Италија	27	55-60	27	55-60
Англија	23	30-40	35/40	35-40

Извор: Bela knjiga o vzgoji in izobrazevanju v Republiki Sloveniji, Ljubljana, 1995.

Прилог 3 - Наставни планови на европските земји за основното образование (и нижото средно)

1. Данска

Задолжително училиште: водич за неделно распоредување на часовите

Неделен број на часови за секое одделение

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Дански јазик	9	8	7	6	6	6	6	6	6
Англиски јазик	–	–	–	2	3	3	3	3	3
Студии за христијанството	2	1	1	1	1	2	–	1	1
Општествени науки	–	–	–	–	–	–	–	–	5
Историја	–	–	1	1	1	2	2	2	–
Спорт	1	2	2	3	3	2	2	2	2
Музика	1	2	2	2	1	1	–	–	–
Уметност (ликовна)	1	2	2	2	1	–	–	–	–
Рачна работа, работа со дрво/метал	–	–	–	2	4	4	3	–	–
Математика	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Природа/технологија	1	1	2	2	2	3	–	–	–
Географија	–	–	–	–	2	2	–	–	–
Биологија	–	–	–	–	2	2	–	–	–
Физика/Хемија	–	–	–	–	–	–	2	2	2
Германски/Француски јазик	–	–	–	–	–	3	4	4	–
Изборен предмет	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Класен час	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Вкупно неделен фонд (секој час е во траење од 45 минути)	20	21	22	26	27	28	30	31	30

- Во врска со предметот –христијанско учење (студии за христијанството), детето може да биде ослободено од овој предмет доколку родителот/старателот потпише изјава со која не дозволува од лични причини детето да ја посетува наставата по овој предмет.
- Должината на задолжителното образование е 9 години и започнува во календарската година кога детето полни 7 години, не земајќи го предвид претшколското образование (од 3 до 6 години).
- Основното училиште вклучува една (незадолжителна) подготвителна година и девет задолжителни, и не е поделено на циклуси.

Извор: Евридика европска база на податоци 1999.

2. Финска

Основно образование: минимум вкупен број на часови од I до VI одделение

Предмет	минимум вкупен број на часови од I до VI одделение
Мајчин јазик и литература (Фински/Шведски)	32
Друг национален јазик или странски јазик ('А' јазик)	8
Математика	22
Биологија, географија и граѓанско образование	15
Религија/Етика	8
Историја	3
Уметности и практични вештини	44
– Музика	6
– Визуелни уметности	6
– Работворби	8
– Физичко образование	12
Вкупно (минимум) број на часови	132
Изборен јазик	4

Извор: Национален совет за образование 2001. Првите две одделенија имаат минимум околу 19 часа, во трето и четврто околу 23, а во петто и шесто околу 24 часа. Од седмо до деветто одделение има околу 30 часа неделно. Еден час трае најмалку 45 минути.

Основно образование: минимален вкупен број на часови од VII до IX одделение

Предмет	минимум вкупен број на часови од VII до IX одделение
Мајчин јазик и литература (Фински/Шведски)	8
Јазик започнат во V или VI одделение ('А' јазик)	8
Дополнителен јазик ('Б' јазик)	6
Математика	9
Биологија, Географија	7
Физика, Хемија	6
Религија/Етика	3
Историја, Општествени науки	6
Музика	1
Визуелни уметности	2
Домашна економија (домаќинство)	3
Ракотворби	3
Физичко образование (некои лекции се за здравствено образование)	6
Ученичко советување	2
Вкупно минимален број на часови	70
Изборен предмет (максимум)	20

Извор: Национален совет за образование 2001.

Основното образование е задолжително и трае 9 години (основно и ниже средно) за деца од 7 до 16 години. Поделено е на два циклуси, и тоа од I до VI одделение и од VII до IX одделение. Претшколското образование е по желба на родителите (не е задолжително).

3. Австрија

Задолжителното образование трае 9 години.

Основно образование: неделен распоред на часовите

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение			
	I	II	III	IV
Религиско образование	2	2	2	2
Локална историја, географија, биологија	3	3	3	3
Германски јазик (читање и пишување)	7	7	–	–
Германски јазик (читање)	–	–	7	7
Математика	4	4	4	4
Музика	1	1	1	1
Цртање	1	1	–	–
Цртање, пишување	–	–	2	2
Ракотворби	1	1	2	2
Физичко образование	2	2	3	3
Задолжителни практични вежби:				
Модерен странски јазик	A	A	1	1
Образование за безбедност на патиштата	B	B	B	B
Вкупно неделен фонд на часови	21	21	25	25

Извор: Федерално министерство за образование 2001. Секој наставен час трае 50 минути. А = 32 часа годишно без да се планира неделниот фонд часови (изучувањето на странски јазик во I одделение, задолжително од 2003 година). Б = 10 часа годишно се планираат без да се определи неделен фонд на часови.

Следните табели го покажуваат неделниот распоред на часови те за хауптшуле и гиманзиум (ниже средно):

Хауптшуле: неделен распоред

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение			
	I	II	III	IV
Религиско образование	2	2	2	2
Германски јазик	5	4	4	4
Модерен странски јазик	4	4	3	3
Историја, општествени науки	–	2	2	2
Географија и економија	2	2	2	2
Математика	4	4	4	4
Геометрија	–	–	1	1.5
Биологија, образование за средината	2	2	2	2
Физика и хемија	–	2	2	4
Музика	2	2	2	1
Цртање, пишување	2	2	2	2
Основна техичка работа (*)	2	2	1.5	2
Текстилна работа (*)	2	2	1.5	2
Исхрана и домаќинство	–	–	1.5	1.5
Физичко образование	4	4	3	3
Вкупен неделен фонд	29	32	32	34

Извор: Федерално министерство за образование, 2001. Секој час трае 50 минути. (*) Алтернативни задолжителни предмети.

Академско средно училиште (гимназиум, пониско ниво), неделен распоред

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение			
	I	II	III	IV
Религиско образование	2	2	2	2
Германски јазик	5	4	4	4
Модерен странски јазик	4	4	3	3
Латински јазик	–	–	4	5
Историја, општествени науки	–	2	2	2
Географија и економија	2	2	2	2
Математика	4	4	3	3
Биологија, образование за средината	2	2	2	2
Хемија	–	–	–	2
Физика	–	2	2	2
Музика	2	2	2	–
Уметности	2	2	2	2
Ракотворби	2	2	–	–
Физичко образование	4	4	4	3
Вкупен неделен фонд	29	34	32	32

Извор: Федерално министерство за образование, 2001. Секој час трае 50 минути.

4. Германија

12 години задолжително образование

Основното образование е прв чекор во задолжителното образование и ги покрива од I до IV одделение (или од I до VI одделение во Берлин и Бранденбург). Наменето е за ученици од 6 до 10 години (во Берлин и Бранденбург од 6 до 12 години).

Средното образование е поделено на ниже средно што ги покрива од V до X одделение или VIII до X, и више средно ниво кое се темели на основите добиени во нижото средно. Нижото средно е за ученици од 10 до 16 години, а вишото од 16 до 19 години.

Baden-Württemberg. Основно образование, неделен фонд на часови

Предмет

Број на часови неделно во секое одделение

	I	II	III	IV
Религиско образование	2	2	2	2
Германски јазик	6	6	7	7
Heimat- und Sachunterricht (*) [За татковината и светот]	3	3	3	3
Странски јазик (француски или англиски)	2	2	2	2
Математика	4	5	5	5
Фини уметности/текстилна работа (**)	1	2	3	3
Музика	1	1	1	1
Спорт (***)	3	3	3	3
Вкупен неделен фонд	22	24	26	26
Поддршка од наставниците (индивидуална или групна)	2	2	3	3

Извор: Land Baden-Württemberg, 2002. Главно, секој час трае 45 минути.

(*) Интердисциплинарна област што ги комбинира географијата, историјата и физиката.

(**) Во III и IV одделение двата периоди се сместени во еден.

(***) Во класовите каде третиот период не може да смести спорт, ќе биде користен за музика или ракотворби.

Baden-Württemberg. Средно образование (гимназија, профил природни науки), неделен фонд на часови

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение					
	V	VI	VII	VIII	IX	X
Религија/Етика (*)	2	2	2	1	2	2
Германски јазик	5	4	4	3	3	4
Географија	2	2	2	–	–	1
Историја	–	2	2	2	2	1
Општествени науки	–	–	–	–	2	2
Прв странски јазик	5	4	4	4	3	3
Втор странски јазик	–	4	5	4	4	3
Математика (**)	4	3	5	4	4	4
Природни појави	1	1	–	–	–	–
Физика	–	–	2	2	2	3
Хемија	–	–	–	3	2	2
Биологија	2	2	1	1	2	2
Практичен курс од природните науки (***)	–	–	–	1	1	1
Спорт	3	3	3	3	2	2
Музика	3	2	1	1	1	1
Фини уметности	2	1	1	1	1	–
Вкупен неделен фонд	29	30	32	30	31	31

Аранжмани за компензација (12 периоди)						
Трет странски јазик (не е задолжителен)	–	–	–	3	3	3
Групна работа (не треба да надминува 3 недели од пропишаниот број на периоди)						

Извор: Land Baden-Württemberg, 2002. Главно, секој час трае 45 минути.

(*) Етика е за ученици кои не го следеле религиозното образование, почнувајќи од VII одделение.

(**) Во VII одделение еден период ќе биде искористен за воведување во информатичка технологија.

(***) Комбинација од физика, хемија и биологија, времето потрошено за секој предмет одделно би требало да е подеднакво.

(Периодот го одредува Министерството за образование и претставува петдневна или шестдневна работна недела. Онаму каде што е определена шестдневна работна недела две саботи во месецот треба да се неработни).

5. Грција

Задолжително образование е во траење од девет години.

Основното образование трае 6 години, а го запишуваат ученици кои во тековната година ќе наполнат (заклучно со декември) 6 години.

Средното се дели на више и ниже средно образование. Нижото трае три години и спаѓа во задолжителното образование.

Основно образование, неделен фонд на часови (2000)

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение					
	I	II	III	IV	V	VI
Религија	–	–	2	2	2	2
Грчки јазик	9	9	9	9	8	8
Математика	4	4	4	4	4	4
Историја	–	–	2	2	2	2
Наука за средината (вклучува и религија во I и II одд.)	5	5	4	4	–	–
Географија	–	–	–	–	2	2
Природни науки	–	–	–	–	3	3
Општествени науки и граѓанско образование	–	–	–	–	1	1
Естетско образование (драма, музика, уметности) ⁴	4	3	3	2	2	
Физичко образование	2	2	2	2	2	2
Англиски јазик	–	–	–	3	3	3
Училиштен живот	1	1	–	–	–	–
Вкупен неделен фонд	25	25	26	29	29	29

Гимназиум, неделен фонд на часови (2000)

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение		
	I	II	III
Религија	2	2	2
Античка хеленска литература	4	4	4
Модерен грчки јазик и литература	5	4	4
Историја	2	2	3
Политичко и општествено образование	–	–	2
Странски јазик (англиски, француски или германски)	6	5	5
Математика	4	4	4
Физика, хемија	–	3	3
Компјутери, технологија	2	2	1
Географија	2	2	–
Биологија I	2	–	–
Биологија II	–	–	2
Училиштен водич за струки	–	–	1
Физичко образование	3	3	2
Естетско образование (драма, музика, уметности)	2	2	2
Домаќинство	1	2	–
Вкупен неделен фонд	35	35	35

Извор: Евридика Евробаза, 2001. Секој час трае од 40 до 50 минути.

6. Словенија

а) Задолжителен дел

предмети/неделен број на часови

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Словенечки јазик	6	7	7	5	5	5	4	3,5	4,5
Математика	4	4	5	5	4	4	4	4	4
Странски јазик			2	3	4	4	3	3	
Ликовно образование	2	2	2	2	2	1	1	1	1
Музичко образование	2	2	2	1,5	1,5	1	1	1	1
Општество			2	3					
Географија					1	2	1,5	2	
Историја						1	2	2	2
Граѓанско образование и етика					1	1			
Запознавање на природата	3	3	3						
Физика								2	2
Хемија								2	2
Биологија							1,5	2	
Природа						2	3		
Природа и техника		3	3						
Техника и технологија				2	1	1			
Домаќинство			1	1,5					
Спорт	3	3	3	3	3	3	2	2	2
предмет 1							2/1	2/1	2/1
предмет 2							1	1	1
предмет 3							1	1	1
Одделенски час (одд. заедница)			0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	
Број на предмети	6	6	6	8	9	11	14	16	14
Неделен број на часови	20	21	22	24	26	26	29,5	30	30
Број на неделни поуки	35	35	35	35	35	35	35	35	32

Денови за култура	4	4	4	3	3	3	3	3	3
Денови за природа	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Технички денови	3	3	3	4	4	4	4	4	4
Спортски денови	5	5	5	5	5	5	5	5	5
<i>Број на неделни активности</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3
б) проширен план									
индивидуална и заедничка									
помош на ученици со проблеми									
во учењето	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
дополнителна и додатна									
настава	1	1	1	1	1	1	1	1	1
општествени активности	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Настава во природа									

7. Хрватска

предмети/неделен број на часови	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Хрватски јазик	5	5	5	5	5	5	4	4
2. Ликовна култура	1	1	1	1	1	1	1	1
3. Музичка култура	1	1	1	1	1	1	1	1
4. Странски јазик	2	2	2	2	3	3	3	3
5. Математика	4	4	4	4	4	4	4	4
6. Природа					1,5	2		
7. Биологија							2	2
8. Хемија							2	2
9. Физика							2	2
10. Природа и општество	2	2	2	3				
11. Историја					2	2	2	2
12. Географија					1,5	2	2	2
13. Техничка култура					1	1	1	1
14. Физичка и здравствена култура	3	3	3	2	2	2	2	2
Вкупно часови за задолжителни предмети (редовна настава)	18	18	18	18	22	23	26	26
Изборни предмети								
15. Веронаука	2	2	2	2	2	2	2	2
16. Странски јазик				2	2	2	2	2
17. Останати изборни предмети					2	2	2	2

Вкупно часови за изборни
предмети (изборна
настава)

2 2 2 4 6 6 6 6

Посебни програми за класични јазици

18. Латински јазик

3 3 3 3

19. Грчки јазик

3 3

Вкупно посебни
програми

3 3 6 6

Други облици на непосредно воспитна-образовна работа

20. Дополнителна настава

и додатна настава

1+1 1+1 1+1 1+1 1+1 1+1 1+1 1+1

21. Воннаставни активности

1 1 1 1 1 1 1 1

22. Одделенски час

1 1 1 1 1 1 1 1

8. Италија

Задолжителното образование трае 8 години. Поделено е на два циклуси и тоа на основно 5 години и ниже средно 3 години.

Основно образование

Предмет

Број на часови неделно во секое одделение

	I	II	III	IV	V
Италијански јазик	6	6	6	6	6
Странски јазик	1	1	3	3	3
Природни науки	2	2	2	2	2
Историја, географија, општествени науки	5	5	5	5	5
Математика	6	6	6	6	6
Религија	2	2	2	2	2
Уметничко образование	2	2	2	2	2
Музичко образование	2	2	2	2	2
Физичко образование	2	2	2	2	2
Вкупен неделен фонд	28	28	30	30	30
Ниже средно образование					

Предмет Број на часови неделно во секое одделение

	I	II	III
Италијански јазик	7	7	6
Странски јазик	3	3	3
Природни науки (математика, хемија, физика и природни науки)	6	6	6
Историја, географија, граѓанско образование	4	4	5
Религија (изборно)	1	1	1
Техничко образование	3	3	3
Уметничко образование	2	2	2
Музичко образование	2	2	2
Физичко образование	2	2	2
Вкупен неделен фонд	30	30	30

Извор: INDIRE, 2001.

Наставата се изведуваат од понеделник до сабота, пет часа дневно. Часовите траат по 60 минути, а по вториот или третиот задолжителна е пауза од 10 минути.

9. Финска

Задолжителното образование трае 9 години, опфаќа деца од 7-16 години и е поделено на основно и ниже средно. Основното трае 6 години, главно го изведува класен наставник, а нижото средно три години.

Основно образование

Предмет	Минимум број на часови неделно од I до VI одделение
Мајчин јазик (фински/шведски)	32
Странски јазик (прв)	8
Биологија, географија, граѓанско и екологија	15
Историја	3
Математика	22
Религија/ етика	8
Уметност и практични предмети	44
Визуелни уметности	6
Музика	6
Kraft	8
Физичко образование	12
Вкупно минимален број на часови	132
Изборен јазик	4

Ниже средно образование

Предмет	Минимум број на часови неделно од VII до XI одделение
Мајчин јазик (фински/шведски)	8
Странски јазик (прв)	8
Втор странски азик	6
Биологија, географија	7
Физика, хемија	6
Историја, општествени науки	6
Математика	9
Религија/ Етика	3
Визуелни уметности	2
Музика	1
Крафт	3
Физичко образование	6
Домаќинство	3
Класен час	2
Вкупно минимален број на часови	70
Изборни предмети (максимум)	29

Извор: Национален совет за образование 2001 година. Првите две одделенија имата приближно по 19 часа, приближниот број часови за трето и четврто одделение е 23 часови, а за петто и шесто 24 часа. Од седмо до деветто предавањата покриваат минимум 32 часа неделно. Часовите траат 45 минути.

10. Шведска

Во Шведска се реализира деветгодишно задолжително основно образование.

Предмет/ група предмети	Вкупен број на часови по одделенија од I до IX одделение
Шведски јазик	1,490
Англиски јазик	480
Математика	900
Уметност	230
Домаќинство и економија на потрошувачи	118
Физичко и здравствено образование	500
Музика	230
Работа со текстил, дрво и метал	330
Општествени науки	
Географија, историја, религиско образование и граѓанско образование (може да бидат изучувани како одделни предмети или комбинирано)	885
Природни науки:	
Биологија, физика, хемија и технологија (може да бидат изучувани како одделни предмети или комбинирано)	800
Изборни предмети – јазици	320
Избор на ученикот (изборен предмет)	382
Вкупно гарантиран минимум на часови	6,665
	600
Извор: Министерство за образование и наука, 2001 година	

11. Франција

10 години задолжително образование

Основно образование

	Минимум	Максимум
Француски јазик	9 ч	10 ч
Заеднички живот (Да се живее заедно)	30 мин.	
Математика	5 ч	5 х мин.
Откривање на светот	3 ч.	3 ч. 30 мин.
Странски јазик или регионален јазик	1 ч.	2 ч.
Уметничко образование	3 ч.	3 ч.
Физичко и здравствено образование	3 ч.	3 ч.
Вкупно неделен фонд на часови	26 ч.	

Извор: Министерство за образование, 2002 година

	Минимум	Максимум
Француски јазик. Литература и општествени науки Литература (зборување, читање и пишување)	4 ч. 30 мин.	5 ч. 30 мин.
Француски јазик (граматика, правопис, вокабулар)	1 ч. 30 мин.	2 ч.
Странски јазик или регионален јазик	1 ч. 30 мин.	2 ч.
Историја и географија	3 ч.	3 ч. 30 мин.
Заеднички живот	30 мин.	30 мин.
Вкупно	12 ч.	12 ч.
Природни науки		
Математика	5 ч.	5 ч. 30 мин.
Експериментални науки и технологија	2 ч. 30 мин.	3 ч.
Вкупно	8 ч.	8 ч.
Уметничко образование (музичко, визуелни уметности)	3 ч.	3 ч.
Физичко и здравствено образование	3 ч.	3 ч.
Вкупно неделен фонд на часови	26 ч.	

Граѓанско образование 1 ч.

Извор: Министерство за образование на Франција, 2002 година

12. Велика Британија

11 години задолжително образование

Задолжителното образование започнува на петгодишна возраст во Англија, Велс и Шкотска, а на четири години во Северна Ирска. Има малку или воопшто нема одделени наставни предмети во раните години. На седум години децата се префрлаат во училишта за мали деца. Префрлањето во средно училиште е на 11 - годишна возраст.

Националниот курикулум определува 4 клучни подрачја и десет предмети:

- период 1: до 7 години;
- период 2: од 7 до 11 години;
- период 3: од 11 – 14 години;
- период 4: од 14 – 16 години.

Клучните периоди 1 и 2 припаѓаат на првата фаза. Периодите 3 и 4 ја сочинуваат втората фаза. Во Англија имаат три клучни предмети: англиски јазик, математика и наука. Исто така, има седум други главни предмети: технологија, (дизајн и информатичка технологија), историја, географија, музика, уметност, физичко образование и странски јазик.

Национален курикулум во училиштатот во Англија

Предмети	Прв период		Втор период	
	Период 1	Период 2	Период 3	период 4
Англиски јазик	*	*	*	*
Математика	*	*	*	**
Природни науки	*	*	*	*
Дизајн и технологија	*	*	*	**
ИТ	*	*	*	*
Историја	*	*	*	
Географија	*	*	*	
Странски јазик			*	**
Уметност и дизајн	*	*	*	
Музика	*	*	*	
Физичко образование	*	*	*	**
Граѓанско/државно образование			***	***

Извори: National Curriculum for England online [<http://www.nc.uk.net/home.html>] and The Qualifications and Curriculum Authority [<http://www.qca.org.uk>], March 2002. (*) Programmes of study statutory from August 2000. (**) Programmes of study statutory from August 2001. (***) Programmes of study statutory from August 2002.

13. Норвешка

Задолжителното образование трае 9 години.

Број на часови за секој период одделено

Предмет	Ниже основно (I–IV)	Више основно (V–VII)	Ниже средно (VIII–X)
Религиско и етичко образование	266	266	247
Норвешки јазик	912	589	532
Математика	532	437	418
Општествени науки	190	285	380
Уметност	228	380	228
Наука и срединско образование	152	247	342
Англиски јазик	95	266	342
Музика	152	228	114
Домаќинство	38	114	114
Физичко образование	228	266	304
Задолжителен дополнителен предмет	–	–	304
Одделенски час	–	–	95
Слободни активности	247	–	–
Вкупно неделен фонд на часови по периоди	3,040	3,078	3,420
(од кои по избор на училиштето и ученикот)	152	114	152

(Фински јазик како втор јазик, вкупен број за период од десте години 1,111)

Извор: Министерство за образование, 2001 година. Времетраењето на часот е 45 минути.

14. Португалија

Задолжителното образование трае девет години и е поделено на три циклуси, од кои едниот трае 4 години, вториот 2 и третиот 3 години.

Прв циклус (I до IV одделение)

Подрачје/дисциплина

Број на часови неделно

Повеќедисциплинарно подрачје

Изразување и образование (психомоторичко, музичко, драмско и пластично)

Португалски јазик

Математика

Трансдисциплинарно подрачје:

Едукативно време организирано од училиштето (не како одделни предмети)

Личен развој, етичко и религиозно образование

Вкупен број на часови за секое одделение

25 часови

Факултативно образование:

Странски јазик

Извор: Министерство за образование, 1998

Втор циклус

	V	VI
Јазици и општествени науки:		
Португалски јазик	5	5
Историја и географија на Португалија	3	3
Странски јазик	4	4
Екзактни и природни науки:		
Математика	4	4
Природни науки	3	3
Уметничко образование и технологија:		
Визуелно образование и технологија	5	5
Музичко образование	3	3
Физичко образование	3	3
Личен и социјален развој:		
Етика и религија	1	1
Вкупен број на часови неделно	31	31

Едукативно време организирано од училиштето (не како одделни предмети) 95-110 часа во текот на годината.
Извор: Министерство за образование, 1998. Времетраењето на еден час е 45 минути.

Трет циклус	VII	VIII	IX
Португалски јазик	4	4	4
Прв странски јазик	3	3	3
Општествени науки:			
Историја	3	3	3
Географија на Португалија	3	–	4
Математика	4	4	4
Физички и природни науки:			
Физика – Хемија	–	4	3
Природни науки	4	3	–
Визулено образование	3	3	3
Физичко образование	3	3	3
Личен и социјален развој:			
Етика и религија	1	1	1
Изборни предмети:			
Втор странски јазик, музичко образование или технологија	3	3	3
Вкупен број часови неделно	31	31	31

Едукативно време организирано од училиштето (не како одделни предмети) 95-110 часа во текот на годината.
Извор: Министерство за образование, 1998. Времетраењето на еден час е 45 минути.

15. Луксембург

Задолжителното образование е 9 години.

Предмет	Број на часови неделно во секое одделение						
	подготвително	I	II	III	IV	V	VI
Етика и религија	2	2	2	2	2	2	2
Луксембург	1	1	1	1	1	1	1
Француски јазик	-	-	3	7	7	7	7
Германски јазик	8	9	8	5	5	5	5
Сметање	6	6	6	5	5	5	5
Вовед во науките	3	4	2	2	2	-	-
Историја	-	-	-	-	-	1	1
Географија	-	-	-	-	-	1	1
Природни науки	-	-	-	-	-	1	1
Уметничко образование	1	1	1	1	1	1	1
Рачна работа	1	1	1	1	1	1	1
Музичко образование	1	1	1	1	1	1	1
Спортско и физичко образование	3	3	3	3	3	2	2
Активитес диригес	2	-	-	-	-	-	-
Вкупен број часови неделно	28	28	28	28	28	28	28

Извор: Министерство за образование 2003.
Времетраењето на еден час е 50-55 минути.

Ниже средно образование

	VII	VIII	IX
Етика и религија	2	2	2
Француски јазик	6	6	6
Германски јазик	4	4	4
Луксембург	1	–	–
Англиски јазик	–	6	5.5
Математика	4	3	4
Историја	2	2	2
Географија	2	1	1.5
Биологија	2	1	1
Уметничко образование	2	2	2
Музичко образование	1	1	–
Физичко образование	3	2	2
Рачна работа	1	–	–
Вкупен број часови неделно	30	30	30

Извор: Министерство за образование 2002.
Времетраењето на еден час е 50-55 минути.

РЕЛЕВАНТНА ЛИТЕРАТУРА

1. Адамчевска С., Активна настава, Легис-Скопје, 1996
2. Ангеловска-Галевска, Н: Современ третман на квалитативните педагошки истражувања, Докторска дисертација, филозофски факултет, Скопје, 1997.
3. Bela knjiga o vzgoji in izobrazovanju v Republiki Sloveniji, Ljubljana, 1995
4. Blum, S.B.: Taksonomija ili klasifikacija obrazovnih i odgojnih ciljeva (pr) Beograd, 1970.
5. Bognar, L. Matijevic, M.: Didaktika, skolska knjiga, Zagreb, 1993.
6. Bognar, L. Matijevic, M.: Didaktika, skolska knjia, Zagreb, 2002.
7. Bruner, Dz.: Proces obrazovanja, Zbornik 4: Psihologija u nastavi, Savez druztva psihologa S.R.Srbije, Beograd, 1988.
8. Bruner, Dz.: Ponovni susret sa „Procesom obrazovanja" Zbornik 4: Psihologija u nastavi, Savez druztva psihologa S.R.Srbije, Beograd, 1988.
9. Bruner, Dz.: Tok kognitivnog razvoja, Psihologija, 1-2 (1972).
10. Валш, Б. К.: „Чекор по чекор" Програма за децата и семејствата, Институт Отворено општество- Македонија, 1995.
11. Vigotski, L.S.: Misljenje i govor, Nolit, Beograd, 1977.
12. Vsebinska prenova osnovne sole, Urad RS za solstvo, 1996
13. Davidov, V.V.: Analiza didaktickih principa tradicionalne {kole i mogu}i principi nastave bliske budu}nosti, Zbornik instituta za pedago{ka istra`ivanja, br. 20, Beograd, 1987.
14. Davidov, V.V.: Sta je nastavna delatnost, Zbornik instituta za pedago{ka istra`ivanja, br. 22, Beograd, 1989.
15. Davidov, V.V.: O shvatawima razvijajuce nastave-saznavanje i nastava, Institut za pedago{ka istra`ivanja, Beograd, 1995.
16. Дамовска, Л.: Компатибилноста на предучилишното со основното воспитание и образование: Круг, Скопје, (2001).
17. Dotran, R.: Individualizovana nastava, Veselin Masle{a, Sarajevo, 1962.
18. Дамјановски, А. : Индивидуализација на наставата, Просветно дело, Скопје, 1993.
19. Закон за основното образование, Сл. Весник на Р.М. бр.52, јули 2002.
20. Закон за средното образование, Сл. Весник на Р.М. бр.52, јули 2002.
21. Kami, K.: Pedagoske implikacije Pija`eove teorije: Razlike u odnosu na druge teorije i savremena obrazovna praksa, Zbornik 4: Psihologija u nastavi, Savez drustava psihologa S. R.Srbije, Beograd, 1988.
22. Klafki, V idr. Didakticke teorije, Educa, Zagreb, 1992
23. Klarin, M. V., Pedago{kata terorija vo nastavniot process, Pedago{ki zavod na Makedonija, Skopje, 1995
24. Enciklopedijski rjecnik pedagogije, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
25. Komenski, J.A.: Velika didaktika, Zavod za ud`benike, Beograd, 1967.
26. Lazarevic, D.: Nastava i razvoj pojmova: Neovigotskijanski pristup, Zbornik instituta za pedagoska istrazivanja, br. 27, Beograd, 1995.
27. Lazarevic, D.: Ispitivanje usvojenosti i razvoja naucnih pojmova analizom definicija, Zbornik instituta za pedagoska istrazivanja, br. 28, Beograd 1996.
28. Mars, C.: Kurikulum - temeljni pojmovi, Eduka, Zagreb, 1994.

29. Milanovic-Nahod, S.: Ispitivanje poznavanja osnovnih pojmova iz društvenih nauka kod učenika završnog razreda osnovne škole, Institut za pedagoška istraživanja, Naučna knjiga, Beograd, 1973.
30. Milanović-Nahod, S.: Kognitivne teorije i nastava, Institut za pedagoška istraživanja, Prosveta, Beograd, 1988.
31. Peasinovic, R.: Nastavnik i individualizacija nastave, Nastava i vaspitanje, 4, Beograd, 1972.
32. Pedagoška enciklopedija, školska knjiga i dr., Zagreb, 1989.
33. Pijaze, Z. i Inhelder, B.: Intelektualni razvoj deteta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.
34. Poljak, V.: Kako sticati znanja, Birotehnika, Zagreb, 1982.
35. Rubinstajn, L.S.: O Misljenju i putevima njegovog istraživanja (pr), Beograd, 1981.
36. Richards, J.C. Curriculum development in Language teaching, Cambridge University press, 2001.
37. Spasenovic, V.: Uloga sadržaja u procesu usvajanja znanja, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 28, Beograd, 1996.
38. Trajkovski I. id r. Građanskoto obrazovanie vo RM, Filozofski fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje, 1998
39. Устав на Република Македонија, НИП Магазин 21, Скопје, 1991.
40. Hedge, T., Whitney, N.: Power pedagogy & Practice, Oxford University Press, 1996.
41. Hrkalovic, R.: Komparativna analiza nastavnih programa u oblasti maternjih jezika, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1988.
42. Saranovic-Božanović, N. Milanović-Nahod, S.: Uticaj učenja na usvajanje pojmova, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 27, Beograd, 1995.
43. Saranovic-Božanovic, N.: Teorijske osnove saznavanja u nastavi, Prosveta, Beograd, 1989.
44. Saranovic-Božanovic, N.: Znanje i razumevanje u nastavi, Saznavanje i nastava, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1995.
45. Škole i kvalitet, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i dr. Beograd, 1998.
46. Džorlević, J.: Naučno-tehnološka revolucija i promene u nastavnim programima. Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, br. 20, Beograd, 1987.
47. Džorlević, J.: Inovacije u nastavi, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1986.
48. Osnovi na programata za vospitno-obrazovnata rabota vo podgotvitelnata godina, BRO, Skopje, 2005
49. World Data on Education, International Bureau on Education, Geneva, UNESCO, 2003